

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Bc. Eva Lukešová

Ústřední matice školská

Central School Association

Praha 2013

Vedoucí práce: doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce doc. PhDr. Magdaléně Pokorné, CSc. za rady a vstřícný přístup. Můj dík patří též pracovníkům Národního archivu za poskytnutí potřebných materiálů.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 7. 2013

Bc. Eva Lukešová

Abstrakt

Práce se zabývá Ústřední maticí školskou od jejího založení roku 1880 až do jejího zániku v roce 1951. Nejdříve přibližuje společenskou a politickou situaci 80. let 19. století, tedy období, kdy vznikaly národní obranné organizace. Poté rozebírá problematiku menšinového školství. Následně popisuje zřízení Ústřední matice školské a změny v její organizaci. Činnost Ústřední matice školské sleduje ve třech etapách, přičemž se zaměřuje na období po roce 1918. Nakonec ukazuje spolupráci Ústřední matice školské s Národní radou českou na příkladu jejich sporu o národní kolek.

Klíčová slova

Ústřední matice školská; české školy; školství; 19. století; 20. století; české země

Abstract

The work deals with Central School Association from its establishment in 1880 to its dissolution in 1951. At first it approaches social and political situation in the 80s of the 19th century, thus period of rise of national defensive organizations. After that it analyses the issue of the minority education. Subsequently it describes foundation of Central School Association and changes in its organization. It monitors activity of Central School Association in three stages and it focuses on period after 1918. In the end it shows cooperation of Central School Association with National Czech Council as an example their dispute regarding of the national stamp.

Keywords

Central School Association; czech schools; education; 19th century; 20th century; czech lands

Obsah

1. Úvod	7
2. Společenská a politická situace v 80. letech 19. století	10
3. Menšinové školství	19
4. Vznik Ústřední matice školské	29
5. Stanovy a jejich modifikace	33
6. Ústřední matice školská v jednotlivých obdobích	38
6.1. 1880-1918	38
6.2. 1918-1938	40
6.3. 1938-1951	57
7. Spor Ústřední matice školské s Národní radou českou o národní kolek	81
8. Závěr	89
9. Prameny a literatura	91

Seznam zkratek

AVNJM – Akční výbor národních jednot a matic

inv. č. – inventární číslo

kart. – karton

NA – Národní archiv

NRČ – Národní rada česká

SNJM – Svaz národních jednot a matic

ÚMŠ – Ústřední matice školská

1. Úvod

Česko-německé vztahy jsou závažným a často studovaným tématem, a to nejen v české historiografii. Konflikty mezi Čechy a Němci, které byly důsledkem těsného soužití těchto dvou národů na území Čech, Moravy a Slezska, se projevovaly v různých sférách. Jednou z nich bylo školství. Jádrem problému se v tomto případě stala otázka vyučovacího jazyka. Výchova v mateřštině byla považována za významný způsob probuzení a udržení národního vědomí u člověka, což mělo zabránit odlivu „duší“ k druhému národu. Ve středu zájmu byly děti, proto se rozhořel boj o vyučovací řeč právě na obecných školách. Cílem bylo zamezit odnárodňování. Úkol podporovat školství a odvrátit germanizaci českých dětí a čechizaci dětí německých si vytkly národní obranné organizace. Na české straně byla jednou z nich Ústřední matice školská (dále ÚMŠ). Její centrála se nacházela v Praze, ale prostřednictvím místních odborů působila v mnoha lokalitách českých zemí.

České menšinové školství a s ním spojená činnost národních obranných organizací nejsou ještě zcela probádány. Máme k dispozici studie, které se touto látkou zabývají v obecné rovině. Nejčastěji je však zkoumána, a to zejména formou vysokoškolských kvalifikačních prací, na regionální úrovni, což jistě přináší zajímavý pohled na konkrétní podoby každodenního života a střetávání v národnostně smíšených oblastech. Takové sondy pak dávají možnost komparace. Aktivita národních obranných organizací se prolínaly, takže při zaměření se na určité teritorium je nutno sledovat je společně. Pro pochopení fenoménu národních obranných organizací, jejich fungování a role ve společnosti je dle mého názoru třeba podrobit důkladnějšímu studiu jejich samotné ústředí. V této práci jsem se proto rozhodla zaměřit se na ÚMŠ obecně. Je pozoruhodné, že spolek, který existoval takřka sedmdesát let a vykazoval celkem širokou činnost, se dosud nedočkal souhrnného zpracování. Z archivních pramenů vyplývá, že již za dob jeho chodu se o sepsání jeho dějin uvažovalo, ale nikdy se k tomu nepřistoupilo.

Mým záměrem není zpracovat kompletní historii ÚMŠ. Chtěla bych zmapovat dosud publikovanou literaturu k tématu, shrnout známá fakta, pokusit se již vyslovené teze potvrdit nebo vyvrátit a poznání prohloubit o výzkum z rozsáhlých archivních materiálů.

Vznik ÚMŠ nelze vytrhnout z dobového kontextu, úzce souvisí se společenskou a politickou situací, proto se budu věnovat nejprve této záležitosti, abych osvětlila, v jaké atmosféře byla ÚMŠ vytvořena. Dále mám v úmyslu nastínit problematiku menšinového školství, jak bylo legislativně upraveno a jak vypadalo v praxi. Poté obrátím svou pozornost

konkrétně na ÚMŠ. Na základě odborné literatury a archivního materiálu přiblížím její dějiny. Zajímá mě, jak organizačně fungovala, jaké měla cíle a strategie, zda a jak se proměňovaly a s jakými problémy se musela potýkat. Pro úplnost uvedu okolnosti jejího založení a stručně představím první etapu její existence, ale soustředím se především na období po roce 1918 až do jejího zániku. ÚMŠ spolupracovala s ostatními národními organizacemi. Jako příklad rozeberu její spor s Národní radou českou (dále NŘČ) o národní kolek.

Zdrojem informací ke společenským a politickým poměrům v 80. letech 19. století jsou publikace syntetického charakteru. Z novějších děl se jedná o knihu Otty Urbana *Česká společnost 1848-1918*¹ a ze starších o *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby* Zdeňka Václava Tobolky.² Politickými událostmi, ale i soužitím Čechů a Němců se zabývá Jan Křen: *Konfliktní společenství*³ a Jiří Kořalka: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*.⁴ Menšinové školství je nejpodrobněji popsáno ve stati dlouholetého ředitele kanceláře ÚMŠ Františka Bělehrádka *Školství menšinové a Ústřední matice školská*.⁵ O menšinovém školství do roku 1914 pojednává článek Jana Měchýře *České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914*,⁶ období první republiky se věnuje Miloš Trapl ve stati *České menšinové školství v letech 1918-1938*.⁷ Zajímavý pohled na menšinové školství a národní obranné organizace podávají studie japonského historika Toshiaki Kyogoka *Vývoj obecného školství na Moravě v 70. letech 19. století*⁸ a *Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století*⁹ a americké historičky Tary Zahry *The Battle for*

¹ URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982.

² TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl II. 1860-1879. Praha, 1933; Týž. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. Období národní (staročeské) strany. Praha, 1934.

³ KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství*. Toronto, 1989. ISBN 0-88781-210-4.

⁴ KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha, 1996. ISBN 80-7203-022-1.

⁵ BĚLEHRÁDEK, František. Školství menšinové a Ústřední matice školská. In TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.). *Česká politika*. Díl V. Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky. Praha, 1913, s. 335-433.

⁶ MĚCHÝŘ, Jan. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. In KÁRNÍK, Zdeněk (ed.). *Sborník k problematice multietnicity. České země jako multietnická společnost: Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848-1918*. Praha, 1996, s. 67-84. ISBN 80-85899-17-5.

⁷ TRAPL, Miloš. České menšinové školství v letech 1918-1938. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy, 2003, s. 109-117. ISBN 80-86101-70-3.

⁸ KYOGOKU, Toshiaki. Vývoj obecného školství na Moravě v 70. letech 19. století: K problematice tzv. „germanizace“ za německo-liberální vlády. In *Časopis Matice moravské* 120, 2001, č. 2, s. 433-451. ISSN 0323-052X.

⁹ Týž. Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století. Boj o české dítě. In BINDER, Harald – KRIVOHLAVÁ, Barbora – VELEK, Luboš (edd.). *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918*. Praha, 2003, s. 563-578. ISBN 80-7285-027-X. ISSN 1213-1199.

Children.¹⁰ Detailněji Tara Zahra tuto problematiku rozebírá v publikaci *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*.¹¹

Základní informace o ÚMŠ se vyskytují v díle Ivana Otcovského *Soupis učitelských a školských spolků*.¹² ÚMŠ je také popsána v již zmíněné studii Františka Bělehrádka. Z novější literatury a zatím nejpodrobněji se ÚMŠ zabývá Alexandra Špiritová v článku *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*,¹³ který je téměř totožný s jejím starším příspěvkem *K dějinám Ústřední matice školské*.¹⁴ ÚMŠ a národní obranné organizace mezi dvěma světovými válkami jsou tématem článku Matěje Spurného *V zájmu národa a jeho dětí*.¹⁵ Období první republiky až do roku 1951 se věnuje pouze Karel Řeháček: *Ústřední matice školská v letech 1918-1951*.¹⁶ Cenné a dosud nikde nepublikované informace jsem našla v úvodu k inventáři k archivnímu fondu ÚMŠ.¹⁷

Těžištěm mé práce je období po roce 1918. Pramennou základnu tvoří archivní fond ÚMŠ uložený v Národním archivu. Archivní fond začal být zpracováván v roce 1962 a existuje k němu inventář. Svou pozornost zaměřím na stanovy, zápisy z valných hromad, výroční zprávy, úřední korespondenci a seznamy škol. Pro kapitulu o národním kolku je důležitá vzájemná korespondence mezi ÚMŠ a NRČ, která je součástí archivního fondu Národní rada česká uloženého rovněž v Národním archivu.

¹⁰ ZAHRA, Tara. The Battle for Children: Lex Perek, National Classification, and Democracy in the Bohemian Lands 1900-1938. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.). *Moravské vyrovnání z roku 1905: Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno, 2006, s. 129-143. ISBN 80-86488-36-5.

¹¹ Táž. *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*. New York, 2008.

¹² OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. Praha, 1977.

¹³ ŠPİRITOVÁ, Alexandra. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. In *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* 1, 1993, s. 178-195.

¹⁴ Táž. K dějinám Ústřední matice školské. In KODEDOVÁ, Oldřiška et al. *Učitelé v práci a v boji: Sborník vzpomínek a studií 1848-1918*. Praha, 1971, s. 70-82.

¹⁵ SPURNÝ, Matěj. V zájmu národa a jeho dětí: Z bojů o české menšinové školství mezi dvěma světovými válkami. In *Časopis Národního muzea – řada historická* 173, 2004, č. 3-4, s. 191-211. ISSN 0139-9543.

¹⁶ ŘEHÁČEK, Karel. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. In *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* 15, 2007, s. 97-130. ISBN 978-80-86712-49-9. ISSN 1211-9768.

¹⁷ MALÁ, Alena – POKORNÝ, Josef – ŠPİRITOVÁ, Alexandra. *Ústřední matice školská a přidružené fondy: Skupinový inventář*. Praha, 1963.

2. Společenská a politická situace v 80. letech 19. století

ÚMŠ se řadí k tzv. národním obranným organizacím, jejichž vznik spadá vesměs do 80. let 19. století. Proto považuji za vhodné nejprve přiblížit dobovou situaci, abych ukázala, v jakých podmínkách se utvářely.¹⁸

V roce 1863 odešli čeští poslanci z vídeňské říšské rady, což byl počátek dlouholeté pasivní rezistence. Důvodem byla jejich nespokojenost s podobou únorové ústavy z roku 1861. Čeští politici nebyli názorově jednotní, kolem Národních listů se formovala mladočeská skupina, která se vymezovala vůči staročechům. V roce 1867 vystoupili čeští poslanci i z českého zemského sněmu na protest proti rakousko-uherskému dualismu. Roku 1870 se do něj sice vrátili, ale po debaklu fundamentálních článků v roce 1871 vůči němu opět zahájili pasivní odpor.

Postoj k těmto zastupitelským orgánům se stal předmětem sporu mezi staročechy a mladočechy. Mladočeši s pasivní rezistencí vůči českému zemskému sněmu nesouhlasili, protože podle nich způsobovala celkovou politickou nečinnost. Prosazovali aktivitu v českém zemském sněmu, ale pasivitu v říšské radě chtěli zachovat. Své stanovisko uvedli do praxe, když 15. září 1874 sedm mladočeských poslanců obnovilo účast v českém zemském sněmu. O Vánocích roku 1874 se mladočeši na svém sjezdu v Praze odtrhli od Národní strany, která vznikla v roce 1861, a vytvořili Národní stranu svobodomyšlnou.¹⁹

Přes vzájemné neshody se však staročechi a mladočeši domluvili a v srpnu 1878 sestavili jednotný státoprávní klub českých poslanců jako společný orgán obou českých stran pro záležitosti státního práva, samosprávy a národnosti. O ostatních otázkách mohly strany rozhodovat zcela svobodně. Obě strany se dohodly, že ve volbách bude mladočechům přiděleno 14 a staročechům 69 mandátů, což opravdu proběhlo a 24. září 1878 vstoupili čeští poslanci do českého zemského sněmu. Zbývalo ještě vyřešit vztah k říšské radě. Na podzim roku 1879 byly ve Vídni se zástupci vlády ujednány zásady příchodu českých poslanců do

¹⁸ Vzhledem k povaze tématu je podobný přehled součástí bakalářské práce SLÁMOVÁ, Kateřina. *Působení národních obranných organizací na Jindřichohradecku na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2012.

¹⁹ KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 203 a 205-206; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl II. 1860-1879. s. 302-306, 309 a 339; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 300-302, 304 a 308.

říšské rady. Dne 23. září 1879 český státoprávní klub odhlasoval návrat českých poslanců do říšské rady. Tím byla po 16 letech ukončena pasivní rezistence.²⁰

Dříve než se uskutečnilo samotné zasedání říšské rady, konstituoval se tzv. Český klub, který přijal principy českého státoprávního klubu z roku 1878. Spojilo se v něm 28 staročechů, šest mladočechů, deset konzervativních aristokratů a deset poslanců z Moravy. Celkem tedy sdružoval 54 poslanců. Do čela Českého klubu byl zvolen staroček František Ladislav Rieger, místopředsdou se stal reprezentant konzervativních aristokratů Jiří Lobkowicz, kterého brzy nahradil Jindřich Jaroslav Clam-Martinic, a zástupce moravských Čechů František Šrom. Vznikl užší výbor, jehož členem byl vedle výše jmenovaného předsedy Českého klubu a dvou místopředsdů staročeský poslanec Antonín Otakar Zeithammer a představitel mladočechů Alois Pravoslav Trojan (ten převzal vedení mladočechů po Karlu Sladkovském, který se ze zdravotních důvodů mandátu vzdal). Český klub praktikoval politiku podmíněné podpory vlády. Aby byla zajištěna jednota klubu, zavedl se obyčej, že za jednomyslný názor klubu bude přijato to, na čem se shodne dvoutřetinová většina jeho poslanců. Proti takovému usnesení se pak poslanec nesměl v říšské radě vzepřít. Jestliže s rozhodnutím klubu však nesouhlasil a včas o tom předsedu klubu informoval, mohl hlasování o dané věci v říšské radě opustit. Tento systém vedl k rozepřím, které zapříčinily pozdější rozpad Českého klubu.²¹

Na první pracovní schůzi poslanecké sněmovny říšské rady 9. října 1879 bylo přečteno prohlášení českých poslanců, které definovalo jejich postoj k říšské radě a ústavě. V podstatě říkalo, že čeští poslanci akceptují stávající politické poměry a v říšské radě hodlají prosazovat své státoprávní a národně politické úsilí. Český klub si uvědomoval, že pokračování v pasivní rezistenci by bylo bezvýsledné. Zároveň pochopil, že parlamentní cestou převratných změn nedosáhne, a tak doufal, že jeho loajalita vůči výkonné moci bude vykompenzována alespoň částečnými reformami. Spojil se s Polským klubem a s Klubem Hohenwarthovy Strany práva. Tato tři parlamentní uskupení vytvořila provládní většinu, kterou na slavnostním společném banketu na ukončení prvního zasedání říšské rady v květnu 1880 nazval poslanec Strany práva Georg Lienbacher „železným kruhem pravice“.²²

²⁰ TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl II. 1860-1879. s. 323 a 393-395; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 319 a 326.

²¹ TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 11 a 13; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 328-329.

²² KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 213; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 15 a 18; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 329-331 a 333-335.

Od srpna 1879 do listopadu 1893 byl ministerským předsedou hrabě Eduard Taaffe, který rovněž zastával funkci ministra vnitra. Jeho vláda ctěla zásadu nestranickosti, pasovala se do role prostředníka, který mírnil antagonismus mezi jednotlivými tábory a snažil se nastolit rovnováhu. Taaffe byl oddán pouze císaři, sám sebe označoval za „císařského ministra“. Nespecifikoval žádný vládní program, takže se jeho kabinet zdál být nejistým, což byla ovšem jenom iluze, ve skutečnosti byl tím nejstabilnějším, jaký Předlitavsko od 60. let 19. století až do konce první světové války zažilo. Taaffova neutralita a strategie hledání střední cesty byla aplikována také ve vztahu k národnostním svárům. V Rakousku podle něj neměl být dominantní žádný národ. Záleželo čistě na jednotlivých představitelích, co si vymohou.²³

Dne 17. listopadu 1879 se odehrála audience tří zástupců Českého klubu u císaře. F. L. Rieger, Jiří Lobkowicz a František Šrom předložili císaři čtyři memoranda, v nichž objasňovali české požadavky. Jednalo se o tyto body:

- 1) zrovnoprávnění češtiny a němčiny ve všech úřadech v Čechách a na Moravě, ve Slezsku měla být zrovnoprávněna čeština, němčina a polština;
- 2) zrovnoprávnění češtiny a němčiny na pražské univerzitě;
- 3) přizpůsobení počtu českých veřejných nižších a středních škol tak, aby odpovídal národnostním poměrům;
- 4) stejnou metodou upravit střední odborné školství (živnostenské a průmyslové školy).

Panovník se zavázal, že nechá memoranda prostudovat.²⁴

Taaffe pro dlouhodobější trvání své vlády potřeboval, aby mu byl parlament nakloněn. Jinak by byl jeho kabinet v ohrožení, přestože by mu panovník projevoval přízeň. To nestačilo. Tato hledaná podpora přišla od „železného kruhu pravice“. Taaffe ji vítal, ale i přesto se choval ke svým parlamentním přívržencům zdrženlivě. Pečlivě dodržoval taktiku být nad stranami. Ani jedna z nich ani žádný národ v Rakousku neměly mít výsadní postavení. Chtěl vládnout ne proti stranám, ale bez nich.²⁵

²³ KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 212-213 a 219; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 19-20; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 332-333, 335-339.

²⁴ TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 33-36; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 334-335.

²⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 341.

Počátkem ledna 1880 byla čtyři česká memoranda z listopadu 1879 postoupena k prozkoumání vládní komisi v čele s ministrem Aloisem Pražákem. Proti českým memorandumům se zvedla vlna odporu. S jejich požadavky nesouhlasili mnozí státní úředníci ani zástupci německých liberálních poslanců z Čech. Ti sepsali memorandum, které 9. února 1880 předali císaři. Hovořilo se v něm o záměru Čechů dosáhnout federalistického uspořádání říše, které by narušilo integritu státu. Pro udržení celistvosti monarchie byla podle nich nutná existence jednotného (německého) úředního jazyka ve vnitřním úřadování. Německým liberálům se rovněž nelíbilo rozdělení pražské univerzity. Zabránit založení nové české univerzity by však nemohli. Němečtí liberálové argumentovali státním zájmem také v případě námitek proti rozšíření českého středního a odborného školství. Ve vyhovění českým národním požadavkům Němci spatřovali ohrožení centralistického Rakouska.²⁶

V zájmu zachování nadstranickosti svého kabinetu nemohl Taaffe donekonečna ignorovat a zavrhovat vcelku skromné české národně kulturní požadavky společnosti, která tvořila v českých zemích dvoutřetinovou většinu. Akceptovatelné česko-německé vyrovnání nebylo možno dále odkládat. Cílem nebylo udělat radikální řez, který by definitivně vyřešil česko-německou otázku. V plánu bylo pozvolna nalézt východiska z těch nejpálčivějších problémů.²⁷

Výsledek práce Pražákovy vládní komise se dostavil 19. dubna 1880, kdy byla vydána tzv. Stremayrova jazyková nařízení, která upravovala podmínky užívání zemských jazyků u politických úřadů, soudů a státní prokuratury. Tato nařízení zrovnoprávnila češtinu a němčinu ve vnějším úřadování, ve vnitřním úřadování byla němčina nedotčena. Na území Slezska se nevztahovala, jazykové poměry tam byly řešeny dílčím způsobem Pražákovým nařízením ze dne 12. října 1882. Vedení Českého klubu bylo relativně spokojeno, ačkoliv první české memorandum bylo splněno pouze částečně. Přece jenom Stremayrova nařízení upevnila a rozšířila status českého jazyka jako úřední řeči.²⁸

Na německé straně se ovšem jazyková nařízení s pochopením nesetkala. Nastala paradoxní situace, kdy ministr spravedlnosti Karl von Stremayr musel v říšské radě proti vlastním stranickým kolegům obhajovat postup vlády, když se němečtí liberálové ptali,

²⁶ TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 37-39; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 354.

²⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 354-355.

²⁸ KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 215; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 42-45; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 355.

z jakých důvodů byla nařízení vyhlášena. Vysvětloval, že to, co se jimi kodifikovalo, stejně už v českých zemích dávno fungovalo. Tato epizoda stála Stremayra ministerské křeslo.²⁹

Němci vyzývali, aby byla jazyková nařízení zrušena. Poslanec Eduard Herbst tvrdil, že si vláda počínala nezákonně, a chtěl, aby celou věc prověřil zvláštní výbor. Poslanec Gundaker Wurmbrandt byl radikálnější. Doporučil, aby vznikl zákon, který by rozlišoval státní jazyk, tím měla být pochopitelně němčina, a zemské jazyky. Projednání obou podnětů bylo odsunuto na pozdější dobu.³⁰

Rozruch, který vyvolala Stremayrova jazyková nařízení, přiměl vládu i přes naléhání českých poslanců pro tuto chvíli upustit od provádění dalších požadavků prvního českého memoranda. Na řadu se dostala záležitost pražské univerzity. Nabízely se dvě alternativy – rozdělení stávající univerzity nebo vybudování univerzity nové. Češi si nepřáli realizaci první varianty na úrovni všech orgánů, ale nelíbila se jim ani možnost zcela nové instituce, která by neměla historickou kontinuitu. Podařilo se dospět ke kompromisu. Pražská univerzita byla císařským nařízením ze dne 10. dubna 1881 rozdělena na dvě části: s německou a českou vyučovací řečí a samostatnou správou. Tím získalo české školství zastoupení na všech úrovních, vzdělání v češtině bylo možné od nejnižšího stupně až po univerzitu.³¹

K návrhům Herbst a Wurmbrandta z května 1880 se opět přikročilo v lednu 1884. O Wurmbrandtově osnově nebylo nijak rozhodnuto, jednání měla nulový efekt a byla odložena na neurčito. Vláda se nepřiklonila na žádnou stranu, byla neutrální a debatám ani nebyla přítomna. Vyhodnocení Herbstova podání bylo naopak jednoznačné, s konečnou platností bylo odmítnuto a otázka Stremayrových jazykových nařízení byla definitivně smetena ze stolu. Když Němci neuspěli v říšské radě, spor přenesli na půdu českého zemského sněmu. Dne 16. září 1884 představil Herbst projekt vytvoření uzavřeného jazykového území v Čechách, což znamenalo vymezit národnostně jednotné správní a soudní okresy. Tento návrh nebyl většinou hlasů přijat. Němci se však nevzdávali. Dne 5. prosince 1885 přišel Ernst Plener s doplněným Herbstovým návrhem, ve kterém se na rozdíl od toho předchozího už výslovně uváděl pojem uzavřené německé území v Čechách, kde měla být zrušena Stremayrova jazyková nařízení. Tentokrát se sněm také neusnesl kladně. Plener to zkusil ještě

²⁹ TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 21; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 355-356.

³⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 356.

³¹ Více viz HAVRÁNEK, Jan et al. *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III. 1802-1918. Praha, 1997. ISBN 80-7184-320-2; KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 215; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 48-67; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 357-358.

jednou 14. prosince 1886, ale tehdy se rozprava ani nerozvinula, a to díky Karlu Schwarzenbergovi. Ten totiž konstatoval, že vytvoření uzavřeného jazykového území by inklinovalo k rozdělení země, což bylo v rozporu s ústavou. Na protest němečtí poslanci ústy Franze Schmejkala oznámili, že opouštějí český zemský sněm.³²

Vedle snahy o rozšíření užívání češtiny se čeští liberálové zajímali i o nižší a střední odborné školství. Dokonce měli vypracován školský program, který rozhodně nespočíval v potlačování německého školství, ale v obnově toho českého. Nesoustředili se tolik na zakladatelskou činnost, ale spíše na postátnění stávajících škol. Tento proces samozřejmě vzbuzoval na německé straně pocit podkopávání německých pozic. Bližší představu podává následující statistika. V 80. letech 19. století se počet německých středních škol v českých zemích snížil z 68 na 64, u českých škol je patrná mírná vzestupná tendence, a to ze 49 na 53. V období 1869-1878 bylo v Čechách vybudováno nebo upraveno 666 českých obecných škol a 682 německých. V další dekádě už data hovoří výrazně ve prospěch českých škol, jejichž počet činil 1 459 proti 784 německým. Navzdory tomuto pro české školy pozitivnímu trendu ani na konci 80. let 19. století nekorespondoval počet škol s počtem obyvatel. České obecné školy tvořily méně než 56 % veškerých škol v zemi.³³

Kvůli obavám z ohroženého němectví se sloučily oba parlamentní kluby německých liberálů (starých liberálů a mladých pokrokářů) a 19. listopadu 1881 zformovaly společný parlamentní klub „spojené levice“. Němečtí liberálové chápali státní a národní zájmy jako stejně důležité aspekty. Jejich koncepce byla postavena na principu hájení státních a národních zájmů proti vládě, což spočívalo především v zachování německého charakteru říše jako nezbytného základu pro udržení státu. Trochu jiný pohled mělo německonacionální hnutí, které národ kladlo nad stát. Vůdčí osobností tohoto politického proudu byl nezařazený poslanec říšské rady Georg von Schönerer. Tento směr nebyl státotvorný, tudíž pro vládu nevýhodný, proto s ním Taaffeho kabinet nesympatizoval a nepřál si vznik německonacionální strany. Německonacionální hnutí se tak mohlo prosazovat pouze ve formě spolků.³⁴

Dne 12. května 1887 byla v Národních listech publikována zpráva o činnosti Českého klubu v říšské radě. V článku bylo uvedeno prohlášení F. L. Riegra: „*Když se nám nepodařilo vymoci svá práva jedním rázem, pasivním odporem, musíme je nyní sbírat po drobtech, a*

³² KOŘALKA, J. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. s. 163; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 360-361.

³³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 361-362.

³⁴ Tamtéž, s. 364-365.

*kdybychom ty drobty sbíratí měli pod stolem.*³⁵ Tím vyvrcholily staročesko-mladočeské roztržky v Českém klubu, které vyústily v odpoutání čtyř poslanců Eduarda Grégra, Václava Kounice, Emanuela Engla a Jana Vašatého. Přidali se k nim ještě tři další čeští poslanci a v lednu 1888 oznámili vznik samostatného Českého klubu. Vedoucí činitel mladočechů A. P. Trojan s tímto postupem nesouhlasil.³⁶

Od konce roku 1886, kdy němečtí liberálové odešli z českého zemského sněmu, se navzdory všem snahám nepovedlo dojít ke konsenzu, jelikož ani jedna strana nechtěla ustoupit. Němečtí poslanci zůstali v pasivní rezistenci i po volbách v roce 1889. Vzájemná dohoda by však byla užitečná i pro Taaffeho vládu. Proto sama začala organizovat česko-německé smíření.³⁷ Totéž se zkoušelo už dříve. V roce 1878 bylo zkoncipováno tzv. emmersdorfské memorandum, které shrnulo postuláty potenciální spolupráce českých a německých liberálů. K jeho dotažení do konce ale scházela dostatečná vůle.³⁸ Ve dnech 4. – 19. ledna 1890 se ve Vídni odehrávala jednání, k jejichž účasti nebyli mladočeši vybidnuti. Mladočeši se urazili a veřejně varovali před vyrovnáním. Debaty byly zakončeny vyhotovením a přijetím tzv. vídeňských punktací, což byl souhrn 11 směrnic s platností jen pro oblast Čech. Dvě z nich se týkaly školství. Zemská školní rada měla být rozdělena do dvou národnostních sekcí, které by samostatně řešily otázky národnostního školství. To bylo určitým zlepšením českých pozic, protože Češi byli dosud v zemské školní radě v menšině. Další bod se zabýval menšinovým školstvím. Měla být zakotvena možnost otevřít na zemské náklady menšinové školy s druhým zemským jazykem tam, kde pět let žilo alespoň 40 nebo tři roky 80 dětí. Byla domluvena rovněž revize Stremayrových jazykových nařízení ze dne 19. dubna 1880. Punktace jsou dokladem toho, že česká strana upustila od neoblomného požadování absolutní rovnoprávnosti. Jejich jádrem byl v podstatě vznik uzavřeného výlučně německého a otevřeného dvojjazyčného území. Schválily je všechny jednající strany, ale staročeský klub je neuznal naprosto bezvýhradně, měl pochybnosti. Na názory mladočechů nebyl brán zřetel. F. L. Rieger řekl, že vyrovnání českému národu neuškodilo a v některých ohledech si dokonce polepšil.³⁹

³⁵ Tamtéž, s. 386.

³⁶ Tamtéž, s. 386-387.

³⁷ Tamtéž, s. 391-392.

³⁸ KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 210; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl II. 1860-1879. s. 325-330; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 323-325.

³⁹ KOŘALKA, J. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914*. s. 163-166; KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 235-236; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 153-181; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 392-395 a 397.

Punktace byly kompromisem. Za některé ústupky v podobě menšího zla pomohly udržet vládu a její parlamentní většinu. Češi byli tedy s výsledkem poměrně spokojeni, podle nich jim punktace v ničem zásadním žádnou újmu nepřivodily a přinesly drobné výhody. Němečtí liberálové byli v euforii, že bylo konečně odzvoněno federalismu. Mladočeši optimismus svých kolegů nesdíleli a v prohlášení ze dne 20. února 1890 vyrovnání odmítli. Poté začali soustavně bojovat proti staročeské straně. Vláda se je snažila umlčet, zakazovala protipunktační shromáždění a zabavovala Národní listy.⁴⁰

Již v únoru 1890 byly podniknuty první kroky v naplňování programu punktací. V květnu se v českém zemském sněmu projednávaly čtyři vládní návrhy zákonů. Byl mezi nimi také zákon o rozdělení zemské školní rady a zákon o menšinovém školství. Mladočeši cestou obstrukcí tato rokování mařili, ale ve svém postoji už nebyli sami. Přidalo se k nim i několik staročeků. Prodiskutována a přijata byla jenom předloha o rozdělení zemské školní rady. Rieger se ještě pokusil zachránit, co se dalo. Během lednových vídeňských debat bylo s ministrem spravedlnosti Friedrichem Schönbornem neformálně dohodnuto eventuální zavedení češtiny jako úředního jazyka ve vnitřním úřadování. To by způsobilo vytvoření dvou uzavřených území, nikoliv uzavřeného německého a otevřeného českého, což by poněkud vynahradilo jinak malý přínos punktací pro českou stranu. Tato věc však zůstala pouze v oblasti příslibu a realizována nebyla. Staročeský blok se rozpadal, mladočeši získávali stále větší podporu. Taaffe si uvědomoval, že tím bude narušena dosavadní provládní většina, proto v lednu 1891 rozpustila jeho vláda říšskou radu a na počátek března stanovila termín nových voleb. Jejich výsledek byl pro staročechy fiaskem.⁴¹

Z politických událostí 80. let 19. století je patrné, že Taaffova politika, vstup českých poslanců do říšské rady a jejich zapojení do provládní většiny měly velký vliv na vývoj česko-německých vztahů. Němci ztratili svůj vládní monopol, který byl pro ně klíčový. V jejich řadách to způsobovalo jakousi paniku. Pokusy o národnostní smíření krachovaly, protože ani jedna strana nehodlala ustoupit. Taaffeho kabinet nebyl u Němců oblíben, jelikož podle nich příliš vycházel Čechům vstříc. Němci se obávali vzestupu Čechů, ale ve skutečnosti české pokroky nijak německé pozice neoslabovaly. V každém skromném vítězství Čechů spatřovali Němci útok na německou národní podstatu. To, co kdysi Němci považovali vzhledem k vlastní nadřazenosti za samozřejmost a co nebylo podle nich nutné kodifikovat,

⁴⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 396-397.

⁴¹ KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 237-238; TOBOLKA, Z. V. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. s. 196-214; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. s. 397-400.

nyní uzákonit chtěli. Vynucovali si zaručení, že jim patří v Předlitavsku prvenství. Národní a politická lhostejnost Němců byla pryč. I bezvýznamné věci byly nacionalizovány. V českých zemích docházelo k postupné separaci Čechů a Němců. Forma této izolace byla ze strany Němců výrazně protičeská, kdežto Češi se vydělovali spíše od Němců než proti nim. Mizely oblasti národnostního prolínání a vznikaly dvě uzavřené společnosti. Přibývalo sfér, ve kterých se komunikovalo pouze jedním jazykem. Dosáhlo to až takových rozměrů, že se čeští Němci stále více bránili používání češtiny, dokonce se její neznalostí pyšnili. Stejně tak se mladá česká inteligence snažila dokázat, že němčinu nepotřebuje. Národnostní napětí vzrůstalo a bylo úrodnou půdou pro vznik národních obranných organizací. Trochu jiná situace byla v každodenním životě, kde se národnostní sváry neprojevovaly. Příslušníci obou národů se běžně stýkali, častým úkazem byly smíšené rodiny, dvojjazyčnost nebyla výjimkou. Češi i Němci se cítili být menšinou – Češi v Rakousku, Němci v Čechách. Východiskem z tohoto pro Němce neutěšeného stavu mělo být národnostní rozdělení Čech.⁴²

⁴² KŘEN, J. *Konfliktní společenství*. s. 218-229.

3. Menšinové školství

V polovině 19. století bylo pohraničí českých zemí z velké části německé.⁴³ Neplatilo to ale stoprocentně. Nelze tvrdit, že pohraničí bylo synonymem pro souvislé německé osídlení. Existovaly i české oblasti, které se dotýkaly hranic. Naopak v českém vnitrozemí se nacházely německé ostrůvky, stejně jako v některých významných městech žily nezanedbatelné německé komunity.⁴⁴ Příliv českého obyvatelstva do německého pohraničí je spojován s industrializací. Ta přivedla do těchto končin české dělníky, posléze živnostníky, řemeslníky a inteligenci. Počet Čechů tam postupně narůstal, což byl zárodek budoucích národnostních třenic. Jedním z doprovodných fenoménů sílícího českého živlu byla snaha Čechů mít v místech, kde se usadili, české školy. Češi tvořili v německých regionech českých zemí sice menšinu, ale někde už tak výraznou, že založení českých škol rozhodně nebylo přemrštěným a neopodstatněným požadavkem. Přesto v tom Němci spatřovali podryvání svého dosud nadřazeného postavení. Vyvstal tak problém vyučovacího jazyka, který se projevil na všech stupních škol, nejpalčivěji však na školách obecných.⁴⁵

Zde je třeba objasnit pojem menšinové školy. Rozumí se jimi veškeré druhy škol (opatrovny a školy mateřské, obecné, měšťanské, odborné, střední či vysoké), které byly určeny pro národnostní menšinu v obci, jejíž většinové obyvatelstvo bylo jiné národnosti než minorita. Menšinové školy mohly být veřejné, to znamená financovány z veřejných prostředků (obcemi, okresy, zeměmi či státem), nebo soukromé. V praxi však byly menšinovými školami ty, které byly zřízeny v národnostně smíšených obcích pro národnost, která tam zatím školu se svým jazykem jako vyučovacím neměla. Převážně se jednalo o obecné a měšťanské školy. Někdy docházelo k paradoxu, že taková škola sloužila ve skutečnosti majoritě, protože se vyskytovaly obce, jejichž správu vedla menšina.⁴⁶ Zároveň je důležité podotknout, že menšinové školy nebyly totéž co národní. Národními školami byly souhrnně označovány obecné a měšťanské školy, přičemž obecná škola představovala prvních pět tříd a měšťanská další tři. Proto je v souvislosti s menšinovými školami vhodnější používat slovo národnostní.

⁴³ MĚCHÝŘ, J. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. s. 67.

⁴⁴ BARTOŠ, Josef. K pojmu a pojetí pohraničí v ČSR 1918-1938: Územní a národnostní principy a problémy. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy, 2003, s. 22-23. ISBN 80-86101-70-3.

⁴⁵ MĚCHÝŘ, J. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. s. 67-68.

⁴⁶ BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 335-336.

Způsob, jak vyřešit otázku vyučovacího jazyka, byl vymyšlen dávno před tím, než spory v této věci vypukly. Právo na zakládání menšinových škol bylo garantováno ústavním zákonem o všeobecných právech státních občanů č. 142/1867 ř. z. ze dne 21. prosince 1867. Článek 19 této tzv. prosincové ústavy říkal, že v mnohonárodnostních zemích habsburské monarchie mají mít příslušníci každé národnosti možnost vzdělávat se v mateřském jazyce, aniž by byli povinni učit se jiný zemský jazyk. Tím byla ve školství zaručena jazyková rovnoprávnost všech v zemi obvyklých řečí.⁴⁷ Tento článek byl nejspíše pozůstatkem návrhu tzv. Wenzigova zákona o jazykové rovnoprávnosti ve školách, který se projednával v českém zemském sněmu v roce 1864. Jeho § 4 určil, že na veškerých gymnáziích bude obligatorním předmětem druhý zemský jazyk – na českých němčina, na německých čeština. Nařízení vzbudilo nelibost německých poslanců, kteří jej nazvali „zákonem jazykového donucení“. Wenzigův zákon byl schválen 18. ledna 1866, ale po dvou letech byl na nátlak německých poslanců odvolán. Když se pak v říšské radě diskutovalo o nové ústavě, němečtí poslanci ze strachu z návratu myšlenky Wenzigova zákona odsouhlasili výše uvedené ustanovení článku 19 prosincové ústavy. Němci si nevšimli, že od povinnosti učit se jiný zemský jazyk neosvobozují pouze Němce, ale rovněž Čechy v zemích Koruny české.⁴⁸

Ústava jako základní zákon státu obecně definovala vznik národnostních škol, školské zákony pak tuto sféru zpřesňovaly. Na říšské úrovni to byly tzv. Hasnerovy zákony, pojmenované podle Leopolda Hasnera von Artha, toho času ministra kultu a vyučování. Byl to komplex tří zákonů, jejichž tezemi se obecné školství řídilo až do zániku monarchie.⁴⁹

Podle prvního z nich ze dne 25. května 1868 celkový dozor nad školstvím převzal stát. Církvi byla ponechána jenom kontrola výuky náboženství.⁵⁰ Nejvyšší instancí ve školské správě bylo ministerstvo kultu a vyučování. V jednotlivých zemích fungovaly zemské školní rady, při nichž pracovali zemští školní inspektori. Zemské školní rady dohlížely na všechny školy své země a na nižší školské úřady. Každý politický okres měla v kompetenci okresní školní rada, jejímž členem byl i okresní školní inspektor. Okresní školní rady se staraly o národní a odborné školy. Ve školních obcích, tedy v sídlech škol, úřadovaly místní školní

⁴⁷ Tamtéž, s. 337; MĚCHÝŘ, J. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. s. 68; MORAVEC, F. V. Česká politika obecněškolská. In TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.). *Česká politika*. Díl V. Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky. Praha, 1913, s. 237 a 281.

⁴⁸ BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 339; MĚCHÝŘ, J. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. s. 68-69.

⁴⁹ Zákon č. 48/1868 ř. z. ze dne 25. května 1868, zákon č. 40/1869 ř. z. ze dne 26. března 1869, zákon č. 62/1869 ř. z. ze dne 14. května 1869.

⁵⁰ MORAVEC, F. V. Česká politika obecněškolská. s. 237-238.

rady, které měly v péči národní školy. Tyto školské orgány měly v gesci jak veřejné, tak soukromé školy.⁵¹

Pro téma této práce je stěžejní školský zákon, který byl vydán 14. května 1869. Jeho osnovu předložil ministr Hasner 2. března 1869 a vysvětloval, že ukazatelem míry kulturní vyspělosti státu je obecné vzdělání, které zajišťují obecné školy, jež jsou výchozím článkem v soustavě celého školství. Projednávání a přijetí tohoto zákona se nezúčastnili čeští poslanci, kteří byli tou dobou v pasivní rezistenci. Zákon předepisoval, že o vyučovací řeči rozhodují zemské úřady po poradě se subjektem, který školu vydržuje.⁵² Kromě jiného stanovoval podmínky, za kterých měly být obecné školy zakládány. Jeho § 59 nařizoval, aby tam, kde v okruhu jedné hodiny cesty žije v pětiletém průměru více než 40 školou povinných dětí, které musí chodit do školy půl míle vzdálené, byla zřízena obecná škola, kde by se mohly vzdělávat ve své rodné řeči.⁵³

Menšinové školství nebylo upraveno žádným speciálním zákonem. Jako jediné s působností na celé Předlitavsko se touto záležitostí zabývaly Hasnerovy zákony. V jejich rámci pak podrobněji zakládání škol určovaly zákony zemské, které převzaly § 59 říšského zákona. Zemský zákon o zřizování a udržování veřejných škol národních byl vydán pro Čechy 19. února 1870, pro Moravu 24. ledna 1870 a pro Slezsko 28. února 1870.⁵⁴

Každý žák obecné školy byl v souladu se zemskými zákony z roku 1870 přidělen určité školní obci a škole bez ohledu na to, zda ovládal tamní vyučovací jazyk. Zakládání škol a vymezování jejich spádových oblastí (školních obvodů) bylo prováděno teritoriálně, takže se stávalo, že dítě bylo svěřeno škole, jejíž vyučovací řeči nerozumělo, a tudíž nebylo schopno pochopit učitelův výklad. Proto se v národnostně smíšených lokalitách přistoupilo ke zřizování národnostních škol. V jednojazyčném území byla motivem vybudování nové školy vzdálenost místa bydliště dětí školou povinných od školy. Naproti tomu pro vznik národnostní školy bylo směřodlatné, zda docházelo k porušování článku 19 prosincové ústavy. Vzdálenost byla v tomto případě vedlejší, protože děti mohly mít sice školu blízko, ale výuka v ní neprobíhala v jejich mateřštině.⁵⁵

⁵¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2007, s. 284-285. ISBN 978-80-7106-906-5.

⁵² MORAVEC, F. V. Česká politika obecněškolská. s. 239-240 a 243.

⁵³ BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 344 a 348; MĚCHÝŘ, J. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. s. 69.

⁵⁴ BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 348; MORAVEC, F. V. Česká politika obecněškolská. s. 248.

⁵⁵ BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 349.

Oběžník zemské školní rady v Čechách ze dne 8. srpna 1880 ponechával zcela na rodičích, budou-li posílat své děti do české nebo německé školy. Jejich svobodná volba byla ale znemožněna tam, kde byli pod nátlakem Němců. Proto čeští učitelé volali po zákonu, který by omezil rozhodovací pravomoc rodičů tak, že by mohly být do škol přijímány pouze děti, které znaly vyučovací jazyk. Návrh takového zákona podal poslanec Jan Kvíčala v českém zemském sněmu 13. října 1884. Byl zdůvodňován tak, že je pro děti prospěšnější výchova v jejich mateřské řeči a že je třeba chránit je před neuvědomělostí rodičů. Ve školních obcích, kde byly veřejné nebo soukromé obecné školy jak s českým, tak s německým vyučovacím jazykem, měly být děti školou povinné zapisovány jen do školy s vyučovací řečí, které rozuměly. V místech s pětiletým průměrem 40 dětí školou povinných, které neovládaly vyučovací jazyk tamní školy, měla být zřízena veřejná obecná škola. Proti návrhu se postavili němečtí poslanci i ministerstvo kultu a vyučování.⁵⁶

Proces posuzování, zda povolit vznik veřejné menšinové obecné školy, byl zdlouhavý. Nejprve musela být zemské školní radě podána písemná žádost, kterou mohli předložit jen rodiče nebo jiní zákonní zástupci dětí školou povinných, jejichž rodný jazyk se odlišoval od vyučovací řeči ve veřejných školách v dané obci. Tito žadatelé museli být rakouskými státními občany. Dále bylo nutno splnit podmínku § 59 školského zákona ze dne 14. května 1869, přičemž zákonem stanovený pětiletý průměr se počítal pouze z dětí žadatelů. Ostatní příslušníci stejné národnosti jako žadatelé, kteří se ale k žádosti nepřipojili, nebyli vůbec bráni v úvahu a předpokládalo se, že jim stačí a vyhovuje jinojazyčná škola. Nicméně i oni směli zaregistrovat své děti do menšinové školy, pokud byla zřízena. Dalším kritériem bylo, aby děti ve školní obci trvale bydlely. Délka tohoto pobytu byla také důležitým faktorem při výpočtu pětiletého průměru. Tuto žádost pak zemská školní rada odevzdala předsedovi okresní školní rady, v jejímž obvodu byla školní obec, kde měla být škola založena. Ten vyslechl žadatele za účelem zjištění jejich státního občanství a národnosti a údajů o jejich dětech, pro které měla být škola určena. Výsledky neprobíhaly v příliš přátelské atmosféře. Výjimkou nebylo vyhrožování propuštěním ze zaměstnání nebo vypovězením z bytu. Mnohdy se žadatelé nechali zastrašit a od žádosti ustoupili. Prokazování národnosti bylo problematické. Pro zařazení k nějaké národnosti nestačilo používat její obcovací jazyk. Národnost a obcovací řeč se nepovažovaly za totožné. Národnost se osvědčovala

⁵⁶ Tamtéž, s. 380-381; MAREK, Pavel. Lex Perek a jeho osud. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.). *Moravské vyrovnání z roku 1905: Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno, 2006, s. 119-120. ISBN 80-86488-36-5; MORAVEC, F. V. Česká politika obecnoškolská. s. 283.

protokolárním přiznáním. Úřady si pro ty potřeby obstarávaly výpis o posledním sčítání lidu. Přihlášení se k obcovacímu jazyku, v němž se mělo na požadované škole vyučovat, se bralo jen jako doplněk. Zkoumalo se rovněž, v jaké nejbližší obci se nalézala škola požadované národnosti a zda by děti žadatelů nemohly chodit do této sousední školy. Výsledky šetření byly posílány zemské školní radě, která vyřkla konečný verdikt. Předtím vyslovila své stanovisko okresní školní rada, k řízení se mohla vyjadřovat i obec a místní školní rada. Stejně se postupovalo i na Moravě. Ve Slezsku se detailněji ověřovala státní příslušnost, jelikož tam žili i obyvatelé české národnosti, kteří byli pruskými nebo uherskými státními občany.⁵⁷

Poslední slovo měla zemská školní rada, jež ale vycházela z dat, která jí poskytly obce. Jenže obecní zastupitelstva se skládala ze členů majoritního obyvatelstva, takže o vytvoření menšinové školy rozhodovala většina. Ta často vzniku jinojazyčné školy kladla odpor, protože to pokládala za oslabení své nadvlády. Nebylo to typické jen pro Němce, ale platilo to i pro Čechy. Ti k tomu ovšem neměli tolik příležitostí, takže jsou v tomto směru v popředí Němci a více se hovoří o jejich neochotě. Možnost vyhnout se založení menšinové školy dávaly mezery v zákonech. Německá obecní samospráva se snažila vybudování veřejné české menšinové školy zcela překazit nebo alespoň oddálit. Když se jí nepodařilo zmařit samotnou žádost, která měla veškeré náležitosti, činili se Němci tak, aby se žádost v zemské školní radě projednávala co nejpozději. Jestliže se ani tak nepovedlo zabránit vzniku menšinové školy a její založení už bylo obci přikázáno, odvolala se. Spor se mohl dostat před správní soud. Všechny peripetie se mohly protáhnout až na několik let. Děti, pro které se škola požadovala, mezitím vyrostly, takže žádost ztratila váhu. Pokud zemská školní rada povolila zřízení veřejné menšinové obecní školy, byla obec povinna tuto školu financovat, čímž jí vzrostly náklady, když vedle již existující školy musela udržovat ještě školu menšinovou. Nejednou obec přirkl českým školám nevyhovující prostory. Problémem byl také fakt, že po otevření školy se do ní zapsal mnohem větší počet dětí, než bylo původních žadatelů. Škola tak potřebovala další učebny i učitele. Přeplněné třídy nebyly vhodné pro řádnou výuku. Ve školní obci pak byla pro novou školu ustavena místní školní rada. České i německé místní školní radě předsedal na úrovni okresů okresní hejtman. V čele obou místních

⁵⁷ BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 350-351 a 353-358; MĚCHÝŘ, J. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. s. 73.

školních rad stál starosta obce a jejich členy jmenovala obecní rada, která pracovala v zájmu většiny. Stávalo se, že do českých místních školních rad byli dosazeni Němci.⁵⁸

Navzdory vylíčeným snahám o zřizování českých národnostních škol a pokusům o kodifikaci menšinového školství nelze situaci hodnotit striktně černobíle. Byly sice případy, kdy čeští rodiče dávali své děti do německých škol pod nátlakem zaměstnavatele nebo majitele domu, ale mnohdy to dělali dobrovolně. Hlavním motivem bylo přání, aby se děti naučily německy, a tak měly otevřené dveře ke společenskému vzestupu. Znalost němčiny byla totiž předpokladem úspěšnější kariéry. České obyvatelstvo, a dokonce i čeští vlastenci měli zájem o němčinu. Proto některé české obce samy chtěly, aby se v jejich škole vyučovala němčina. Šlo o to, jakým způsobem. Zda měla být vyučovacím jazykem a jestli hned od první třídy nebo až ve vyšších třídách. Mohla být jedním z předmětů nebo mohla být škola oboujazyčná. Školské úřady respektovaly rozhodnutí obce o vyučovací řeči, ačkoliv jim třeba bylo jasné, že neodpovídá mateřštině většiny obyvatelstva. Němčina jako pouhý předmět však podle některých názorů nebyla dostačující pro to, aby byly děti schopny plynně hovořit německy. Dále existovala skupina lhostejných lidí, kterým bylo jedno, do jaké školy budou jejich děti chodit. Řídili se podle toho, jaký jim docházka dětí do té či oné školy přinese profit. Je nutno vzít v potaz poměrně rozšířenou dvojjazyčnost u dětí ze smíšených manželství nebo z národnostně smíšených oblastí.⁵⁹

Nacionalisté považovali děti za majetek národa. Aby si je národ pro sebe udržel, muselo jim být poskytnuto vzdělání v jejich rodné řeči. Děti se snadno učí cizí jazyky, takže vznikla obava, že stejně rychle mohou být odnárodněny a ztraceny. Jejich zachování pro národ bylo v očích nacionalistů podstatné pro přežití národa. Zároveň si uvědomovali, že vybudování národního vědomí je u dětí snadnější než převychovat jejich národnostně vlažné rodiče. Ačkoliv se rodiče hlásili k nějakému národu, nebyli přesvědčeni o tom, že bilingvismus je pro jejich děti špatný. Výjimkou nebyly výměnné pobyty dětí na léto nebo celý školní rok za účelem naučit se komunikovat ve druhém zemském jazyce.⁶⁰

Tady se vytvořil prostor pro agitaci národních obranných organizací. Oba tábory, Češi i Němci, naléhali na rodiče, aby zapsali své děti právě do jejich školy. Češi vyzdvihovali důležitost výchovy v mateřském jazyce pro správný vývoj dítěte, Němci zase argumentovali užitečností němčiny. Taktikou, jak přilákat děti do škol, bylo poskytování finančních podpor a

⁵⁸ MĚCHÝŘ, J. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. s. 69-70, 73-74 a 77-78.

⁵⁹ KYOGOKU, T. Vývoj obecného školství na Moravě v 70. letech 19. století. s. 445-447; Týž. Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století. s. 571.

⁶⁰ ZAHRA, T. The Battle for Children. s. 131.

darů. Hlavním předmětem zájmu byli neuvědomělí Češi, jejichž poučení si vytkli za cíl čeští vlastenci. Čeští i němečtí nacionalisté se činili, aby přiměli rodiče poslat děti do „správné“ školy. Oba pranyřovali národně lhostejné rodiče, kteří dávali děti do „nepřátelské“ školy.⁶¹

Česká strana se domáhala zákona o menšinových školách. Chtěla dosáhnout toho, aby úřady z vlastní iniciativy pátraly, kde chybí národnostní školy, a aby je samy z moci úřední zřizovaly a už o ně nemuseli žádat rodiče. O této záležitosti se diskutovalo v souvislosti s jednáním o punktacích. Na základě návrhu punktací byl 24. června 1890 vydán zákon o rozdělení zemské školní rady v Čechách, kde se vyskytl pojem menšinová škola. Bylo stanoveno, že do zemské školní rady má zemský výbor vysílat tři české a tři německé zástupce, Praha jednoho českého a jednoho německého a za učitele měli v zemské školní radě zasedat dva Češi a dva Němci. Zemská školní rada byla tedy rozštěpena na českou a německou sekci, které měly samostatně v kompetenci školy podle vyučovacího jazyka. Plénum rozhodovalo o společných věcech všech škol a povolovalo menšinové školy. K menšinovým školám se doporučovalo, aby byla veřejná obecná národnostní škola z moci úřední založena tam, kde žilo více než 40 školou povinných dětí, jejichž rodiče náleželi k národnosti, pro kterou škola v obci nebyla, a bydleli ve školní obci alespoň pět let. Návrh punktací na rozčlenění zemské školní rady byl přijat, menšinové školství se uzákonění opět nedočkal.⁶² Na Moravě byly školské úřady národnostně rozděleny od roku 1905 v rámci moravského vyrovnání, ve Slezsku však nikoliv.⁶³

Součástí moravského paktu z roku 1905 korigujícího vztahy mezi Čechy a Němci na Moravě byl tzv. Perkův zákon (lex Perek), který schválil moravský zemský sněm 27. listopadu 1905. Revize školských zákonů na Moravě v roce 1905 obsahovala rozdělení zemských, okresních a místních školních rad na českou a německou sekci, reorganizaci složení a pravomocí zemské školní rady, uplatnění jazykové rovnoprávnosti ve školských úřadech, vymanění školy ze závislosti na správě obce (české školy tak mohly vznikat i v obcích s německým vedením, odmítnutí obce hradit náklady na školu už nebylo překážkou), zavedení spoluúčasti země na financování soukromých škol, jestliže výuka v nich bude probíhat v rodné řeči žáků. Perkův zákon vytyčil podmínky přijímání dětí do veřejných národních škol. Ukládal, aby děti byly „zpravidla“ přijímány do obecných škol, jejichž

⁶¹ KYOGOKU, T. Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století. s. 574-576; ZAHRA, T. The Battle for Children. s. 132.

⁶² BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 381-382; MORAVEC, F. V. Česká politika obecněškolská. s. 286.

⁶³ BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 364.

vyučovací jazyk znají. Při sepisování osnovy zákona se Václav Perek doslovně inspiroval návrhem Kvíčalovým. Vláda ale zákon tohoto znění zavrhl, takže musel být přepracován. Kompromisem byl právě výraz „zpravidla“. Přesvědčit německé poslance, aby hlasovali pro zákon, se povedlo tak, že jim bylo sugerováno, že zákon je vlastně prospěšný i pro ně a bude chránit německou menšinu. Princip stanovený v zákoně se ale vztahoval pouze na obce, kde byly školy s oběma vyučovacími jazyky. Konečná podoba zákona byla oproti původní verzi redukována.⁶⁴

Perkův zákon umožňoval několik interpretací. Spoléhalo se na to, že budou vydány nějaké instrukce, jak uvést zákon do praxe. Zatímco čeští poslanci chtěli, aby to bylo uskutečněno formou zemských zákonů, němečtí poslanci o věci jednali s vídeňskou vládou. Každý tábor si přál, aby prováděcí předpisy byly příznivé zrovna pro něj. Na německé straně bylo ministerstvo kultu a vyučování v čele s ministrem Gustavem Marchetem. Roztočil se kolotoč rozhovorů o povaze prováděcích nařízení. Dne 14. května 1907 uveřejnilo ministerstvo kultu a vyučování tzv. Marchetova prováděcí nařízení k Perkovu zákonu. Čeští politici je posuzovali jako porušení smyslu Perkova zákona. Spory nastaly v následujících oblastech. Nebylo jasné, co se myslelo tím, že dítě jazyk ovládá. Pokud vznikly pochybnosti o jazykové způsobilosti žáka, měl být vyzkoušen. Jenže zkoušky vždy neprobíhaly zcela poctivě, mohly být zmanipulovány a jejich výsledek pak neodpovídal realitě. Problém zapříčinilo slovo „zpravidla“, které bylo chápáno různě a na jeho základě Marchetova prováděcí nařízení připouštěla výjimky. Dítě smělo navštěvovat školu, aniž by umělo její vyučovací jazyk, jestliže si to přáli rodiče, pokud již do školy s touto vyučovací řečí v předchozím roce chodilo nebo v případě, že šlo o výměnu dětí, aby si osvojily jiný jazyk. Nejednoznačnost výkladu Perkova zákona měla za následek spoustu stížností a odvolání proti přidělení dítěte do určité školy. Vrchní správní soud ve Vídni prohlásil, že Marchetova prováděcí nařízení nerespektují Perkův zákon, jelikož vláda jimi povolovala výjimky z tohoto zákona, na což neměla dle soudu právo. Správní soud měl svůj výklad Perkova zákona. Rozhodujícím měřítkem při přijímání žáků do škol měla být jejich národnost, jejímž ukazatelem je zběhlost v jazyce. S tím ovšem vláda nesouhlasila. Dne 1. srpna 1911 vyšla tzv. Stürgkhova nařízení, která novelizovala Marchetova nařízení, ale měla jenom přechodnou platnost.⁶⁵

⁶⁴ MAREK, Pavel. Lex Perek a jeho osud. s. 117-120.

⁶⁵ Tamtéž, s. 121-125.

Perkův zákon nebyl beze zbytku dodržován a byl záměrně obcházen.⁶⁶ Český tábor odmítal tolerovat jakékoliv odchylování se od zákona, Němci však obhajovali právo rodičů vybrat dětem školu. Německé školy proto i nadále přijímaly děti, které neuměly německy. Češi byli přísnější. Česká sekce zemské školní rady zakazovala zápis do školy z důvodu neznalosti vyučovacího jazyka. Aby Němci umožnili českým dětem přihlášení do německých škol, zakládali mateřské školy s výukou základů němčiny. Kdo dával své děti do cizojazyčné školy, byl z etického hlediska zatracován, že se zaprodal. Ve smyslu Perkova zákona však mohl být justicí odsouzen.⁶⁷

Na české i německé straně byly snahy o upřesnění či změnu moravského paktu z roku 1905, které vyústily ve druhé moravské vyrovnání v únoru 1914. Byly zrušeny subvence země na nové soukromé měšťanské školy, gymnázia a lycea. Bylo zapovězeno zřizování měšťanských škol jiné národnosti, než jaké bylo obecní zastupitelstvo. Přezkoumán byl také lex Perek. Místní školní rady dostaly svolení přijímat do škol děti stejné národnosti z cizího školního obvodu, jestliže bylo ve škole volné místo a nezvýšily se tím náklady. Došlo k nastolení větší organizační autonomie ve školství obou národností. Druhé moravské vyrovnání bylo písemnou dohodou sněmovních politických stran, nebylo provedeno cestou zákona a mělo omezenou dobu platnosti.⁶⁸

Problematiku národnostních menšin a s tím menšinového školství zdědila i první Československá republika. Její vznik vnesl do školství určité změny. Vrcholným úřadem školské správy bylo ministerstvo školství a národní osvěty. Pro jednotlivé země zůstaly zachovány zemské školní rady, které byly stejně jako dříve rozděleny na dvě národnostní sekce. Okresní školní rady byly transformovány v okresní školní výbory, v národnostně smíšených okresech byly opět dva výbory. Funkci okresních školních výborů zastávaly ve statutárních městech městské školní výbory. V každé školní obci i nyní fungovaly místní školní rady. Speciálně pro menšinové školy byly vytvářeny místní školní výbory podřízené přímo ministerstvu.⁶⁹

Menšinové školství získalo tak dlouho požadovaný zákonný podklad. Dle litery zákona č. 189/1919 Sb. z. a n. ze dne 3. dubna 1919, o školách národních a soukromých

⁶⁶ Tamtéž, s. 126.

⁶⁷ KYOGOKU, T. Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století. s. 571-572.

⁶⁸ MALÍŘ, Jiří. „Druhé“ moravské vyrovnání z r. 1914. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.). *Moravské vyrovnání z roku 1905: Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno, 2006, s. 88-90, 94 a 100-101. ISBN 80-86488-36-5.

⁶⁹ HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. s. 356-357.

ústavech vyučovacích a vychovávacích (tzv. Metelkův zákon) mohla být veřejná národnostní obecná škola zřízena v obci, kde žilo v tříletém průměru alespoň 40 dětí, pro něž nebyla v dané obci škola s jejich mateřským jazykem jako vyučovacím. Bylo umožněno i založení takové školy v obci s menším počtem dětí. Veřejná menšinová měšťanská škola mohla být ustavena v místech, kde do obecné školy docházelo alespoň 400 dětí. Jak bylo již uvedeno, menšinové školy nově nespádaly pod místní školní rady, ale pod zvláštní inspektoráty. Zakládání a rušení menšinových škol měly ve své pravomoci zemské školní rady. Pro veřejné menšinové národní školy byly vymezeny samostatné školní okresy. Zákon dovoloval zřizování menšinových škol všem minoritám.⁷⁰

⁷⁰ TRAPL, M. České menšinové školství v letech 1918-1938. s. 110-112.

4. Vznik Ústřední matice školské

Národnostní školství nebylo dostatečně právně zakotveno. V národnostně smíšených oblastech, kde se nepovedlo prosadit vznik veřejné české menšinové školy, se ke slovu dostaly místní školské spolky, aby svépomocí zřizovaly a vydržovaly školy soukromé. Tato tendence se objevuje od 70. let 19. století. Jako „matice“ byly původně nazývány literární spolky, jejichž posláním bylo především vydávání knih. Školské matice nejdříve začaly působit na Moravě. Prvním spolkem tohoto druhu byla Matice prostějovská založená v roce 1872 za účelem podpory tamní soukromé české reálky. Její činností se poté inspirovaly spolky v dalších obcích. Všechny měly pouze lokální charakter a nedisponovaly velkými finančními prostředky. První školská matice v Čechách vznikla roku 1873 v Českých Budějovicích.⁷¹ Na podporu českého školství v jiných částech monarchie než v českých zemích, konkrétně v Dolním Rakousku, se v roce 1871 zformoval ve Vídni spolek Komenský.⁷²

Zakládání soukromých škol povoloval ústavní zákon č. 142/1867 ř. z., a detailněji vymezoval školský zákon č. 62/1869 ř. z. Zřizovatel soukromé školy byl povinen osvědčit, že je k takovému úkolu způsobilý. Soukromé školy podléhaly státnímu doзору. Od jejich učitelů se vyžadovala stejná kvalifikace jako od učitelů škol veřejných. Rovněž vyučovací osnovy a umístění i vybavení musely korespondovat a být v souladu s legislativou. Pokud byla soukromá škola srovnatelná se školou veřejnou, mohlo jí být uděleno právo veřejnosti, to znamená, že byla kompetentní vydávat žákům právoplatná vysvědčení. Zákony nevylučovaly ani domácí vyučování. Stávalo se, že ještě před zahájením provozu soukromé školy pracovali matiční učitelé jako domácí učitelé v různých rodinách.⁷³

Spolky byly důležitým prvkem společnosti. Dobrovolně se v nich sdružovali lidé stejného smýšlení a zapojením se do spolku se ke svému přesvědčení veřejně přihlásili. „Spolky se tak staly významnou cestou jak prosazování zájmů jednotlivých skupin obyvatelstva, tak možností k rozšiřování obecných i specifických vědomostí, myšlenek a názorů.“⁷⁴ Právo shromažďovat se a zakládat spolky poskytl ústavní zákon č. 142/1867 ř. z., a specifikoval ho zákon č. 135/1867 ř. z., o právu shromažďovacím a hlavně zákon č. 134/1867

⁷¹ 1880-1930, *padesát let Ústřední matice školské: Pamětní list vydáný na oslavu půlstoleté činnosti Ústřední matice školské v Praze*. Praha, 1931, s. 35.

⁷² BĚLEHRÁDEK, F. Školství menšinové a Ústřední matice školská. s. 397.

⁷³ Tamtéž, s. 411-413 a 416.

⁷⁴ JIRÁNEK, Tomáš – LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha, 2010, s. 317. ISBN 978-80-246-1683-4.

ř. z. ze dne 15. listopadu 1867, o právu spolkovém. Spolková agenda náležela ministerstvu vnitra, které svou výkonnou pravomoc delegovalo na místodržitelství v jednotlivých zemích a ta pak na jednotlivá okresní hejtmanství. V českých zemích paralelně fungovaly české a německé spolky. Jakmile se vyvinul spolek, jehož primárním záměrem bylo vymezit se svou činností vůči druhému kulturnímu okruhu, odpovědí opačné strany bylo vytvoření identického spolku jako protiváhy.⁷⁵

Impulesem k vyostření národnostních svárů a následnému zakládání národních obranných organizací byla Stremayrova jazyková nařízení. Jejich význam byl přeceňován. Čeština byla zavedena jen do vnějšího úřadování, ale vnitřní úřadování zůstalo nadále německé. Šlo spíše o jejich vnější efekt. Němečtí liberálové se až hystericky báli, že politický vliv českých stran bude postupně sílit. Jedním z důsledků jejich obav bylo zřízení spolku *Deutscher Schulverein* roku 1880 ve Vídni, který měl podporovat německé školství. Jeho působnost se vztahovala na všechny rakouské země. Reakce Čechů na sebe nenechala dlouho čekat. Rozhodli se vybudovat podobný spolek, který bude pečovat o české školství v českých zemích.⁷⁶

Deutscher Schulverein se soustředil na národnostně smíšené regiony, kde zakládal soukromé školy a pak usiloval o jejich zveřejnění. Rovněž dával příspěvky jiným školám. Jeho členem se mohl stát kdokoli. Organizačně byl členěn na místní skupiny a místní ženské skupiny ve větších městech. Zajišťoval učební pomůcky, pořádal přednášky a vydával tiskoviny. V 90. letech 19. století byla v Čechách mezi ústředí a místní skupiny vložena župa. Jednalo se o tři župy s centrem v Ústí nad Labem, v Žatci a v Liberci. Od jeho berlínské pobočky se v roce 1881 odštěpil *Allgemeiner deutscher Schulverein* (pozdější *Verein für das Deutschtum im Ausland*), který také zasahoval do českých zemí. Od vídeňského centra se oddělil *Schulverein für Deutsche* se sídlem ve Štýrském Hradci, který od roku 1886 vytvářel síť místních skupin i v Čechách.⁷⁷

Existuje několik verzí, jak se zrodila idea založit takový český spolek. V létě roku 1880 přišel do redakce časopisu *Pokrok*, jehož redaktorem byl pozdější jednatel ÚMŠ Jan Matouš Černý, anonymní dopis, který poukázal na činnost spolku *Deutscher Schulverein* a doporučil zřízení obdobného českého spolku. Roku 1912 byl za autora tohoto dopisu označen železniční úředník v Teplicích-Šanově Antonín Zahrádka. Druhou variantou vzniku této

⁷⁵ Tamtéž, s. 319 a 321.

⁷⁶ ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 71-72; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 179.

⁷⁷ OTCOVSKÝ, I. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. s. 14-16.

myšlenky je upozornění na činnost německého školského spolku ve třetím čísle krajinského časopisu Jizeran pro Mladou Boleslav a okolí jeho zakladatelem redaktorem Nedvídkem. Byla zde vyzdvihnuta potřeba stejného českého spolku a oznámeno, že spolupracovník časopisu Václav Vaněk, řídící učitel v Bezně, odjel do Prahy, aby o tom přesvědčil Ústřední spolek učitelských jednot. Podle prvního historika spolku a prvního ředitele jeho kanceláře Josefa Ladislava Turnovského přišel s tímto nápadem výbor Ústředního spolku učitelských jednot. Redakci Pokroku ho za sebe i své kolegy sdělil řídící učitel Václav Kredba. Jednání se zúčastnil předseda Ústředního spolku učitelských jednot Josef Král. Jejich výsledkem byl návrh na vytvoření spolku, který měl být na Kredbův podnět nazván Ústřední matice školská. S velkou pravděpodobností lze tedy záměr vybudovat český centrální školský spolek přisoudit Ústřednímu spolku učitelských jednot, v němž byla koncentrována většina učitelských spolků v Čechách.⁷⁸ Ústřední spolek učitelských jednot byl dílem Josefa Krále a vznikl téhož roku jako ÚMŠ. Ustavení spolku sjednocujícího učitelské hnutí bylo na popud Krále schváleno v srpnu 1879 na schůzi českých učitelů na Střeleckém ostrově v Praze.⁷⁹

ÚMŠ měla být spolkem nepolitickým, proto bylo nutno získat podporu všech českých politických proudů. Vedení Ústředního spolku učitelských jednot bylo mladočeské, takže ještě byli ke spolupráci vybídnuti staročeši.⁸⁰ Zakladatelé ÚMŠ si představovali, že jejím starostou „*musí býti muž v národě vynikající, známý, vážený, povahy čisté a obecné důvěře se těšící, jehož autorita by byla zárukou dokonalé správy všech věcí a potřeb matičních a zabezpečením štědré podpory a přízně nejširších vrstev národa. I obracely se zraky k mužům takových vlastností, k osobě Dra Fr. Lad. Riegra, ten že mohl by býti dobrou záštitou nové jednoty a pojistiti její trvání a zdar.*“⁸¹ K Františku Ladislavu Riegrovi byla vyslána deputace se žádostí, aby kandidoval na starostu ÚMŠ. Rieger prohlásil, „*že pro pokročilý věk a velikou zaměstnanost žádosti přednesené vyhověti mu nelze.*“⁸² Když ale přišli podruhé, svolil pod podmínkou, „*že mu přijetím úřadu v Ú.M.Š. nesmí se přitížiti novými úkoly a novými povinnostmi, jež bezpečně spojeny budou s pracemi nejprvnějšího a nejzodpovědnějšího člena*

⁷⁸ ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 73; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 180-181.

⁷⁹ Táž. Případ učitele Josefa Krále. In *Paginae historiae: Sborník Státního ústředního archivu v Praze* 8, 2000, s. 62. ISBN 80-85475-67-7. ISSN 1211-9768.

⁸⁰ Táž. K dějinám Ústřední matice školské. s. 73-74; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 181.

⁸¹ 1880-1930, padesát let Ústřední matice školské. s. 11.

⁸² Tamtéž.

výboru *matičního*“.⁸³ Poté, co Rieger přijal předsednickou funkci, byli osloveni sociální demokraté. Ti se však odmítli ke spolku připojit.⁸⁴

Po zřízení ÚMŠ byl vytvořen prozatímní výbor spolku, který měl zkoncipovat návrh stanov. Dne 24. října 1880 se v Umělecké besedě v Praze konala schůze zástupců Českého klubu, Národního klubu, Ústředního spolku učitelských jednot a českých novinářů (Čech, České noviny, Pokrok, Politika, Národní listy). Zde byl zkontrolován návrh stanov a zformulována jejich definitivní verze, jež byla postoupena k posouzení místodržitelství a posléze jeho výnosem ze dne 15. listopadu 1880 schválena. Dne 5. prosince 1880 se v Měšťanské besedě v Praze sešla ustavující valná hromada, kde byl prvním starostou potvrzen František Ladislav Rieger, zároveň proběhla volba výboru spolku.⁸⁵ Na 8. prosince 1880 byla svolána ustavující schůze výboru.⁸⁶ Prvním krokem ve spolkové činnosti bylo vydání provolání pro Čechy, Moravu a Slezsko, ve kterém byla veřejnost informována o vzniku ÚMŠ a žádána o podporu.⁸⁷ „*Ústřední Matice Školská oznámila ‚Provoláním k Čechům, Moravanům a Slezanům‘ ze dne 18. prosince 1880, že se zřídila proto, aby pomáhala zřizovati české školy obecné a mateřské pro děti české tam, kde by bylo nesnadno dosíci jich nákladem veřejným a úspěchy své ‚s důvěrou skládala v ruce veškerého národa českoslovanského‘.*“⁸⁸ Toto prohlášení velmi expresivně líčí „*to divadlo žalostné*“, jak „*tisíce a tisíce*“ českých dětí nemají možnost vzdělávat se v mateřském jazyce a jsou nuceny navštěvovat německé školy. Popisuje, jaký neblahý vliv má výuka v němčině na české děti. Jejím účinkem se odcizují, což způsobuje úbytek příslušníků národa. To si nemohou dovolit ani početné národy, natož pak malý národ český. České děti vychované v německých školách „*odjímají duševní i hmotný kapitál svému vlastnímu národu*“ a poskytují ho cizinci. Všichni jsou vyzýváni k tomu, aby přispěli k zajištění školní výchovy českých dětí v jejich rodné řeči.⁸⁹

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 73-74; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 181.

⁸⁵ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 3; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 74; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 181.

⁸⁶ Národní archiv (dále NA), Ústřední matice školská (dále ÚMŠ), inv. č. 711, kart. 59, nedatovaný text o činnosti ÚMŠ.

⁸⁷ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 5; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 76; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 183.

⁸⁸ NA, ÚMŠ, inv. č. 711, kart. 59, nedatovaný text o činnosti ÚMŠ.

⁸⁹ 1880-1930, *padesát let Ústřední matice školské*. s. 9.

5. Stanovy a jejich modifikace

Stanovy jsou základním předpisem, který upravuje organizaci a fungování spolku. Podrobněji jsou rozváděny v tzv. domácích řádech. Podle prvních stanov bylo účelem ÚMŠ v rakouských zemích zakládat a vydržovat obecné školy a opatrovny s českým vyučovacím jazykem, a to především v obcích, kde zřízení obecné školy nebo opatrovny pro české děti nešlo uskutečnit na veřejné náklady. ÚMŠ se zavázala zajistit ze svého majetku budovy, učitele a další potřeby pro české obecné školy a opatrovny, které zřídila. Dále měla v úmyslu vytvořit penzijní fond pro matiční učitele. Prostředky k realizaci těchto úkolů chtěla získat z příspěvků svých členů a z darů příznivců, z výtěžku z přednášek, výstav, koncertů, zábav, divadelních představení a jiných kulturních akcí pořádaných v její prospěch a nakonec také z veřejných sbírek. Členem spolku se mohla stát každá fyzická nebo právnická osoba. Stanovy definují pět druhů členství podle způsobu placení a výše členských příspěvků. Existovali tedy členové zakládající, skuteční, přispívající, činní a čestní. Pouze na posledně jmenované se nevztahovala povinnost finančně pomáhat, tento titul se získával výhradně za zásluhy o spolek nebo školství. Všichni členové ÚMŠ měli právo účastnit se valných hromad, diskutovat, podávat návrhy, hlasovat, volit a být voleni. Rovněž směli předkládat výboru písemné návrhy. Orgány spolku byly valná hromada a výbor. Valná hromada členů ÚMŠ musela být svolávána minimálně jednou za rok. Schvalovala zprávy a účty výboru, volila na jeden rok starostu, 24 členů výboru, osm náhradníků a tři revizory účtů. Na základě doporučení výboru volila čestné členy. Měnila stanovený obnos členských příspěvků, podle potřeby upravovala stanovy a rozhodovala o záležitostech a podnětech výboru a členů spolku. Výbor se scházel alespoň jednou za měsíc. Měl na starost správu spolku a jeho majetku. Volil ze svého středu dva starostovy náměstky, jednatele, účetního a pokladníka. Zakládal obecné školy a opatrovny s českým vyučovacím jazykem a jmenoval jejich ředitele a učitele.⁹⁰ Do každého hejtmanství vybíral jednatele, kteří tam zajišťovali zřizování nových českých škol, organizovali jejich provoz a kontakty s výborem. Jednateli byli zpočátku sami členové výboru, ale později se jimi stávali místní pracovníci přímo z jednotlivých oblastí. Postupně tak vznikla jejich síť.⁹¹ Ve valných hromadách výbor referoval o stavu a činnosti spolku. Přijímal členy, navrhoval volbu čestných členů, svolával valnou hromadu a předem

⁹⁰ NA, ÚMŠ, inv. č. 707, kart. 59, stanovy ze dne 15. listopadu 1880.

⁹¹ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 4; ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 182.

oznamoval její program, měl možnost svolat i mimořádnou valnou hromadu, byl oprávněn vylučovat členy, kteří se však mohli odvolat k valné hromadě. Výbor určoval speciální sekce pro jednotlivé obory své působnosti.⁹² Tak byl v roce 1881 vytvořen školský a hospodářský odbor a roku 1889 přibyl ještě odbor finanční, organizační, knihovní, obětinový⁹³ a stavební.⁹⁴ Mezi spolkové funkcionáře patřil starosta, náměstek, jednatel, účetní a pokladník. Jejich funkční období trvalo jeden rok. Starosta osobně i písemně reprezentoval ÚMŠ. Předsedal valným hromadám i schůzím výboru a prováděl veškerá rozhodnutí spolku. Starostu zastupoval náměstek. Jednatel vypracovával všechny písemnosti a zápisy o spolkových jednáních, sděloval zprávy o stavu a řízení spolku a uchovával spolkovou pečeť. Účetní vedl knihu členů, zaznamenával příjmy a výdaje, jejichž přehled podával výboru, a se starostou dohlížel na spolkovou pokladnu. Pokladník přijímal a vydával peníze. Spolu s účetním informoval valnou hromadu a výbor o spolkovém jmění. Pokud by byla ÚMŠ zrušena, počítalo se, že celé její vlastnictví připadne Ústřednímu spolku učitelských jednot, a kdyby ani ten neexistoval, pak spolku Svatobor v Praze. Matiční majetek měla tato sdružení použít ke školským účelům.⁹⁵

Tyto stanovy byly později s ohledem na požadavky doby několikrát modifikovány. Poprvé hned za dva roky. Už se v nich nehovoří výlučně o obecných školách a opatrovnách, ale o školách, opatrovnách a mateřských školách. To znamená, že ÚMŠ zamýšlela zakládat a podporovat i jiné než pouze obecné školy. Byl specifikován ještě další druh členství, a to řádné. Novinkou byla pravomoc výboru podle potřeby zřizovat místní odbory a určovat jim jednací řád.⁹⁶ Členové ÚMŠ se tak mohli shromažďovat přímo ve svém regionu a pod zastřešením pražského výboru tam vykonávali spolkovou činnost. Místní odbory měly vlastní stanovy a volené výbory, proto byl výbor v Praze transformován na ústřední výbor ÚMŠ.⁹⁷

Další změny byly schváleny v roce 1888. Rozlišovala se řádná a mimořádná valná hromada. Zvýšil se počet členů výboru na 36, které volila řádná valná hromada na tři roky. Na stejné období volila také tři revizory účtů. Každý rok měla z výboru vystoupit třetina členů,

⁹² NA, ÚMŠ, inv. č. 707, kart. 59, stanovy ze dne 15. listopadu 1880.

⁹³ Obětínami byly matiční vizitky, z jejichž ceny putovala část ÚMŠ. S tímto nápadem přišel Arnošt Miroslav Bilián. Později byly z národních návštěvenek lepeny papírové věnce, kříže apod. BROŽOVÁ, Věra – MOCNÁ, Dagmar. Popelka a Arnošt Biliánovi: „Obětínou v duši jinou“. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha, 2001, s. 216-225. ISBN 80-85917-79-3.

⁹⁴ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 3-4; ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 182.

⁹⁵ NA, ÚMŠ, inv. č. 707, kart. 59, stanovy ze dne 15. listopadu 1880.

⁹⁶ Tamtéž, stanovy ze dne 4. ledna 1882.

⁹⁷ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 4; ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 182.

kterým skončila tříletá služba, přičemž odcházející členové směli být opět zvoleni. Mimořádná valná hromada se mohla konat i mimo Prahu a svolával ji výbor podle potřeby. Její usnesení byla považována za návrhy. Je zde zdůrazněno, že výbor úřadoval bezplatně. Zaměstnancům matičních škol stanovoval mzdu a schvaloval příspěvky a odměny za mimořádné práce učiněné pro ÚMŠ. Kromě jednatelů a místních odborů zřizoval ještě odbory okresní. Novým bodem v kompetencích výboru bylo jmenování placených úředníků a rozhodování o veškerých správních výdajích. Z činností jednatele odpadlo vyhotovování protokolů o spolkových jednáních. Účetní už nevedl knihu členů a výkaz příjmů a výdajů nepředkládal jenom výboru, ale i řádné valné hromadě. Rovněž spolkové funkcionáři pracovali bez nároku na honorář. Do stanov byl zařazen paragraf, který určoval, že jednací řečí byla čeština. Jestliže by bylo toto pravidlo změněno, znamenalo by to zrušení spolku. V případě zániku ÚMŠ měl všechn její majetek (oproti původnímu znění stanov) připadnout obci královského hlavního města Prahy s tím, že Praha by z něj musela vyplatit každému matičnímu zaměstnanci celoroční mzdu. Zbytek měl být použit ve prospěch českého školství.⁹⁸ Toto ustanovení vycházelo z faktu, že Praha byla protektorkou ÚMŠ. Zástupci Prahy byli vysíláni na valnou hromadu i do výboru spolku.⁹⁹

Stanovy z roku 1895 rozšířily funkci penzijního fondu, který měl zabezpečovat penzi nejen pro matiční učitele, ale také pro úředníky spolkové kanceláře. Vedle penze jim zaručoval též odbytne. Místním a okresním odborům se nabízela možnost slučovat se v krajinské odbory či jednoty.¹⁰⁰

Od roku 1905 byl i starosta, stejně jako už dříve výbor, volen na tři roky. Výbor se rozrostl na 45 členů a ze svého středu mohl zvolit dva jednatele.¹⁰¹

Největší změny nastaly po vzniku Československa. Do té chvíle byly stanovy vydány ještě dvakrát, roku 1890 a 1915, ale k žádným zvratům oproti předchozím v nich nedošlo.¹⁰² ÚMŠ čekala na nový spolkový zákon. Ten však vyhlášen nebyl, proto byla ÚMŠ nucena upravit stanovy podle dosud závazných předpisů.¹⁰³ Stanovy z roku 1922 byly značně zpřesněny, doplněny a přizpůsobeny poměrům. „*Účelem Ústřední Matice Školské je zřizovati,*

⁹⁸ NA, ÚMŠ, inv. č. 707, kart. 59, stanovy ze dne 4. září 1888.

⁹⁹ Tamtéž, žádost ÚMŠ prezidiu rady hlavního města Prahy o schválení nových stanov a přijetí protektorátu nad ÚMŠ ze dne 18. prosince 1921.

¹⁰⁰ Tamtéž, stanovy ze dne 9. listopadu 1895.

¹⁰¹ Tamtéž, stanovy ze dne 30. října 1905.

¹⁰² Tamtéž, stanovy ze dne 9. května 1890 a stanovy z roku 1915.

¹⁰³ Tamtéž, žádost ÚMŠ prezidiu rady hlavního města Prahy o schválení nových stanov a přijetí protektorátu nad ÚMŠ ze dne 18. prosince 1921.

*vydržovati a podporovati všeliké školy a ústavy učebné, opatrovny a školy mateřské, vzdělávací a vychovávací kursy, vychovatelny, sirotčince, konvikty, útulny, stravovny, knihovny, čítárny a vůbec šířiti vychováváním a vzděláváním znalost českého jazyka spisovného. Za tím účelem jest také oprávněna poskytovatí odměny a stipendia, učebné pomůcky, konati přednášky, vydávati tiskem spisy i časopisy a publikace, vztahující se k účelu spolkovému, a je rozmnožovati i rozšiřovati a pěstovati styky s činiteli, od nichž se možno nadíti podpory tohoto účelu.*¹⁰⁴ Ze spolkových peněz byly hrazeny budovy a místnosti pro ústavy, školy a další matiční zařízení. Dále byli z těchto prostředků placeni učitelé, učitelky, vychovatelé a další personál a také pořizovány věcné potřeby a pomůcky. Ze spolkového majetku měly být rovněž vytvořeny fondy zabezpečující matičním zaměstnancům penzi nebo odbytné a důchody v nemoci nebo invaliditě. Eventuálně mělo být takové pojištění uzavřeno u jiných příslušných institucí. Byly zde přidány nové zdroje příjmů: odkazy a dědictví, výtěžek z hudebních a divadelních produkcí a ušlechtilých zábav, ze zábavních dovolených podniků pořádaných ve prospěch spolku, poplatky za propůjčování značky „ve prospěch Ústřední Matice Školské“ a symbolických vyobrazení ÚMŠ na výrobcích živnostenských, průmyslových, uměleckých nebo na předmětech obchodních, výdělečné podniky ÚMŠ přímo nebo kýmkoli s jejím souhlasem ve prospěch spolku provozované. Tyto finance měly být vynaloženy na spolkové účely a na spolkovou činnost. Orgány ÚMŠ byl protektor, valná hromada, výbor a předsednictvo. Protektorem byl starosta hlavního města Prahy, který měl právo účastnit se schůzí výboru i valných hromad, nebo vyslat za sebe svého zmocněnce, aby se informoval o stavu spolku. Řádná valná hromada volila navíc na tři roky tři náhradníky revizorů účtů. Výbor se scházel na popud starosty nebo jeho zástupce, takže už nebylo striktně určeno, že se musí setkávat alespoň jednou za měsíc. Do kompetencí výboru bylo zařazeno povolování veškerých správních výdajů, jmenování svých referentů a plnomocníků a vymezování sféry jejich působnosti a ustanovování právních zástupců a úředníků. Vedle místních a okresních odborů zakládal ještě odbory pracovní. Nebyla vyloučena existence několika odborů v jednom místě. Kromě jednatelů volil důvěrníky neboli matiční členy dopisující, z nichž se formovaly důvěrnické sbory. Stanovoval spolkové odznaky a schvaloval symbolická i umělecká ztvárnění ÚMŠ. Vyhotovoval listiny, diplomy, prohlášení a spolkové průkazy. Ze členů spolku vybíral pro jednotlivé okruhy činnosti referenty nebo sestavoval zvláštní sekce, dával jim jednací řády a jmenoval jejich

¹⁰⁴ Tamtéž, stanovy ze dne 20. února 1922, § 3.

představitele. Spolkoví funkcionáři tvořili předsednictvo. Skládalo se ze starosty, jednoho nebo dvou náměstků, jednoho nebo dvou jednatelů, účetního a pokladníka výboru.¹⁰⁵ Vznik předsednictva souvisel se zvětšením počtu odborů ústředního výboru. Předsednictvo pracovalo mezi výborovými schůzemi a kontrolovalo výborové odbory, proto byl každý člen předsednictva ve vedení některého odboru.¹⁰⁶ Jednací řečí zůstala čeština, ale byla vypuštěna zásada, že změna automaticky znamená zrušení ÚMŠ. Užívání mateřštiny ve schůzích bylo pokládáno za samozřejmost a vůbec se neuvažovalo, že by tomu mohlo být jinak. Zároveň bylo povoleno vedení spolkové korespondence ve všech kulturních jazycích. Taktéž čeština jako vyučovací jazyk v matičních školách a ústavech byla nepochybná, takže to nebylo třeba speciálně zdůrazňovat. Zachovala se podmínka, že v případě zániku ÚMŠ připadne její majetek obci hlavního města Prahy s dodatkem, že pokud bude toto jmění stačit, mají být vyrovnány všechny smluvní a právní závazky spolku. Případný zbytek jmění měl být použit na provádění matičních úkolů.¹⁰⁷ Praze neměla z takové situace vzniknout žádná újma. S tímto opatřením muselo souhlasit prezidium i zastupitelstvo Prahy.¹⁰⁸

Nepatrné zásahy byly naposled učiněny v roce 1932. Mezi orgány spolku už nepatřil protektor, přestože tato funkce stále existovala a stejně jako dříve jím byl primátor hlavního města Prahy. Ani jeho pravomoci se nezměnily. Naopak byli k orgánům spolku připojeni hospodářští a účetní dozorcí. Řádná valná hromada volila místo tří revizorů účtů tři hospodářské a účetní dozorce, kteří schvalovali bilanci účtů. Tu pak výboru předkládalo jeho předsednictvo.¹⁰⁹ Podle této verze se ÚMŠ řídila až do svého zániku.

¹⁰⁵ Tamtéž, stanovy ze dne 20. února 1922.

¹⁰⁶ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 4; ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 182.

¹⁰⁷ NA, ÚMŠ, inv. č. 707, kart. 59, stanovy ze dne 20. února 1922.

¹⁰⁸ Tamtéž, žádost ÚMŠ prezidiu rady hlavního města Prahy o schválení nových stanov a přijetí protektorátu nad ÚMŠ ze dne 18. prosince 1921.

¹⁰⁹ Tamtéž, stanovy ze dne 20. prosince 1932.

6. Ústřední matice školská v jednotlivých obdobích

6.1. 1880-1918

Ačkoliv se ÚMŠ prezentovala jako apolitický spolek, její činnost hned v začátcích poznamenaly rozpory mezi staročechy a mladočechy. Potýkala se rovněž s nedostatkem financí. Na její práci se podepsalo i vyhoření Národního divadla a následné pořádání sbírek v jeho prospěch, které odvedly pozornost od ÚMŠ. Problematické bylo, že v čele spolku stál staročech Rieger, ale jeho zástupcem byl mladočech Král, předseda Ústředního spolku učitelských jednot, který fakticky ÚMŠ řídil. Rieger byl formální hlavou spolku, působil tam jako autorita. Propast mezi jejich postojem se stále více prohlubovala.¹¹⁰ Rieger byl zastáncem rozvážnosti a trpělivosti, zatímco Král byl radikálnější. Na Riegrovu volební řeč v Semilech v roce 1883, ve které vyjádřil názor, že na docházce českých dětí do německých škol není nic špatného, reagoval Jan Neruda v Národních listech posměšným dotazem, zda by se nechtěl vedle svého předsednictví ÚMŠ ucházet o tuto funkci ve spolku Deutscher Schulverein. Názorová rozdílnost dvou nejvyšších představitelů ÚMŠ komplikovala jejich kooperaci a nutně se musela promítnout ve správě spolku.¹¹¹ Roku 1883 Král spolek opustil¹¹² a začal vydávat Učitelské noviny.¹¹³

ÚMŠ neměla jednoduchou pozici. Úřady jí nebyly nakloněny. České místodržitelství sice schválilo stanovy českého i německého spolku a oficiálně ani jednomu z nich úřady nestranily. Přesto byla ÚMŠ v nemilosti a čelila nepřízni úřadů. Chtěla spolupracovat se zemskou školní radou, ale ta k žádné součinnosti ochotná nebyla. Jejím jediným vstřícným krokem bylo povolování škol i pro menší počet dětí, než vyžadoval zákon, ale to bylo vše.¹¹⁴

ÚMŠ předpokládala, že zřízení české matiční školy přiměje místní správu k založení školy veřejné, ale nebylo tomu tak. Druhou cestou bylo úsilí ÚMŠ, aby matiční školy převzal stát. ÚMŠ by byla zproštěna závazku tyto zveřejněné školy financovat a ušetřené peníze by

¹¹⁰ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 5; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 76; Táž. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 183.

¹¹¹ ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 77.

¹¹² MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 6; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 77; Táž. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 183.

¹¹³ ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 78; Táž. *Případ učitele Josefa Krále*. s. 62-63.

¹¹⁴ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 5-6; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 76-77; Táž. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 183.

tak mohla vynaložit na vydržování dalších škol.¹¹⁵ Úřady jí příliš nevycházely vstříc, ale proti jejím školám nemohly mít v zásadě žádné námitky. Matiční školy byly soukromé, takže je spolek sám financoval, a tudíž nijak nebyl zatěžován veřejný rozpočet.¹¹⁶ Jenže místní správy se obávaly, že ÚMŠ bude chtít své školy zveřejnit, a proto se vymlouvaly, že jejich prostředky neunesou provoz další školy. Zemská školní rada často takovým námitkám vyhověla, když rozhodovala o žádosti spolku na vybudování školy.¹¹⁷ ÚMŠ působila především v Čechách, na Moravu svou činnost rozšířila až na počátku 20. století. Po neúspěchu puntací a politickém pádu staročeků Riegrovo vedení ÚMŠ její pozici komplikovalo. Rieger si to uvědomoval, a proto podal demisi. Za svého nástupce navrhl staročecha Tomáše Černého, ale jeho kandidaturu neprosadil. Na jeho místo se do čela spolku dostal mladoček Jaromír Čelakovský.¹¹⁸ Bylo rozhodnuto, že Rieger bude jmenován prvním čestným členem ÚMŠ.¹¹⁹ Jaromír Čelakovský (1846-1914) byl profesorem právnické fakulty, právním historikem a politikem. Byl synem básníka Františka Ladislava Čelakovského. Vystudoval gymnázium a práva v Praze. Pracoval krátce v soudnictví, poté nastoupil do Archivu města Prahy. Jako poslanec zasedal v zemském sněmu i v říšské radě. Uplatnil se jako vrchní redaktor Ottova slovníku naučného, začal vydávat *Codex iuris municipalis Regni Bohemiae*.¹²⁰

Činnost ÚMŠ se rozjížděla jen velmi pozvolna. Počet škol, které založila, byl poměrně malý. Paralelně k německým krajinským spolkům totiž vznikly další národní obranné organizace, které také mimo jiné podporovaly české školství. Byla to Národní jednota severočeská v Praze, Národní jednota pošumavská v Praze, Národní jednota pro západní Moravu v Brně a Národní jednota pro jihovýchodní Moravu v Olomouci. Tyto spolky s ÚMŠ spolupracovaly.¹²¹

Do roku 1918 se ve vedení spolku vystřídal ještě dva starostové. V roce 1901 se této funkce ujal ředitel škol v Karlíně František Kneidl a roku 1912 ho nahradil Jindřich

¹¹⁵ ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 78-79; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 183-184.

¹¹⁶ *1880-1930, padesát let Ústřední matice školské*. s. 37.

¹¹⁷ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 6.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 6-7; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 78-79; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 183-184.

¹¹⁹ *1880-1930, padesát let Ústřední matice školské*. s. 16.

¹²⁰ *Komenského slovník naučný*. Svazek II. Praha, 1937, s. 443-444; *Příruční slovník naučný*. Díl I. Praha, 1962, s. 369; více viz VELEK, Luboš – VELKOVÁ, Alice (edd.). *Moje zápisky 1871-1914*. Praha, 2004. ISBN 80-86852-00-8.

¹²¹ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 7; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 79-80; Táž. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. s. 184-185.

Metelka.¹²² Jindřich Metelka (1854-1921) vystudoval akademické gymnázium v Praze a poté filozofickou fakultu. Svou původní aprobaci dějepis – zeměpis pro vyšší gymnázium rozšířil o češtinu a následně se stal profesorem české reálky v Ječné ulici. Procestoval téměř celou Evropu a část Asie, účastnil se různých zeměpisných konferencí. V roce 1894 spoluzaložil Českou zeměvědnou společnost v Praze. Je autorem mnoha vědeckých publikací. Mimo jiné vydal Statistiku mocnářství rakousko-uherského nebo Ottův veliký zeměpisný atlas. Roku 1902 ho zemský výbor vyslal do zemské školní rady. Navštívil národnostně smíšené území, aby sám zjistil, jaké tam panují školské poměry. V roce 1909 byl zvolen poslancem říšské rady. Jsou mu přisuzovány zásluhy za to, že díky svým znalostem národnostní situace mohl podat důkazy, díky nimž první Československá republika získala i oblasti s většinově německým osídlením. Od 1. února 1919 usedl v zemské školní radě jako její správce, později místopředseda. Se sourozenci se dohodl, že po smrti posledního z nich připadne jejich jmění českému národu. Univerzální dědičkou byla ÚMŠ. Oblíbil si Český ráj, kam pravidelně jezdil. Byl pohřben na hřbitově v Turnově a na jeho počest byl tamní park, kde stojí pomník s nápisem „Otcí menšin“, pojmenován „Metelkovy sady“.¹²³

První světová válka uvrhla ÚMŠ do nejistoty. Každým dnem jí hrozila likvidace; úřady v ní viděly rušivý protirakouský element. Chod některých matičních škol byl ukončen, provoz nových vůbec nebyl zahájen, spolková činnost byla redukována na minimum. ÚMŠ získávala finance jen z členských příspěvků a nahodilých darů. Sbírky, přednášky, výstavy, vydávání pohlednic a další akce byly zakázány. Vyržováním matičních škol ústředí pověřilo místní odbory. V roce 1916 ÚMŠ zcela pozastavila svou činnost, oficiálně však zrušena nebyla.¹²⁴

6.2. 1918-1938

První poválečná řádná valná hromada konaná dne 26. února 1919 se nesla v radostném duchu. Projevilo se zde nadšení ze vzniku Československa a byla vyjádřena naděje v lepší budoucnost národa. Bylo konstatováno, že ÚMŠ vždy usilovala o samostatný stát a nyní

¹²² 1880-1930, *padesát let Ústřední matice školské*. s. 37-38.

¹²³ ČÍLA, Ladislav. Otec hraničářů Dr. Jindřich Metelka. In *Padesát let české školy v Liberci: 1881-1931*. Liberec, 1931, s. 17-19.

¹²⁴ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 8-9; ŠPIRITOVÁ, A. K dějinám Ústřední matice školské. s. 81; Táž. *Ústřední matice školská v letech 1880-1919*. s. 186-187.

svého cíle konečně dosáhla. Prála si totiž, aby český národ svobodně rozhodoval ve vlastní zemi. „*Národ bez vlasti – národ kočovný musí zhynouti.*“¹²⁵ ÚMŠ vyzdvihla své zásluhy, když připomněla, že i v končinách, kde český národ neměl početní většinu, a proto se s tímto územím podle obecného mínění nepočítalo, dokázala svými školami udržet český živel. Byl vysloven vděk a uznání československým vojákům, prezidentu republiky a jeho spolupracovníkům za zásluhy o vznik Československa. Již tehdy ÚMŠ dala najevo, že hodlá být i nadále aktivní. „*(...) Ústřední Matice Školská i ve svobodném státě československém bude státi věrně na stráži u české školy, u českých dětí, jak uvnitř hranic našeho státu, tak i mimo jeho území (...). (...) Dnové velké doby se naplňují. Ústřední Matice Školská jest připravena na další radostnou práci, aby dostála svým novým velikým úkolům...*“¹²⁶ ÚMŠ oznámila, že bude pokračovat ve své obranné činnosti. S předvídavostí tušila, že toto její působení bude stále potřeba, protože stát bude mít spoustu jiných úkolů v oblasti vnitřních i zahraničních záležitostí a nebude se tak moci zabývat otázkami osvěty a kultury do takové míry, jak je nutné, což se v budoucnosti ukázalo jako skutečnost. „*Ústřední Matice Školská jest spolkem vzorné svépomoci. Svépomoc zachránila národ český za útisku rakouského, svépomoc bude nejúčinnější spolupracovníci našeho školství ve svobodném státě.*“¹²⁷

Výchozím krokem v zamýšlených aktivitách bylo především upravení poměrů ve školství. Spočívalo to v zavedení nové organizace českého školství. Zástupci ÚMŠ se účastnili porad o školských, národnostních i jazykových zákonech a podíleli se na jejich tvorbě. Konkrétně starosta ÚMŠ Jindřich Metelka se stal předsedou zemské školní rady a byl mu svěřen referát o školských zákonech, předsedou školského a kulturního výboru Národního shromáždění byl zvolen člen matičního výboru Otakar Srdínko. Matiční úředníci František Bělehrádek a jeho náměstek Jan Dvořák odborně přispěli do diskuzí školského a kulturního výboru v Národním shromáždění. Na základě těchto jednání byl formulován zákon č. 189/1919 Sb. z. a n., podle kterého měla každá národnostní menšina nárok na své školy. Pro rozvoj menšinového školství měl pochopení a zaručil mu svou ochranu ministr školství a národní osvěty Gustav Habrman. Tento zákon postavil na roveň všechny minority, nejen českou. Byl trnem v oku německé menšiny, která požadovala jeho zrušení. Zákon bral ohled i

¹²⁵ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 60, zpráva z 37. řádné valné hromady konané dne 26. února 1919.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Tamtéž.

na ustanovení mírové smlouvy ze St. Germaina a ÚMŠ předpokládala, že bude inspirací pro jiné státy.¹²⁸

V roce 1919 byly téměř všechny mateční obecné školy převedeny na školy veřejné a platy personálu byly upraveny podle státních norem.¹²⁹ Vypadalo to, že cíl ÚMŠ byl splněn. Ovšem ještě roku 1920 ÚMŠ vydržovala pět obecných škol, 57 opatroven a dívčí průmyslovou školu pokračovací v Prachaticích. Mimo to podporovala učitele státních škol a mimomateční i zahraniční školy. V nových podmínkách samostatného státu se tedy poslání ÚMŠ nestalo bezpředmětným. Místo původních úkolů si se zřetelem na změněné okolnosti stanovila pole působnosti pro příští etapu. Prezentovala české školství jako jádro a oporu státu. Proto se rozhodla zasahovat tam, kde by ve školství byly ohroženy státní i národní zájmy. Zdůrazňovala svou nezastupitelnou roli. *„Národ náš, stát udržující, chce-li ve školství uplatnit svou českou vůli, nemůže se vzdát zkušeností a součinnosti Ústřední Matice Školské.“*¹³⁰ Akcentovala spolupráci se státními institucemi. Nechtěla pracovat proti státu, ale po jeho boku. Zároveň spoléhala na pomoc jednotlivců a apelovala na jejich angažovanost. *„A jako v těchto dnech každý věrný Čech s hrdostí se hlásí k ideji sokolské, jež připravovala veliké vítězství českých zbraní, tak nechť se každý Čech a Češka hlásí hrdě pod prapor Ústřední Matice Školské, která připravuje duchovní vítězství české kultury, české školy a české knize!“*¹³¹

Euforie ze vzniku samostatného Československa byla brzy zastíněna problémy, s kterými musela ÚMŠ zápolit. Vidinu skvělé budoucnosti českého národa ve svrchovaném státě vystřídaly obavy z nastávajících let. Je patrné určité zklamání z vývoje, který neprobíhal podle jejich očekávání.

Hned po vzniku Československa se objevil názor, že ÚMŠ už není potřeba, a provázel ji po celou dobu její poválečné existence. S tímto míněním se musela neustále vyrovnávat. Byla nucena dokazovat a obhajovat svou důležitost a přesvědčovat o ní veřejnost. Myšlenka zbytečnosti ÚMŠ souvisela s představou, že vše plně zabezpečí stát. K čemu pak zvláštní instituce věnující se záležitostem, které mají mít ve své gesci státní orgány? ÚMŠ ale varovala, že stát funguje prostřednictvím úředníků, kteří jsou často německé národnosti. Dále upozorňovala na spolek Hilfsverein für Deutschböhmen und die Sudetenländer ve Vídni, který pořádal akci „na ochranu sudetských Němců“ v Československu. Do této činnosti byli

¹²⁸ Tamtéž, zpráva z 38. řádné valné hromady konané dne 23. června 1920.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tamtéž, 40. výroční zpráva za 40. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1920.

¹³¹ Tamtéž, zpráva z 38. řádné valné hromady konané dne 23. června 1920.

údajně zapojení i poslanci německé menšiny. ÚMŠ se znepokojením prohlašovala, že práva českého národa nejsou na jeho území zcela zajištěna. Už pět let po válce si uvědomovala nebezpečí pro Československo z německé strany. Budoucí události jí daly za pravdu. „(...) *nesvorností vítězů zmohutnilo sebevědomí poraženého Německa a (...) v jeho obyvatelstvu tak přístupném stádovým podnětům šíří se myšlenka odvetná a snaha zvrátiti mírové smlouvy (...).*“¹³² Vynořila se obava z představy „*Německa, dělajícího ve Společnosti Národů advokáta našim Němcům ve zněmčeném území*“.¹³³ Negativně bylo hodnoceno, že československý stát německé menšině „*zaručil a poskytuje výhody jdoucí mnohem dále než předpisuje smlouva St. Germainská*“.¹³⁴ Poukazovalo se na data z výroční zprávy německého školského spolku Deutscher Kulturverband, což byl nástupce dřívějšího spolku Deutscher Schulverein, který se stal po vzniku republiky spolkem zahraničním. Pro území republiky byl tedy zřízen Deutscher Kulturverband, který měl stejné cíle jako jeho předchůdce. Deutscher Kulturverband po pěti letech svého působení vydržoval v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 20 škol a 140 opatroven a počet jeho odborů stoupl z 600 na 1800. „(...) *činnost ‚Kulturverbandu‘ nevytryská z životní potřeby národa ve svých právech utiskovaného, nýbrž národa zvyklého panovati, který nechce se rozloučiti s posavadními zásadami. A poněvadž nebezpečí nové světové offensivy německé v oboru nacionálním, vedené zatím prostředky mírovými, stává se vždy nalehavějším, nelze v dohledné době ani pomýšleti na to, že by sebevědomí našich německých spoluobčanů pokleslo do té míry, že by bez výhrady a loyálně uznávali svrchovanost československého státu.*“¹³⁵ Kvůli tomuto možnému ohrožení ÚMŠ zdůvodňovala svou další národní práci, kterou považovala za nezbytnou pro udržení státu. Československo podle ní sice zaručilo práva menšin, ale už nedovedlo garantovat práva vlastního národa v území, kde tvořil minoritu. ÚMŠ si stěžovala, že německé školství, tedy školství menšinové, bylo zaopatřeno mnohem lépe než školství české. Kritizovala mírové smlouvy, které přesně určovaly ochranu menšin, ale zapomněly hájit většinový národ. Se samozřejmostí se totiž předpokládalo, že se stát postará o školství a potřeby svého národa tak perfektně, že se obejde bez mezinárodní záštity. Podle ÚMŠ mírové smlouvy do jisté míry nepříznivě ovlivnily postavení majoritního národa v Československu. Tvrdila, že v jejich důsledku bylo pečováno o menšiny, ale vlastní národ stát zanedbával.

¹³² Tamtéž, zpráva ze 43. řádné valné hromady konané dne 14. prosince 1924.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ Tamtéž.

Záhy se tedy ukázalo, že idea státu jako autority, která bude schopna zajistit výuku každého žáka v jeho rodné řeči, byla příliš optimistická. ÚMŠ si stanovila, že bude doplňovat stát svépomocným způsobem a pomáhat mu v oboru osvěty a kultury tam, kde selhal nebo na co se mu nedostávalo financí. Zaměřila se především na vybudování českého školství v pohraničí. Dokazovala, že stát bezvýhradně nezabezpečil ochranu mateřského jazyka ve škole a v úřadě. Prohlašovala, že formálně podle školských zákonů tomu tak sice bylo, ale že tyto zákony nejsou realizovány. Podle ÚMŠ byly sice napsány správně, ale nestačily k tomu, aby byly všechny české děti vychovávány mateřským jazykem. Kladně hodnotila snahu státu chránit slabé, zejména ve smíšených oblastech, ale považovala ji za neuspokojivou. Říkala, že svou nedůsledností stát přispěl k tomu, že se pro české rodiče a jejich děti mnoho nezlepšilo oproti předchozímu období monarchie. *„Zákon jest jen nástroj, kterého se užívá při správě státu, a také při správě věcí národních. Národ, který zákona, svého nástroje, neužívá na svou ochranu a na svůj prospěch, nevyhnutelně zhyne svou vlastní nečinností a netečností.“*¹³⁶

Ve dnech 1. – 2. dubna 1922 se v Praze konal generální sněm českých menšin, na kterém byl na návrh předsedy Národní jednoty pošumavské konstituován Svaz národních jednot a matic (dále SNJM). Bylo v něm zapojeno devět organizací: ÚMŠ, Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská, Národní jednota pro jihozápadní Moravu, Národní jednota pro východní Moravu, Slezská matice osvěty lidové, Matice opavská, Slezská jednota a Československá jednota. Organizace byly ve SNJM volně sdruženy se zachováním vlastní samostatnosti, ale panovaly mezi nimi neshody. SNJM projednával jejich společné záležitosti a měl přispívat k jejich jednotné práci.¹³⁷

Během pěti let od vzniku Československa převzal stát do své správy matiční obecné školy a matiční reálné gymnázium v Orlové. ÚMŠ se tak mohla orientovat jiným směrem a obecné školy zakládala už jen v místech, kde nebyl zákonný počet českých žáků potřebný ke zřízení veřejné školy.¹³⁸ ÚMŠ rozšířila svou náplň. Budovala mateřské školy a opatrovny, živnostenské školy pokračovací a jazykové kurzy. Zřídila obchodní akademii v Jablonci nad Nisou a v Teplicích-Šanově. Jako další úkol si vytkla péči o české školy na Podkarpatské Rusi, v roce 1925 tam založila školu v Mukačevě,¹³⁹ a na Těšínsku, kde byly rovněž protičeské nálady.¹⁴⁰ České školy na Podkarpatské Rusi byly určeny pro děti českých

¹³⁶ Tamtéž, zpráva ze 44. řádné valné hromady konané dne 13. prosince 1925.

¹³⁷ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 12 a 19-20.

¹³⁸ ŘEHÁČEK, K. *Ústřední matice školská v letech 1918-1951*. s. 100.

¹³⁹ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 60, zpráva ze 45. řádné valné hromady konané dne 25. dubna 1926.

¹⁴⁰ Tamtéž, zpráva ze 43. řádné valné hromady konané dne 14. prosince 1924.

úředníků a zřízenců. ÚMŠ měla odbor v Užhorodě, na Slovensko svou činností nezasáhla. Mateřské školy a opatrovny byly základem. Už od útlého věku vychovávaly děti v jejich mateřském jazyce a zajišťovaly tak budoucí návštěvnost českých obecných škol.¹⁴¹ ÚMŠ usilovala o začlenění mateřských škol a opatroven v nejvyšší instanci pod ministerstvo školství a národní osvěty. Výdaje na mateřské školy a opatrovny byly totiž kromě výloh na mateřské školy na Slovensku hrazeny obcemi nebo soukromými prostředky. ÚMŠ žádala, aby byly udržovány veřejným nákladem. Smíšené obce, i když byla jejich jednacím jazykem němčina, podporovaly mateřské školy kvůli tlaku českých členů obecních zastupitelstev. Výše příspěvku se odvíjela od počtu českých občanů v dané obci.¹⁴² I v případě, že české děti v národnostně smíšeném území chodily do české obecní školy, po jejím absolvování mnohdy neměly možnost dalšího vzdělání v mateřském jazyce. Nezbyvalo jim nic jiného než přejít do německých měšťanských nebo jiných vyšších škol. Proto ÚMŠ zakládala mateřské a další vyšší školy.¹⁴³ Podle zákona museli učni chodit do pokračovacích škol, legislativa však už nestanovila povinnost tyto školy zřizovat a financovat. Bylo tudíž výhodou, že existovala korporace, která vzala udržování těchto škol na svá bedra. Jazykové kurzy měly za cíl šířit spisovný český jazyk. Jejich množství se zvětšovalo. Byly určeny pro příslušníky českého národa ve smíšeném území, děti i dospělé, kteří paradoxně správně neovládali češtinu jako svůj mateřský jazyk, protože neměli příležitost se v ní vzdělávat a naučit se ji. Absolventi jazykových kurzů obdrželi vysvědčení, která prý bývala požadovaným potvrzením znalosti státního jazyka pro uchazeče o místa ve veřejné službě. Kromě toho ÚMŠ různými způsoby podporovala další školy. Přispívala obcím na školní budovy, zakládala žákovské a lidové knihovny, dodávala radiové přijímače jako moderní pomůcku při vyučování, přispívala na pomůcky a knihy, podporovala školní docházku placením cestovních nákladů pro děti ze vzdálenějších obcí, poskytovala příspěvky na stravování přespících žáků, pomáhala chudým žákům, udělovala studentům stipendia a pořádala vánoční nadílky.¹⁴⁴ V roce 1925 přibyla ÚMŠ nová aktivita. Po dohodě s československou vládou se ujala realizace stavebního programu. To znamenalo, že se zavázala postavit podle vládou schválených plánů v určitých obcích školní budovy. Chystala se vzít si na tuto akci půjčku. Stát měl pak novostavby převzít a dluhy postupně splácet. Jenže peněžní ústavy odmítly ÚMŠ úvěr poskytnout. Výbor se proto rozhodl, že stavby provede na vlastní náklady s tím, že státní správa výboru peníze

¹⁴¹ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 100.

¹⁴² NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 60, zpráva ze 45. řádné valné hromady konané dne 25. dubna 1926.

¹⁴³ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 100.

¹⁴⁴ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 60, zpráva ze 43. řádné valné hromady konané dne 14. prosince 1924.

vrátí.¹⁴⁵ Po zhotovení některých staveb ÚMŠ vyzdvihovala, že ani jedna z nich není honosná, že jsou vkusně účelné.

Aby mohla ÚMŠ zdárně uskutečňovat své záměry, nutně potřebovala dostatek finančních prostředků. Matiční příjmy pocházely z příspěvků členů a příznivců platících do ústředí, ze sbírek odborů a jejich členů, z darů a odkazů, z výtěžků za používání matiční značky, z novinových sbírek, ze zisku z prodaných realit, ze školného na obchodní akademii v Jablonci nad Nisou a v Teplicích-Šanově a ze subvencí obcí a místních korporací. Rovněž dostávala subvenci od státu. Příspěvky zakládajících členů a dědictví nepatřily do výdejného jmění, ale rezervním nebo penzijním fondům. Na ÚMŠ přispívali i Češi žijící v zahraničí. V restauracích, kavárnách, vinárnách, spolkových domech apod. byly umístěny pokladničky ÚMŠ, kam mohli lidé přispívat. Zdrojem příjmů byly také tzv. matiční výsady, což byly zápalky, mýdlo, čaj, papír. Byly pořádány rovněž sbírky věcných darů. Příspěvky členů a příznivců v místních odborech klesaly. Jednu z příčin ÚMŠ spatřovala v nepochopení veřejnosti pro její působení. Tento negativní jev byl ovšem přičítán také sociální skladbě matičních členů. Nejsilnější členskou základnu ÚMŠ tvořily střední vrstvy, kterých se dotkly zhoršující se hospodářské poměry; ceny se po válce zvedly desetkrát.¹⁴⁶ Proto se volalo po výraznějším zapojení bohatých, aby se nevyhýbali matiční práci a nevymlouvali se, ať za ně příspěvek zaplatí stát.¹⁴⁷ Za účelem zvýšení výnosu z členských příspěvků chtěla ÚMŠ rozšířit síť odborů a prohloubit jejich činnost. Snahou bylo získat co nejvíce členů.¹⁴⁸ Nejhorlivější ve vybírání příspěvků byli občané Prahy. Kvůli dalšímu výdělku napadlo výbor požádat o licenci pro provozování biografu.¹⁴⁹ Novým zdrojem matičních příjmů se tak stal biograf Adria, který byl otevřen 18. března 1925 a „dosáhl všestranné obliby a vyhovuje po stránce umělecké nejprísnejším požadavkům velkoměsta“¹⁵⁰.

Podle ÚMŠ převládala ve společnosti lhostejnost k národnostním otázkám. Představitelé ÚMŠ ustavičně zdůrazňovali důležitost činnosti všech národních obranných organizací s ÚMŠ v čele. Tvrzení, že nejsou potřeba, pokládali za škodlivé. Považovali za nutné apelovat na veřejnost a vysvětlovat jí smysl národní svépomoci. Zároveň vznesli požadavek, aby byli přesvědčováni další lidé k součinnosti. Konstatovali, že někteří si ani

¹⁴⁵ Tamtéž, zpráva ze 45. řádné valné hromady konané dne 25. dubna 1926.

¹⁴⁶ Tamtéž, zpráva ze 43. řádné valné hromady konané dne 14. prosince 1924.

¹⁴⁷ Tamtéž, 40. výroční zpráva za 40. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1920.

¹⁴⁸ Tamtéž, zpráva ze 43. řádné valné hromady konané dne 14. prosince 1924.

¹⁴⁹ Tamtéž, zpráva ze 44. řádné valné hromady konané dne 13. prosince 1925.

¹⁵⁰ Tamtéž, 45. výroční zpráva za 45. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1925.

neuvědomují, co znamená svrchovanost československého národa a bagatelizují ji.¹⁵¹ ÚMŠ dávala za vzor německý Kulturverband, který byl mnohem podnikavější a úspěšnější v organizování finanční pomoci německému školství v Československu.¹⁵²

ÚMŠ se musela potýkat s rostoucím množstvím práce a s tím spojenými zvýšenými výdaji a současně s klesajícími příjmy. Tento nepříznivý stav souvisel s faktem, že ÚMŠ měla na starost záležitosti, které by správně měly spadat do kompetence státních orgánů, a tudíž měly být hrazeny z veřejných prostředků. ÚMŠ však byla „*odkázána co do svých příjmů v podstatě na zdroje povahy nestálé, nahodilé, jichž event. zvýšení ba ani trvání nelze nikterak zaručiti*“.¹⁵³ Hospodářská krize a menší zájem o národnostní otázky byly pokládány za příčinu snižujícího se finančního základu ÚMŠ. Panovalo znepokojení, zda bude ÚMŠ v budoucnosti vůbec schopna zajistit dostatek peněz na svou činnost, která se stále rozvíjela. Kromě toho bylo poukazováno na nedokonalou legislativu, která zatím nedokázala napravit všechny vady z předchozí doby.

Deset let po válce, na 47. řádné valné hromadě konané dne 6. května 1928 starosta ÚMŠ Vincenc Dewetter, ředitel Zemské banky, ve svém projevu uvedl, že matiční práce je pořád velmi obtížná. ÚMŠ byla nucena čelit různým překážkám. Kvantum jejích aktivit se nesnížilo, ale s různými modifikacemi vzrostlo. Z tohoto důvodu byla podle něj oprávněná obava z budoucnosti. Největší problém viděl hlavně v úbytku zájmu o národní záležitosti a v organizačních těžkostech. Klesal počet členů a spolupracovníků ÚMŠ, proto starosta vybízel k intenzivnějšímu úsilí jednotlivců. Konstatoval, že zmíněné potíže nejsou pouze československým fenoménem, ale objevují se i v jiných zemích. Jejich příčinu přisuzoval první světové válce a jejím následkům. Nicméně vyjádřil naději, že postupným zklidněním a zlepšením hospodářských poměrů se situace napraví. Přes všechny jmenované komplikace podle jeho mínění ÚMŠ své poslání za předešlý rok splnila. Aby doložil toto tvrzení, poukázal na statistické údaje. Podle nich došlo ke zvýšení počtu matičních ústavů. Mateřských škol a opatroven bylo 286 s 10 265 dětmi. Byl zřízen studentský internát v Karlových Varech a rodinná škola s internátem v Lovosicích, která byla novinkou v oboru vzdělávacích ústavů pro praktický život. Pokračovala stavba budov pro české menšinové státní školy; do konce roku 1927 bylo postaveno 40 školních budov (13 v Čechách, 15 na Moravě, 12 ve Slezsku). Starosta zdůraznil ideový program ÚMŠ, který upozorňoval na

¹⁵¹ Tamtéž, zápis o 45. valné hromadě konané dne 25. dubna 1926.

¹⁵² Tamtéž, 45. výroční zpráva za 45. správní rok od 1. ledna do 31. prosince 1925.

¹⁵³ Tamtéž, zpráva ze 46. řádné valné hromady konané dne 26. května 1927.

zásadní roli matek při vštěpování vlasteneckého vědomí svým dětem. ÚMŠ si uvědomovala, že pokud budou děti vychovávány ve vlasteneckém duchu od raného věku, jejich odnárodnování bude mnohem složitější. *„Náležitě vzdělaná matka, uvědomělá Češka, jest zárukou výchovy zdárného, zdravého a svému národu věrného potomstva. Proto jest povinností národa, aby především vychoval zdravé, přiměřeně vzdělané, uvědomělé matky. Stát tento úkol plniti nemůže a otevírá se tu práci matiční nové širé pole působnosti.“*¹⁵⁴ Náměstek starosty ÚMŠ Emil Šolc kritizoval názor, že ÚMŠ není potřeba a že má její úkoly převzít stát. Podle něj to nebylo možné, protože zákony daly národnostním menšinám stejná práva jako českým občanům, proto se státní správa nemohla zaměřit výhradně na české záležitosti. *„Poněvadž náš národ není ve svém státě všemohoucí, jsa odkázán na součinnost všeho občanstva, nejen československého, nýbrž také národnostních menšin, nečekejme, že by náš stát, i kdyby chtěl, mohl uskutečniti všecko, čeho potřebují naši hraničáři. Proto jest především na národu státním, na občanstvu českém i slovenském, starati se, aby tam, kam nemůže správa státní, zasáhl sám národ.“*¹⁵⁵ Varoval před lehkomyšlným spoléháním na stát. Václavu Perkovi se nelíbilo, že po dosažení státní samostatnosti pokleslo vlastenecké nadšení, které by však mělo stoupat. Jinak hrozí stagnace.

O rok později, konkrétně na 48. řádné valné hromadě konané dne 16. června 1929 starosta Dewetter ocenil rozmach Československa během deseti let jeho trvání, rostoucí prestiž státu na mezinárodním poli, hospodářský rozkvět a v důsledku toho i zvyšující se životní úroveň obyvatel. Naproti tomu káral žalostný stav národního života. ÚMŠ byla nucena bojovat s nevšímavostí. Musela dělat v oblasti školství ústupky, které byly podle něj v rozporu s právním postavením státotvorného národa. Přesto dále pracovala a dokázala se ve svém působení adaptovat na požadavky nové éry. Rozvoj matičního školství za uplynulých deset let je vidět srovnáním dat z roku 1919 a 1928.¹⁵⁶ K 31. prosinci 1919 provozovala ÚMŠ 55 mateřských škol a opatroven, 87 obecných škol, dvě vyšší střední školy (reálné gymnázium v Orlové a dívčí průmyslovou školu v Prachaticích), celkem tedy 144 ústavů. K 31. prosinci 1928 to bylo 197 mateřských škol a opatroven, dvě občanské školy, pět vyšších středních škol (studentský internát v Karlových Varech, dvě obchodní akademie – v Jablonci

¹⁵⁴ Tamtéž, kart. 61, zápis o 47. řádné valné hromadě konané dne 6. května 1928.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Tamtéž, zápis o 48. řádné valné hromadě konané dne 16. června 1929.

nad Nisou a v Teplicích-Šanově a dvě rodinné školy), celkem tedy 204 ústavů. V roce 1928 navíc ÚMŠ podporovala 71 pokračovacích škol, 22 hudebních škol a 38 jazykových kurzů.¹⁵⁷

Na 49. řádné valné hromadě konané dne 18. května 1930 zazněla opět kritika státu, že se dostatečně nestaral o zajištění českého školství v národnostně smíšených oblastech. „*Obnovení státní naší samostatnosti zabezpečilo našim hraničářům politická práva v širokém rozsahu, avšak zabezpečení to je spíše rázu formálního a teoretického, neboť skutečný výkon a užívání těchto práv naráží na přesilu mocného kapitálu německého, zvláště za nynější hospodářské krise, – na přesilu vystupňovanou do krajnosti za vlašnosti povolanych míst.*“¹⁵⁸ ÚMŠ se snažila alespoň trochu vyhovět nárokům českých obyvatel pohraničí hlavně v oblasti školství, které byly zabezpečeny ústavou a zákony. Nejzákladnějším problémem byl nedostatek budov pro české školy v jazykově smíšeném území, který souvisel s malými finančními prostředky na stavbu škol. Bylo vysloveno přání, aby se do matiční činnosti zapojila především mladá generace, která byla k národní práci lhostejná.¹⁵⁹

Dne 13. prosince 1931 se konala jubilejní, 50. řádná valná hromada. Schůzi předsedal a řídil ji náměstek starosty ÚMŠ Jan Kapras, který byl v roce 1933 zvolen starostou ÚMŠ. Jan Kapras (1880-1947) byl český právní historik, profesor českých právních dějin na pražské univerzitě a politik. V letech 1931-1935 byl senátorem, od roku 1936 stál v čele Národní rady československé. Od prosince 1938 do ledna 1942 byl ministrem školství a národní osvěty. V této funkci systematicky pracoval ve prospěch českého školství (snažil se prosadit propuštění vysokoškolských studentů po 17. listopadu 1939, jeho zásluhou nedošlo k uzavření středních škol). Finančně podporoval odboj. V roce 1947 stanul před Národním soudem, nebyl však uznán vinným.¹⁶⁰

Na jubilejní valné hromadě vyjádřil Kapras radost, že padesátileté úsilí ÚMŠ, které nazval zápasem, se dočkalo osvobození státu, čímž byly naplněny matiční snahy. Zdůraznil však, že činnost ÚMŠ ještě ani zdaleka nedospěla ke svému závěru. Z valné hromady poslali Masarykovi holdovací telegram na důkaz své vděčnosti a úcty. Stěžejní matiční aktivitou bylo rozvíjet školství v pohraničí. ÚMŠ protestovala proti tvrzení, že tamní školy navštěvuje pouze několik dětí z místní obce. Argumentovala, že pohraniční školy nejsou určeny výhradně pro obec, ve které stojí školní budova, ale jsou to školy obvodové, do kterých mohou chodit i děti

¹⁵⁷ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 106.

¹⁵⁸ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 61, zápis o 49. řádné valné hromadě konané dne 18. května 1930.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ CHURANĚ, Milan et al. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. I. A-M. Praha, 1998, s. 311-312. ISBN 80-85983-44-3.

z přilehlých obcí. Upozorňovala na taktiku německých poslanců, kteří záměrně klamali české politiky, když se jim snažili namluvit, že pohraniční školy využívá jen zanedbatelný počet českých dětí. Skutečnost byla jiná. České školy v pohraničí byly mnohdy naplněny více než některé školy německé. ÚMŠ se starala o důstojné národní a kulturní zabezpečení českých obyvatel pohraničí. „*Tyto práce ÚMŠ. v druhém padesátiletí vedené za všestranné a pro hraničáře nezbytné vybudování českých hraničářských škol a ústavů a ostatních národních a kulturních podniků, nejsou menší bojů za starého Rakouska.*“¹⁶¹ Tím ÚMŠ popírala názor, že je v samostatném státě zbytečná. Jako důkaz opodstatněnosti své existence uváděla německý Kulturverband, který označovala jako výbojný spolek. Nabádala národ, aby se měl před jeho činností na pozoru, a zároveň ho dávala za vzor, z něhož by si měla vzít ÚMŠ příklad. Úspěch Kulturverbandu přičítala jeho disciplinované organizaci, protože téměř v každé obci v národnostně smíšeném území i na rozhraní, a dokonce i ve většinově českých obcích měl svůj odbor. Členství v něm bylo pro Němce „*předním a bezpodmínečným národním příkazem.*“¹⁶² ÚMŠ zdůrazňovala silné vlastenecké citění Němců, za kterými Češi podle mínění ÚMŠ v tomto směru zaostávali. Vyzývala, aby byly v českých zemích zřizovány místní odbory ÚMŠ a tam, kde téměř přestaly pracovat nebo kde dokonce zanikly, aby byly obnoveny. Vůbec neměly být brány v potaz výmluvy, že funguje spousta jiných místních spolků, a proto není nutno zakládat ještě odbory ÚMŠ. Překážkou k vytváření matičních odborů nemohla být ani povinnost platit členské příspěvky, jelikož jejich výše byla dostupná každému. Ideálem bylo, aby se odbor nacházel v každé české obci. Vedle místních odborů bylo snahou mít i odbory dámské, o jejichž vznik se měly přičinit národně uvědomělé české ženy. V tomto případě byli modelem Poláci v Prusku, kteří „*říkali i v dobách největšího svého útisku, že s národem polským nebude nikdy zle – dokud na prahu každé polské rodiny stojí vlastenecká Polka.*“¹⁶³ ÚMŠ apelovala na Čechy žijící ve vnitrozemí, aby se zajímali o pohraničí. Státní rozpočet nemohl stačit na všechny požadavky škol a kultury. Volalo se po obětavosti a pomoci veřejnosti, aby školství a kultura nevznikla újma. „*Bud'me si vědomi toto, že stát žije sice ze statků hmotných, avšak jeho ideové poslání jest především kultura a osvěta a že národ, který zanedbává své poslání kulturní, stává se otrokem národů cizích anebo musí se spokojiti drobtý spadlými s cizího stolu.*“¹⁶⁴ ÚMŠ plánovala šířit českou osvětu mezi nejmenší děti, budoucnost národa. To vyžadovalo organizaci a peníze. Uvědomovala si

¹⁶¹ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 61, zápis o 50. řádné valné hromadě konané dne 13. prosince 1931.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Tamtéž.

nutnost zvětšit své příjmy, čehož mohla dosáhnout přesvědčením veřejnosti o důležitosti svého poslání. Vyvracela názor, že všechno zabezpečí stát. Přenesením veškeré odpovědnosti na stát a odvoláváním se na to, že se má o vše postarat, se lidé distancovali od vlastní národní povinnosti. ÚMŠ oslavovala své padesátileté trvání, ale konstatovala, že takový časový úsek pro spolek nic neznamena, protože spolek je nesmrtelný. Říkala, že je velmi málo spolků, které existují několik desítek let, a že zřídka spolek dotáhne svůj záměr do úplného konce. Ještě předtím totiž většinou kvůli lhostejnosti zanikne. Velmi pozitivně ÚMŠ hodnotila, že si udržela odstup od politiky. „*ÚMŠ jest klenot národa, který musí býti chráněn, neboť my všichni musíme věděti, ať se děje co chce, že národ musí zůstati živ. Jeho řeč musí býti chráněna, vlasti se nesmí státi újma (...).*“¹⁶⁵ Předmětem matečnického zájmu byly děti dělníků, malých živnostníků a malých úředníků. Jejich rodiče je posílali do českých škol pod hrozbou nebezpečí, proto si ÚMŠ stanovila, že je musí chránit. Primátor Prahy Karel Baxa připomněl, že ÚMŠ a národní jednoty sehrály významnou úlohu při tvorbě poválečných mírových smluv. Tehdy prokazovaly, že Češi žili ve všech okresech Čech, Moravy a Slezska, a to i v okresech tzv. německých. Díky těmto svědectvím mohl vzniknout samostatný stát v hranicích bývalého Českého království, Moravy a Slezska. Václav Perek vznesl požadavek, aby se matečnických úkolů ujala vláda v součinnosti s ÚMŠ. Prý je to její povinností. Vláda, která by pracovala pro povznesení českého národa, by zajisté měla podporu veřejnosti. Panovaly obavy z toho, že Němci požadovali autonomii. ÚMŠ nebyla spokojena s pozicí, jakou jí přiřkla vláda. Stýskala si, že se k ní vláda chová jako jenom k nějakému spolku, podobně jako ke Kulturverbandu. Bylo konstatováno, že jsou zachovány německé školy a ústavy, na které Němci neměli podle mírových smluv nárok. Zbytečně pak chyběly peníze na české školy, což se zdůvodňovalo hospodářskou krizí. Jako příklad byla uvedena německá technika v Brně, která byla prý podporována tak hojně, že by to vystačilo na založení několika českých škol. Přitom Němci mohli studovat v Praze. „*Je to hanba, ve 13. roce musíme stavěti menšinové školy pro děti stát. občanů, které nejsou dětmi menšinovými. My nemáme menšiny, nýbrž jen jeden panující národ český.*“¹⁶⁶ Bylo vysloveno přání, aby vláda spolupracovala s ÚMŠ při snaze o zachování české národnosti.

Na 51. řádné valné hromadě konané dne 29. května 1932 si její účastníci ve svých projevech stěžovali na nezaměstnanost a na závislost na nečeském kapitálu, který byl podle nich k Čechům nemilosrdný. Upozorňovali na agresi a útlak, s kterým se museli obyvatelé

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ Tamtéž.

pohraničí potýkat, aniž by se jich státní orgány zastaly. Největší nebezpečí hrozilo českým pohraničním školám, které odpůrci státu všelijakými způsoby poškozovali. O incidentech typu vytlučená okna se psalo v novinách. Státní orgány nevěnovaly protičeské propagandě příliš velkou pozornost a braly ji na lehkou váhu. Tato bagatelizace vyvolávala rezignaci českých obyvatel pohraničí. Neměli oporu ve státní správě. Pokud šlo o školy, ÚMŠ kvitovala snahu státu uspokojit požadavky pohraničí, ale hospodářská krize jeho úsilí brzdila a kladla mu odpor. Pohraničí stále trpělo nedostatkem českých škol. Nebyly pro ně náležité budovy a pouze malý počet mecenášů byl ochoten tyto školy financovat. Matiční činitelé komentovali laxnost českých obyvatel k tomuto problému. Prý si neuvědomovali, jak jsou kvůli této bezútěšné situaci ohroženi. Kdyby to chápali, jistě by protestovali mnohem bojovněji. ÚMŠ doufala, že český národ úplně nerezignoval a že by se dokázal vzchopit. Vyjádřila názor, že snad jen členové ÚMŠ jsou výjimkou a že oni se rozhodně nepoddají. Věřili, že reprezentanti českého národa nebudou přehlížet a zanedbávat kulturní a školské potřeby obyvatel pohraničí. Snad dají na doporučení ÚMŠ a národních jednot s ní sdružených. Před válkou měla ÚMŠ 521 místních odborů, ve 14. roce republiky pouze 300, takže skoro jen polovinu. Češi byli stále přesvědčenější o tom, že po válce už není ÚMŠ potřeba. Takový názor byl podle ÚMŠ mylný a krátkozraký, protože vůbec realisticky nehodnotil možnou budoucnost a nebral v potaz hrozící nebezpečí. Bylo poukazováno na projev ministra Spiny na valné hromadě Kulturverbandu. Prohlašoval tam, že pokládá za svou povinnost chránit v Československu německé kulturní statky a že proto je členem vlády, aby toto mohl vykonávat. ÚMŠ stále zdůrazňovala, že německé školství bylo řádně zajištěno už z dob monarchie. „(...) *naproti tomu hlasy našich hraničářů jsou často „hlasem volajícího na poušti“.* V místech, kde jest potřebí opatrovny a mateřské školy pro děti nejmenší, ponechává se namnoze výchova těchto drobných občánků československých ulici (...).“¹⁶⁷ V případě, že v místě bydliště rodičů, kteří pracovali mimo domov, nebyla česká opatrovna, musely jejich děti chodit do opatrovny německé. „(...) *a jak již jest přirozený vývoj věcí, dítě, jak jednou se ho ujme škola německá, se z ní nevybaví a stává se i proti vůli rodičů odchovancem ducha nečeského, odrodí se svému národu mimovolně. Nemůžeme toho míti za zlé ani Němcům, když český národ české dítě dobrovolně opouští, že se ho ujme ústav německý.*“¹⁶⁸ ÚMŠ se snažila tyto problémy všemožně řešit, ale stoprocentně na to nestačila. Neměla totiž dostatek finančních prostředků a obávala se, že by kvůli tomu mohla být její činnost oslabena. Nastínila chmurný scénář, že

¹⁶⁷ Tamtéž, zápis o 51. řádné valné hromadě konané dne 29. května 1932.

¹⁶⁸ Tamtéž.

pokud nebude mít dost peněz a stát nebude moci z ekonomických důvodů převzít matiční ústavy, budou muset být zavřeny a nikdo se jich už neujme a jejich fungování nebude obnoveno. Proto naléhala na politiky, kteří mají ve své kompetenci správu státních financí, aby nešetřili tam, kde to vůbec není na místě. „*Odpírejme si raději luxus, založený na dovozu cizích, často zbytečných předmětů, ale zařaďme i do svého rozpočtu soukromého obět na udržení národního života a českého školství v místech hraničářských. Vědomí, že jsme vykonali dobrý čin, užitečný čin pro národ, budiž nám odměnou za pochybnou radost často z pouhého pozlátka.*“¹⁶⁹ ÚMŠ se strachovala z budoucnosti. Snažila se odstranit nedostatky českého školství v pohraničí. Vyzdvihovala důležitost účelné a fungující organizace své práce, proto lobovala za obnovu zaniklých odborů. Redaktor Jan Hejret za Národní radu československou upozornil, že ÚMŠ i ostatní národní jednoty jsou stále potřeba. Varoval před přehnaným šetřením na českých školách v pohraničí. Vysvětloval, že škola v národnostně smíšených oblastech nemá jen pedagogickou funkci, ale mnohem rozsáhlejší poslání. „*Vždyť je takřka národním domem, jest střediskem našich lidí sociálně slabších, utiskovaných, kteří mnohdy nemají jiné místnosti než národní školu, aby se tam scházeli.*“¹⁷⁰ Škola měla zkrátka velký význam. Zdůrazňoval, aby především lidé bez materiálních starostí přispívali chudým a nezaměstnaným. Považoval to za mravní povinnost celého národa, zvláště v období hospodářské krize. V té souvislosti připomněl slova Masaryka, že jsme všichni na jedné lodi. Silnější má pomáhat slabším. Československo je domovem malého národa, který obtížně získal svou svobodu. Nabádal české kraje, aby nezapomínaly vybírat příspěvky na ÚMŠ.

Na 52. řádné valné hromadě konané dne 2. dubna 1933 bylo konstatováno, že poněmčené území je ohroženo stejně jako před válkou. Neutěšené poměry způsobené hospodářskou krizí negativně ovlivňovaly především kulturu. „*Rozbouřené vlny světových bojů hospodářských i kvasu politického ze sousedství obklopují naši státní lodičku a snaží se ji poškoditi.*“¹⁷¹ V této době byla ÚMŠ nejvíce odkázána na dary a větší členské příspěvky těch, kteří si to mohli finančně dovolit. Nepořádaly se v její prospěch sbírky. Byla vytěsněna jinými účely, na které se sbíralo kvůli hospodářské krizi. ÚMŠ se pasovala do role jediné ochránitelky českých obyvatel pohraničí. Byla jejich poslední nadějí na pomoc, když se jí nedočkali z jiných míst. Ani v roce 1933 nebyl ještě zcela splněn cíl ÚMŠ, aby byly všechny české děti vzdělávány v českých školách. Do německých měšťanských škol chodilo na 1500

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž, zápis o 52. řádné valné hromadě konané dne 2. dubna 1933.

českých dětí a do německých škol obecných na 2000. ÚMŠ nepobízela německé děti, aby navštěvovaly české školy v pohraničí. Chtěla, aby bylo každé české dítě vychovááno v českém jazyce. To bylo jasnou metou ÚMŠ od počátku a zůstalo stejně i po převratu. V tom také spočíval rozdíl mezi ÚMŠ a Schulvereinem a jeho nástupci. Hospodářská krize se dotkla i škol v pohraničí. Kvůli ní se zastavil jejich vývoj. Na mnoha místech se marně čekalo na zřízení české školy, ačkoliv tam žil dostatek českých dětí. Zabezpečit českou výuku ovšem bylo třeba i tam, kde počet českých dětí pro založení české školy nestačil. ÚMŠ to nehodlala odkládat a zamýšlela to zařídit, jakmile by k tomu měla finanční prostředky. Spousta škol v pohraničí trpěla materiální nouzí. Neměla k dispozici vlastní budovu nebo jim chyběly učební pomůcky. Hospodářská krize zabraňovala okamžitému řešení tohoto problému. ÚMŠ byla odkázána jen na stát a na svou svépomoc. Potřebovala mecenáše, kteří by jí pomohli, ale těch se nedostávalo. Pohraničí bylo hospodářskou krizí zasaženo intenzivněji než vnitrozemí. Jeho obyvatele postihla nezaměstnanost, byli závislí na nečeských podnicích, které se nezabývaly potřebami českých lidí, nebo v horším případě se k nim chovaly dokonce nenávislně. Byla vyzdvihována nutnost sjednotit se. Národní organizace by měly spolupracovat s ministerstvem školství a národní osvěty. Národní jednoty a matice by na sebe neměly žárlit a konkurovat si, ale spolupracovat. Zároveň by mělo dojít k dohodě s centrálními organizacemi, aby se netříštily síly.

Na 53. řádné valné hromadě konané dne 8. dubna 1934 starosta Kapras děkoval místním odborům za jejich činnost. ÚMŠ tehdy nezřizovala odbory v oblastech převahou zněmčených, ani nevzkřísila odbory tam zaniklé, ale snažila se, aby matiční odbory byly ve všech českých krajích. Národnostně smíšené území v pohraničí bylo ovlivněno děním v sousedství. Jeho dozvuky se dotkly především menšinové inteligence a menšinového školství. Všem minoritám v Československu ÚMŠ přisuzovala protistátní smýšlení, které se nejvíce projevovalo u německé menšiny. *„Naši hraničáři tvoří pevnou hráz přívalu těchto protistátních živlů a musí jim proto býti poskytnuto tolik ochrany a záštity státní autoritou, že všichni bez rozdílu, ať jsou to drobní lidé, živnostníci, zřizenci, či učitelé, úředníci a držitelé zbytkových statků, musí se cítiti ve smíšeném území právě tak doma a v bezpečí, jako by žili v území čistě českém.“*¹⁷² Kvůli hrozbě přicházející ze sousedství byla vyzdvihována potřeba silného smíšeného území a pohraničí, které bude zcela v českých rukou. To znamenalo, že tamní státní správa, samospráva, státní podniky a duchovní správa měla být spolehlivá a

¹⁷² Tamtéž, zápis o 53. řádné valné hromadě konané dne 8. dubna 1934.

prostátního smýšlení, aby byla schopna čelit protistátním snahám. Dále bylo potřeba, aby všechny české děti chodily do českých škol a byly tak vychovávány v českém jazyce a v tradici vlastní kultury. Chtěli mít na státních hranicích pocit bezpečí. Hospodářská krize zpomalovala dobudování českého školství v pohraničí. Školám chyběly pomůcky, budovy a často byly umístěny nevhodně. V českém území byl nadbytek českých středních škol, ale ve smíšených oblastech se jich nedostávalo. Na dokončení tohoto úkolu by se měl podílet stát i všichni jeho obyvatelé. ÚMŠ obhajovala stát, že se nemůže postarat o všechno, jelikož jeho prostředky na to nestačí. Neviděla jinou možnost, než se vrátit k svépomoci a pomáhat státu. Starosta Matice školské v Olomouci a starosta Národní jednoty v Olomouci Fischer uvedl jako příklad podpůrný spolek Radhošť, který pomáhal chudým studentům, kteří přišli do Prahy, aby mohli studovat. Podmínkou takové pomoci bylo, že po návratu do praxe budou studenti půjčku splácet. Stejně tak ti, co navštěvovali matiční školy, by pak mohli platit zvýšené příspěvky. Varoval, že vlast a stát jsou znova ohroženy a mají stále více nepřátel. Nevěřili mírovým smlouvám. Jejich existenci považovali za nedostatečnou, pokud se sám národ nebude chtít obhájit. Stát by měl podporovat snahy spolků, které drží podstatu češství. Podobný názor vyslovil i Kapras. Ti, kteří byli vychováni na matičních školách, by pak měli být vděční těm, kteří pomohli jejich vzdělání v českých školách. Mělo by být jejich povinností poté přispívat ÚMŠ. ÚMŠ se rovněž pozastavila nad faktem, že Morava posílala malé příspěvky, přestože ÚMŠ podporovala Moravu více než Čechy.

Na 54. řádné valné hromadě konané dne 7. dubna 1935 se řešil vznik dalších místních odborů. Ve všech obcích pro to nebyly stejné podmínky. Existovalo mnoho jiných spolků, které také vybíraly příspěvky. Některé odbory sice formálně existovaly, ale prakticky žádnou činnost nevyvíjely. Tyto odbory chtěla ÚMŠ oživit a dále zamýšlela založit odbory tam, kde dosud nebyly. Dalším cílem bylo, aby pro ÚMŠ pracovali i mladí lidé. Počet členů se sice zvýšil, ale ještě to podle ní nestačilo. Bylo shrnuto předchozí období a konstatováno, že Němci se obtížně adaptují na nové poměry, protože jsou zvyklí Čechům vládnout. Převrat je zaskočil a odmítli si přiznat, že všechny jejich pokusy odtrhnout smíšené území od Československa byly bezvýsledné. Nepřízpůsobili se novým poměrům, ale vzdorovali. „*Velká část našich německých spoluobyvatelů však i dnes podléhá psychose zahraniční a věří falešným našeptávačům o návratu starých časů německé vlády.*“¹⁷³ Na území, které Němci prohlašovali za německé, byly zřízeny české školy. Tím se prokázalo, že tam žili Češi. České

¹⁷³ Tamtéž, kart. 62, zápis o 54. řádné valné hromadě konané dne 7. dubna 1935.

školy se jim povedlo založit, ale podmanit si hospodářství v pohraničí už nedokázali. Češi v pohraničí byli z velké části závislí na německých podnikatelích. V německých školách se šířilo protistátní smýšlení. Hlavní propagátorkou protistátních myšlenek byla mladá německá inteligence. „*V tomto chaosu smíšeného území našeho tvoří naši hraničáři pevnou hráz, státu věrnou, kterou musíme si vybudovati tak, aby vzdorovala s úspěchem každému nepřátelskému náporu.*“¹⁷⁴ Síť českých škol nebyla kompletní. Tisíce českých dětí ještě tehdy muselo vzít za vděk německými školami. Za nejdůležitější byly považovány mateřské školy, z jejichž řad pak byly naplňovány školy obecné. ÚMŠ zamýšlela rovněž doplnit české střední školy ve smíšeném území. Představitelé ÚMŠ si stále stěžovali na hospodářskou krizi a že všechno nemůže zajistit stát. Musela nastoupit svépomoc. Redaktor Hejret vzpomněl osud Polabských Slovanů a zbytku Lužických Srbů, kteří neměli v Německu ani jedinou školu se srbským jazykem. Byl to podle něj odstrašující příklad. Zástupce Národní jednoty pošumavské poukázal na nevhodné materiální zajištění českých menšinových škol. „*Naše poměry školské jsou desolátní, máme školy v hostincích, soukromých chaloupkách, v podkroví, kam děti musí po schůdkách neb po žebříčku. Jest potřebí, aby se tyto poměry v budoucnosti zlepšily a změnily.*“¹⁷⁵ Účastníci valné hromady si stěžovali na národní vlašnost Čechů. Varovali, že povaha Němců se nezměnila a že jim nelze věřit. Apelovali, aby si to uvědomili představitelé státu. Žádali rozšíření sítě odborů na Moravě. Předseda poslanecké sněmovny Staněk vyzdvihl důležitost zachování pohraničí pro Československo. Bez něj by nešlo udržet už ani vnitrozemí. Tato doba nebyla podle nich o nic příznivější než předpřevratová.

Matiční školství v roce 1934 vypadalo následovně. ÚMŠ udržovala tři střední školy (reálné gymnázium v Děčíně, dvě obchodní akademie s obchodními školami a kupeckými školami pokračovacími v Jablonci nad Nisou a v Teplicích-Šanově), osm odborných škol pro ženská povolání, z toho sedm v Čechách (Broumov, Český Krumlov, Mariánské Lázně, Liberec, Lovosice, Trutnov, Prachatice) a jednu na Moravě (Nový Jičín). Dále provozovala 12 obecných škol, z toho devět v Čechách (Brod nad Tichou – okres Planá, Děkovka – okres Litoměřice, Hora Svaté Kateřiny – okres Most, Svatá Kateřina – okres Tachov, Kyjice – okres Chomutov, Lhota u Jesenice – okres Podbořany, Horní Planá – okres Český Krumlov, Protivec – okres Žlutice, Vidochoh – okres Nová Paka) a tři na Moravě a ve Slezsku (Kujavy – okres Nový Jičín, Velké Losiny – okres Šumperk, Vrbno – okres Bruntál), a 201 opatroven a mateřských škol (147 v Čechách, 54 na Moravě a ve Slezsku). Pořádala 12 jazykových

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž.

kurzů (devět v Čechách, tři ve Slezsku) a šest kurzů učiva měšťanských škol (pět v Čechách, jeden na Moravě). Kromě toho podporovala živnostenské školy pokračovací a lidové školy hospodářské (72 v Čechách, 11 na Moravě a ve Slezsku) a řadu dalších škol a obcí. Celkově ÚMŠ v roce 1934 měla 326 škol s 10 981 žáky. Naproti tomu v roce 1933 vydržovala 308 škol s 9 866 žáky. Reálné gymnázium v Děčíně vzniklo v roce 1934 a bylo to první gymnázium, které ÚMŠ zřídila po převratu, a také první, které založila v Čechách.¹⁷⁶ „*Jeho zřízením splnila Ú.M.Š. dávnou touhu českého lidu velikého okrsku severočeského, který dosud české střední školy neměl, umožnila tím vyšší vzdělání školní i kruhům hospodářsky slabým a usnadnila trvalejší obsazování úřadu státních i míst důstojnických a poddůstojnických posádky děčínské.*“¹⁷⁷ Úspěšně pokračovala stavební akce, ale podle ÚMŠ bylo potřeba postavit ještě více než 600 školních budov v pohraničí a z toho přes 200 neodkladně. Rozsah matičního školství je patrný ze statistiky dětí navštěvujících mateřské školy a opatrovny. Podle statistického úřadu byl tou dobou celkový počet československých dětí (bez německých) v mateřských školách, opatrovnách a jeslích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 59 781, z toho jich bylo ve školách ÚMŠ zapsáno 6 172, tedy více než jedna desetina.¹⁷⁸

6.3. 1938-1951

Nepříznivá politická situace a postupné zhoršující se postavení českých menšin v národnostně smíšených oblastech nutily ÚMŠ stále více naléhat na úřady, aby podnikly něco pro jejich záchranu. Úsilí ÚMŠ však zůstávalo čím dále častěji bez odezvy. Tyto neúspěchy vyvolávaly pocity beznaděje. ÚMŠ vytýkala představitelům Československé republiky i veřejnosti apatii. Sama ovšem ve své činnosti také stagnovala a snažila se zachovat alespoň to, co dosud vybudovala.¹⁷⁹

V dubnu 1938 se konala poslední valná hromada. Od té chvíle již nesměla být svobodně pořádána, proto bylo s přednostou spolkového oddělení policejního ředitelství ujednáno, že napříště bude od jejího svolání upuštěno.¹⁸⁰

¹⁷⁶ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 113-114.

¹⁷⁷ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 62, zápis o 54. řádné valné hromadě konané dne 7. dubna 1935.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 114.

¹⁸⁰ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 63, zápis o 58. řádné valné hromadě konané dne 8. července 1945.

Na odstoupeném pohraničním území, které bylo na podzim roku 1938 přiřčeno k Říši, byla ÚMŠ zrušena a Němci konfiskovali téměř celý její tamní majetek. Ztratila tak nemovitosti (134 budov) a větší díl movitého majetku (zařízení škol), který nebyl přestěhován do vnitrozemí. Zabavený majetek byl převeden na Říši. ÚMŠ mohla pokračovat v činnosti pouze v neobsazeném zbytku Československa, k čemuž také vybídla své místní odbory dopisem ze dne 6. října 1938, ve kterém je prosila, aby v práci nepolevovaly, ale naopak zesílily, a tím pomohly k udržení „nejcennějšího národního statku – české vzdělanosti – i v nejchudších krajích“.¹⁸¹

Děni na podzim 1938 způsobilo oslabení matičního školství. Na začátku školního roku 1938/1939 ÚMŠ provozovala mateřské školy a opatrovny, obecné, střední a odborné školy, odborné školy pro ženská povolání spolu s internáty, pět jazykových kurzů, jeden kurz učiva měšťanských škol a podporovala živnostenské školy pokračovací a lidové školy hospodářské. Přispívala na jízdné žákům pohraničních škol, vyplácela podpory a stipendia a podílela se na vydržování dalších škol, internátů, knihoven a muzeí. Na podzim 1938 byl ukončen chod převážné většiny mateřských škol a opatroven a veškerých obecných a středních škol. Část odborných škol byla taktéž uzavřena, zbytek pak přemístěn do nezabraného území, kam byly přeloženy i všechny odborné školy pro ženská povolání. Do přesunutých škol musela ÚMŠ znova investovat, aby je vybavila. Z obsazeného pohraničí se jí totiž podařilo zachránit jen minimum majetku.

Výše popsání změny v matičním školství v důsledku událostí podzimu 1938 ukazují následující tabulky.¹⁸²

Mateřské školy a opatrovny (politický okres)	
Celkem	219 (4 237 dětí)
Uzavřeno	178
Převedeno na státní	16
Zůstalo	24 Bludov (Šumperk), Český Bohdík (Šumperk), Čížkrajice (České Budějovice), Dolní Studénky (Šumperk), Dolní Tanvald

¹⁸¹ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 115-116.

¹⁸² Tabulky jsem vypracovala na základě archivních materiálů: NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 62, seznamy škol. Některé údaje jsou i ve studii ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 116-118.

	(Jablonec nad Nisou), Frýdnava (Německý Brod), Horní Štěpánov (Moravská Třebová), Hostice (Šumperk), Jevíčko (Moravská Třebová), Kamenná (Německý Brod), Kostelec (Jihlava), Kučerov-Manerov (Vyškov), Líně (Stříbro), Manětín (Kralovice), Muglinov (Frýdek), Nová Ves (Stříbro), Nový Klíčov-Štítovky (Domažlice), Ohučov (Horšovský Týn), Petrovice (Německý Brod), Rudolfov (České Budějovice), Štoky I (Německý Brod), Štoky II (Německý Brod), Trnovany I (Teplice-Šanov), Třebenice (Litoměřice)
Přemístěno	1 z Brusnice (Vrchlabí) do Bílé Třemešné

Pořadové číslo	Obecné školy (politický okres)	
1.	Albrechtice (Jablonec nad Nisou)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 22. 9. 1938.
2.	Cinvald (Teplice-Šanov)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 22. 9. 1938.
3.	Český Radiměř (Polička)	Uzavřena 9. 10. 1938.
4.	Číhaná (Stříbro)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 7. 10. 1938.
5.	Dobešov (Opava)	Uzavřena 8. 10. 1938.
6.	Doupov (Kadaň)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 30. 9. 1938.
7.	Friedrichswald (Žamberk)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 7. 10. 1938.
8.	Frymburk (Kaplice)	Uzavřena 30. 9. 1938.
9.	Hora Svaté Kateřiny (Most)	Uzavřena 30. 9. 1938.
10.	Horní Planá (Český Krumlov)	Uzavřena 27. 9. 1938.
11.	Hrádek (Kralovice)	Uzavřena 22. 11. 1938.

12.	Hůrka (Sušice)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 21. 9. 1938.
13.	Konstantinovy Lázně (Planá)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 4. 10. 1938.
14.	Kružberk (Opava)	Uzavřena 4. 10. 1938.
15.	Kujavy (Nový Jičín)	Uzavřena 30. 9. 1938.
16.	Luka (Žlutice)	Uzavřena 2. 10. 1938.
17.	Mladoňov (Šumperk)	Uzavřena 23. 9. 1938.
18.	Nečemice (Žatec)	Uzavřena 7. 10. 1938.
19.	Německý Rohozec (Podbořany)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 7. 10. 1938.
20.	Nová Ves (Jablonec nad Nisou)	Uzavřena 8. 10. 1938.
21.	Ošelín (Stříbro)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 30. 9. 1938.
22.	Otročín (Teplá-město)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 13. 9. 1938.
23.	Pelíkovice (Liberec)	Uzavřena 8. 10. 1938.
24.	Protivec (Žlutice)	Uzavřena 15. 9. 1938.
25.	Reckerberg (Sušice)	Uzavřena 4. 10. 1938.
26.	Stráž (Tachov)	Uzavřena 21. 9. 1938.
27.	Sukorady (Dubá)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 7. 10. 1938.
28.	Svatá Kateřina (Tachov)	Uzavřena 21. 9. 1938.
29.	Tři Sekery (Mariánské Lázně)	Škola byla do 31. 8. 1938 státní. Uzavřena 22. 9. 1938.
30.	Velký Uhřínov (Žamberk)	Uzavřena 7. 10. 1938.
31.	Vnorovice (Dačice)	Uzavřena 8. 10. 1938.
32.	Vykmanov (Přísečnice)	Uzavřena 16. 9. 1938.
Počet žáků		279

Pořadové číslo	Střední školy	Datum uzavření
1.	Bílina – učitelský ústav	7. 10. 1938
2.	Cheb – reálné gymnázium	24. 9. 1938
3.	Krnov – reálné gymnázium	23. 9. 1938
4.	Mikulov – reálné gymnázium	23. 9. 1938
5.	Podbořany – reálné gymnázium	7. 10. 1938
6.	Rumburk – reálné gymnázium	26. 9. 1938
7.	Teplice-Šanov - reálka	26. 9. 1938
Počet žáků	651	

Pořadové číslo	Odborné školy	
1.	Jablonec nad Nisou – obchodní akademie, obchodní škola, kupecká škola pokračovací	22. 9. 1938 uzavřena, od 17. 10. 1938 výuka v Turnově
2.	Karlovy Vary – obchodní akademie	23. 9. 1938 uzavřena
3.	Litoměřice – obchodní škola	8. 10. 1938 uzavřena, od 17. 10. 1938 výuka v Roudnici nad Labem
4.	Lom u Mostu – obchodní škola	29. 9. 1938 uzavřena
5.	Postoloprty – obchodní škola	7. 10. 1938 uzavřena
6.	Svitavy – obchodní škola	8. 10. 1938 uzavřena, přemístěna do Poličky
7.	Teplice-Šanov – obchodní akademie, obchodní škola, kupecká škola pokračovací	27. 9. 1938 uzavřena, od 24. 10. 1938 výuka v Lounech
8.	Uničov – obchodní škola	4. 10. 1938 uzavřena

9.	Vimperk – obchodní škola	5. 10. 1938 uzavřena, od 24. 10. 1938 výuka ve Volyni
Počet žáků	1 571	

Pořadové číslo	Odborné školy pro ženská povolání	
1.	Broumov	1. 10. 1938 uzavřena, přemístěna do Jaroměře
2.	Český Krumlov	29. 9. 1938 uzavřena, přemístěna do Jindřichova Hradce
3.	Děčín	23. 9. 1938 uzavřena, přemístěna do Jičína
4.	Chomutov	26. 9. 1938 uzavřena, přemístěna do Manětína
5.	Liberec	4. 10. 1938 uzavřena, přemístěna do Lomnice nad Popelkou
6.	Lovosice + internát	8. 10. 1938 uzavřena, přemístěna do Roudnice nad Labem
7.	Mariánské Lázně + internát	22. 9. 1938 uzavřena, přemístěna do Bělé pod Bezdězem
8.	Most	7. 10. 1938 uzavřena, přemístěna do Loun-Cítolib
9.	Nový Jičín	28. 9. 1938 uzavřena, přemístěna do Valašského Meziříčí
10.	Prachatice + internát	7. 10. 1938 uzavřena, přemístěna do Vodňan
11.	Trutnov	10. 10. 1938 uzavřena, přemístěna do České Skalice
Počet žáků	658	

Pořadové číslo	Živnostenské školy pokračovací a lidové školy hospodářské
1.	Bolatice
2.	Brloh
3.	Broumov
4.	Chabařovice
5.	Jablunkov
6.	Karviná
7.	Liběchov
8.	Lom
9.	Polepy
10.	Stod
11.	Štoky
12.	Třeбенice
13.	Vimperk
Počet žáků	592

Na území republiky ochuzeném o odštěpené pohraničí bylo reformováno fungování spolků. Dne 6. prosince 1938 vláda rozhodla o vzniku Národní matice při Národní radě české, která měla sdružovat všechny národní spolky, jež byly dosud součástí SNJM. K Národní matici se měla přidat i ÚMŠ. Ta se do ní ale nakonec nezačlenila a školství zůstalo výhradně v její kompetenci, což zřejmě souviselo s tím, že předsedou NRČ byl Jan Kapras, tou dobou starosta ÚMŠ. Přestože byla Národní matice zbavena starosti o školství, byla mezi její úkoly zahrnuta alespoň jeho hmotná podpora. Výnosem ministerstva vnitra ze dne 4. dubna 1939 byly spolky ze SNJM (tedy kromě ÚMŠ) zrušeny a zapojeny do Národní matice, k níž přistoupily i další soukromé spolky (např. místní matice). SNJM byl rozpuštěn.¹⁸³ Motivem tohoto opatření bylo sloučit organizace věnující se stejnému nebo podobnému účelu, aby se zamezilo tříštění sil. Bylo to považováno za nevyhnutelný krok, který tehdejší složitá situace

¹⁸³ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 13 a 20-24.

vyžadovala.¹⁸⁴ Obdobou Národní matice byla Domovina zahraničních krajanů při Národní radě české.¹⁸⁵

Nastal 15. březen 1939 a původní plány musela ÚMŠ přehodnotit. Bylo jasné, že nadále nebude moci soustavně pracovat v dosavadních kolejích. Přesto nekapitulovala a byla odhodlána ve svých aktivitách neustávat. Její působnost se oficiálně vztahovala pouze na teritorium Protektorátu Čechy a Morava, ale ve skutečnosti se starala ještě o několik českých mateřských škol v pohraničních obcích, kde i po odtržení stále žilo větší množství obyvatelstva české národnosti. Jednalo se o mateřské školy v politickém okrese Šumperk, konkrétně v Bludově, Českém Bohdíkově, Hosticích a Dolních Studénkách, a pak o mateřskou školu v Dolním Tanvaldu (politický okres Jablonec nad Nisou) a Trnovanech (politický okres Teplice-Šanov).¹⁸⁶ Bylo evidentní, že je to jen přechodný stav, a bylo otázkou času, kdy budou tyto mateřské školy uzavřeny. V Bludově, Českém Bohdíkově, Hosticích a Dolních Studénkách k tomu došlo 30. června 1939 a v Trnovanech 1. září 1939.¹⁸⁷ I nyní ÚMŠ vyzývala místní odbory, aby v zájmu sebezáchovy českého národa neukončovaly činnost.¹⁸⁸

Ani ÚMŠ se nevyhnula aplikace vládního nařízení č. 136/1940 Sb., o právním postavení židů ve veřejném životě. Od té doby ÚMŠ nepřijímala do svých řad osoby židovského původu a ty, kterým již dříve vystavila spolkovou legitimaci, zbavovala členství. Každý člen ÚMŠ byl povinen písemně se zaručit za vlastní rasovou čistotu.¹⁸⁹

Během okupace ÚMŠ provozovala mateřské školy a opatrovny, odborné školy, odborné školy pro ženská povolání (při některých z nich byly vytvořeny roční rodinné školy) a podporovala živnostenské školy pokračovací. Finančně dotovala další školy, přispívala žákům na jízdné a vyplácela podpory a stipendia. Ke stávajícím zřizovala nové mateřské školy a opatrovny, zároveň však některé zanikaly. V případech, kdy se jí nepodařilo prosadit založení mateřské školy, otvírala za spolupráce s okresními péčemi o mládež alespoň útulky (stálé i žňové), kde pracovaly matiční učitelky a pěstounky, které přišly v pohraničí o zaměstnání. V roce 1941 bylo těchto útlků 12, v roce 1942 jejich počet rapidně vzrostl na 82 (z toho 57 stálých a 25 žňových) a v roce 1943 jich bylo 60. Učitelkám, které nemohla

¹⁸⁴ NA, ÚMŠ, inv. č. 710, kart. 59, dopis ministerstva vnitra zúčastněným spolkům ze dne 4. dubna 1939.

¹⁸⁵ Tamtéž, článek „Národní matice zřízena při Národní radě české: sloučení českých obranných spolků“ v Národních listech ze dne 13. dubna 1939.

¹⁸⁶ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 118.

¹⁸⁷ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 62, seznam mateřských škol a opatroven v roce 1939.

¹⁸⁸ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 118-119.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 119.

umístit, poskytovala podpory, stejně jako nezaměstnané české inteligenci. Okresním školním inspektorům nabídla pomoc pro chudé žáky. Odborné školy udržovala také proto, aby jejich žáky uchránila před nucenou prací ve prospěch Německa. Docházelo rovněž k přesouvání škol do jiných obcí.¹⁹⁰

Matiční výdaje stoupaly, ale příjmy klesaly. Jejím jediným významnějším zdrojem financí byl výtěžek z prodeje pohlednic.¹⁹¹ Přesto se i v této době našli lidé, kteří ve své poslední vůli pamatovali na ÚMŠ. Jejich odkazy se pohybovaly v rozmezí od nepatrných částek až po stovky tisíc korun. Nejštědřejší byl advokát ze Smíchova Otakar Hirsch, který ÚMŠ odkázal 625 317, 25 korun.¹⁹² Samozřejmostí byly příspěvky místních odborů, jejichž výše se ovšem také značně lišila a postupně se snižovala. Z českých odborů odváděla největší obnosy tradičně Praha jako celek, čímž se rozumí součet vybraných částek u odborů jednotlivých pražských částí. Na Moravě jednoznačného „vítěze“ určit nelze, na prvních třech příčkách se pravidelně objevoval Zlín a Prostějov.¹⁹³

Výnosem úřadu pověřence pro organizace při úřadu říšského protektora ze dne 6. ledna 1943 byla ÚMŠ dána pod německý dohled a veškeré operace s jejím majetkem podléhaly schválení německých úřadů. Tím byla matiční činnost značně ochromena. Na základě výnosu ministerstva školství a národní osvěty z března 1943 byly matiční školy ke konci školního roku uzavřeny. Fungování útulků zůstalo nepřerušeno. Skoro všechny své školy (kromě tří mateřských škol a odborné školy pro ženská povolání v Libochovicích nad Ohří) však ÚMŠ převedla na příslušné obce a okresní péče o mládež, zdarma jim věnovala zařízení a udělovala notné příspěvky.¹⁹⁴

¹⁹⁰ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 63, zápis o 58. řádné valné hromadě konané dne 8. července 1945; ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 119-121.

¹⁹¹ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 63, zápis o 58. řádné valné hromadě konané dne 8. července 1945.

¹⁹² Tamtéž, kart. 62 a 63, vyplacené odkazy.

¹⁹³ Tamtéž, seznamy odborů ÚMŠ podle výše odvedených příspěvků.

¹⁹⁴ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 121-122.

Přehled matičního školství v době okupace podávají následující tabulky.¹⁹⁵

Pořadové číslo	Mateřské školy a opatrovny (politický okres)	1939	1940	1941	1942	1943
1.	Bílá Třemešná (Vrchlabí, Dvůr Králové nad Labem)	✓	30. 11. 1940 uzavřena	-	-	-
2.	Bítov (Moravské Budějovice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
3.	Bludov (Šumperk)	30. 6. 1939 uzavřena	-	-	-	-
4.	Bohušovice nad Ohří (Roudnice nad Labem)	-	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
5.	Boršov (České Budějovice)	✓	30. 11. 1940 uzavřena	-	-	-
6.	Bzí (Semily)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
7.	Čachrov (Klatovy)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
8.	Český Bohdík (Šumperk)	30. 6. 1939 uzavřena	-	-	-	-
9.	Čížkrajice (České Budějovice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
10.	Čkyně	✓	30. 11. 1940	-	-	-

¹⁹⁵ Tabulky jsem vypracovala na základě archivních materiálů. NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 62 a 63, seznamy škol. Některé údaje jsou ve studii ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 120-121.

	(Strakonice)		uzavřena			
11.	Dolní Studénky (Šumperk)	30. 6. 1939 uzavřena	-	-	-	-
12.	Dolní Tanvald (Jablonec nad Nisou)	V Německu	V Německu	-	-	-
13.	Držkov (Semily)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
14.	Dřemčice (Roudnice nad Labem)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
15.	Frýdnava (Německý Brod, Jihlava)	✓	✓	-	-	-
16.	Frýdštejn (Turnov)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
17.	Homole (České Budějovice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
18.	Horní Štěpánov (Boskovice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
19.	Hostice (Šumperk)	30. 6. 1939 uzavřena	-	-	-	-
20.	Jenišovice (Turnov)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
21.	Jevíčko (Moravská Třebová, Boskovice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
22.	Jilemník (Německý Brod, Jihlava)	✓	✓	✓	-	-
23.	Jindřichov	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943

	(Hranice)					uzavřena
24.	Kamenná (Německý Brod)	Přemístěna do Úsobí (pořadové číslo 50)	-	-	-	-
25.	Kostelec (Jihlava)	✓	✓	-	-	-
26.	Kunžak (Telč)	-	30. 11. 1940 uzavřena	-	-	-
27.	Líně (Stříbro, Plzeň)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
28.	Manerov (Vyškov)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
29.	Manětín (Kralovice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
30.	Metylovice (Místek)	✓	30. 11. 1940 uzavřena	-	-	-
31.	Muglinov (Frýdek, Moravská Ostrava)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
32.	Nížkov (Jihlava)	-	-	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
33.	Nová Ves (Stříbro, Plzeň)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
34.	Nový Klíčov- Štítovky (Domažlice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
35.	Ohůčov (Horšovský Týn)	1. 1. 1939 uzavřena a přemístěna do Staňkova (pořadové číslo 43)	-	-	-	-
36.	Panská	-	-	✓	✓	30. 6. 1943

	Lhota (Jihlava)					uzavřena
37.	Petrovice (Německý Brod)	20. 5. 1939 uzavřena	-	-	-	-
38.	Poděšín (Jihlava)	-	-	-	✓	30. 6. 1943 uzavřena
39.	Podolí (Mnichovo Hradiště, Mladá Boleslav)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
40.	Rudolfov (České Budějovice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
41.	Slemeno (Jilemnice, Nová Paka)	-	30. 11. 1940 uzavřena	-	-	-
42.	Stáj (Jihlava)	-	-	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
43.	Staňkov (Domažlice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
44.	Štoky I (Německý Brod, Jihlava)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
45.	Štoky II (Německý Brod, Jihlava)	✓	31. 8. 1940 uzavřena a spojena se Štoky I	-	-	-
46.	Trhové Sviny (České Budějovice)	✓	30. 11. 1940 uzavřena	-	-	-
47.	Trnovany I (Teplice- Šanov)	1. 9. 1939 uzavřena	-	-	-	-
48.	Třeбенice (Roudnice)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943

	nad Labem)					uzavřena
49.	Třebívlice (Roudnice nad Labem)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
50.	Úsobí (Německý Brod, Humpolec)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
51.	Valtínov (Dačice, Telč)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
52.	Včelná (České Budějovice)	-	✓	✓	✓	-
53.	Zásada (Semily, Turnov)	✓	✓	✓	✓	30. 6. 1943 uzavřena
Počty dětí		1 149	941	910	913	841

Pořadové číslo	Odborné školy	1939	1940	1941	1942	1943
1.	Jihlava - obchodní akademie	-	Od 1. 9. 1940 přemístěna do Polné	Od 1. 9. 1941 přemístěna do Pelhřimova	Vyšší obchodní škola v Pelhřimově	1. 9. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
2.	Jihlava - obchodní škola	-	Od 1. 9. 1940 přemístěna do Třeště	Od 1. 9. 1941 přemístěna do Náměště nad Oslavou	✓	1. 9. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
3.	Louny - obchodní akademie	31. 8. 1939 uzavřena, od 1. 9. 1939	-	-	-	-

		převzata městem Louny				
4.	Roudnice nad Labem - obchodní škola	31. 8. 1939 uzavřena, od 1. 9. 1939 převzata městem Budyně nad Ohří	-	-	-	-
5.	Turnov - obchodní akademie a obchodní škola	31. 8. 1939 uzavřena, od 1. 9. 1939 převzata městem Turnov	-	-	-	-
6.	Volyně - obchodní škola	31. 8. 1939 uzavřena, od 1. 9. 1939 převzata městem Volyně	-	-	-	-
Počty žáků		771	348	331	312	312

Pořadové číslo	Odborné školy pro ženská povolání	1939	1940	1941	1942	1943
1.	Bělá pod Bezdězem	✓	✓	✓	✓	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
2.	Česká Skalice	✓	✓	✓	✓	31. 8. 1943 uzavřena a její

						vydržování převedeno na veřejné nositele
3.	Jaroměř	✓	✓	✓	✓ + roční rodinná škola	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
4.	Jičín	✓	✓	✓	✓ + roční rodinná škola	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
5.	Jindřichův Hradec	✓	✓	✓	✓	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
6.	Libochovice nad Ohří	-	✓	✓	✓	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
7.	Lomnice nad Popelkou	✓	✓	✓	✓ + roční rodinná škola	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno na veřejné nositele
8.	Louny- Citoliby	✓	✓	✓	✓ + roční rodinná	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převedeno

					škola	na veřejné nositele
9.	Manětín	✓	✓	✓	✓	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převáděno na veřejné nositele
10.	Roudnice nad Labem + internát „Dewetterov“	✓	Škola přemístěna do Libochovic nad Ohří (pořadové číslo 6), zůstal pouze internát	-	-	-
11.	Valašské Meziříčí	✓	✓	✓	✓	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převáděno na veřejné nositele
12.	Vodňany	✓	✓	✓	✓ + roční rodinná škola	31. 8. 1943 uzavřena a její vydržování převáděno na veřejné nositele
Počty žáků		949	1 244	1 324	1 627	1 561

Pořadové číslo	Živnostenské školy pokračovací	1939	1940	1941	1942	1943
1.	Brloh	-	-	Lidová škola hospodářská	-	-
2.	Litomyšl	-	-	-	-	Všeobecná škola učňovská
3.	Starý Hrozenkov	-	-	Lidová škola hospodářská	-	-
4.	Střítež nad Ludinou	-	-	Lidová škola hospodářská	✓	-
5.	Štoky	✓	✓	-	-	-
6.	Terezín	✓	✓	-	-	-
7.	Termesivy	-	-	-	Lidová škola hospodářská	-
8.	Třebenice	✓	✓	✓	✓	-
9.	Velešín	-	-	-	-	Lidová škola zemědělská
10.	Vyškovec-Bošacký	-	-	Lidová škola hospodářská	-	-
Počty žáků		256	275	294	132	234

Ještě před oficiálním zánikem ÚMŠ, ke kterému se již schylovalo, byly rozpuštěny některé místní odbory. Došlo totiž k chybné záměně ÚMŠ za Národní matici a právě té se týkalo nařízení o zrušení ze dne 15. června 1943. ÚMŠ tak zatím získala nějaký čas navíc.¹⁹⁶

Výnosem úřadu pověřence pro organizace při úřadu říšského protektora ze dne 19. srpna 1944 byla ÚMŠ pro podporu protinacistických snah rozpuštěna a její majetek zabaven.

¹⁹⁶ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 24; ŘEHÁČEK, K. *Ústřední matice školská v letech 1918-1951*. s. 122.

Likvidace spolku byla uložena úředníkovi Václavu Machkovi.¹⁹⁷ Ten odvolal většinu úředníků a zastavil vyplácení příspěvků na vydržování útulků. V kanceláři ponechal pouze nejnutnější počet zaměstnanců, kteří spravovali jmění, čímž bylo možno likvidaci s tichým souhlasem Machka zdržovat. Předsednictvo zůstalo i přes zákaz v kontaktu. Zrušení postihlo ÚMŠ relativně pozdě, což ve spojení s úmyslně liknavým přístupem způsobilo, že se likvidace nestihla a ÚMŠ si uchovala svůj majetek, s kterým do ní šla, v poměrně nezredukované podobě.¹⁹⁸

Díky záměrně protahující se likvidaci, která tak nebyla do závěru války ukončena, mohla ÚMŠ vzápětí po osvobození republiky opět zahájit svou činnost,¹⁹⁹ o čemž již 10. května 1945 spolu s členskými organizacemi SNJM informovala NRČ.²⁰⁰ Totéž sdělila i ředitelství Sboru národní bezpečnosti. Dne 2. června 1945 se delegáti ÚMŠ a ostatních spolků ze SNJM dostavili na Pražský hrad k prezidentu republiky Edvardu Benešovi a seznámili ho se svými plány do budoucna.²⁰¹ Poděkovali mu za jeho prohlášení, že Československo bude národním státem Čechů a Slováků, z něhož budou Němci, Maďaři a jiní nepřátelé vyhoštěni, a také za vydání dekretu o zabavení majetku Němců, Maďarů a ostatních nepřátel. Podtrhli význam pohraničí, které označili z hospodářského a strategického hlediska za důležitější než vnitrozemí. Přednesli několik požadavků týkajících se osídlení a konsolidace pohraničí. Mimo jiné chtěli, aby k odsunu Němců, Maďarů a dalších nepřátel došlo co nejdříve, aby bylo na mírové konferenci prosazeno posunutí státní hranice z temene hor až za jejich vnější úpatí, aby bylo upuštěno od posílání zaměstnanců do pohraničí z trestu, aby bylo provedeno osídlení pohraničí, přičemž čeští podnikatelé, živnostníci, lékaři, advokáti apod. měli přicházet jen podle skutečné potřeby, aby se zabránilo konkurenci. Pokud jde o školství, kladli důraz na sestavení osnov k výuce tak, „aby žákům byla vštěpována láska a věrnost k národu“ a aby „byla posílena odolnost českého a slovenského národa proti nedemokratickým a nepřátelským vlivům. Ve výchově mládeže jest tvoření zdravého a rovného charakteru stejně důležité jako vzdělání praktické.“ V celé republice vůbec nemělo být povoleno soukromé školství a kurzy německého a maďarského jazyka měly být zakázány.²⁰² Prezident Beneš ocenil dosavadní

¹⁹⁷ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 122.

¹⁹⁸ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 63, zápis o 58. řádné valné hromadě konané dne 8. července 1945.

¹⁹⁹ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 15; ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 123.

²⁰⁰ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 15.

²⁰¹ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 123.

²⁰² NA, ÚMŠ, inv. č. 710, kart. 59, memorandum členských organizací SNJM přednesené prezidentovi republiky dne 2. června 1945.

matiční práci a vyjádřil plnou podporu jejímu pokračování. Dne 7. června 1945 se zástupci ÚMŠ setkali s ministrem školství a osvěty Zdeňkem Nejedlým, který vyslovil k chystanému matičnímu působení stejný názor jako prezident Beneš.²⁰³

Výnosem ministerstva školství a osvěty ze dne 16. června 1945 byla na základě dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. z. a n., zavedena dočasná národní správa na majetek spolku, která řídila ÚMŠ do volby nového výboru. Prozatím totiž zastával svou funkci ještě poslední výbor z doby před nucenou likvidací spolku v roce 1944.²⁰⁴ Národními správci byli ústřední ředitel magistrátu hlavního města Prahy Josef Wajs, vrchní komisař ministerstva školství a osvěty Alois Fišer, advokát Zdeněk Novák, rada magistrátu hlavního města Prahy Vlastimil Stypa a tajemník ÚMŠ Vilém Šulc.²⁰⁵

Dne 8. července 1945 se po nedobrovolné dlouholeté pauze konala 58. řádná valná hromada. Předseda schůze, první náměstek starosty²⁰⁶ Eduard Hartl vzdal dík prezidentu Benešovi, generalissimu Stalinovi, Sovětskému svazu a ostatním spojencům. Ze schůze byly odeslány pozdravné telegramy prezidentu Benešovi, který byl zvolen čestným členem ÚMŠ, předsedovi vlády Zdeňku Fierlingerovi a ministrům školství a osvěty Zdeňku Nejedlému, vnitra Václavu Noskovi a informací Václavu Kopeckému.²⁰⁷ Bylo řečeno, že osvobození republiky a dosažení toho, oč se ÚMŠ zasazovala, neznamená konec matiční činnosti a ztrátu smyslu její existence. Z programu odpadlo obranné zaměření ÚMŠ, jelikož už nehrozilo, aby byla českým dětem odpírána výuka v mateřském jazyce. ÚMŠ věděla, že napříště bude všechny školy vydržovat stát a že tímto směrem se tedy její cesta ubírat nebude. Prostor pro další práci viděla obecně v oblasti školství, osvěty a kultury. Své aktivity hodlala vykonávat v souladu se zásadami Košického vládního programu. Chtěla se uplatnit při podpoře pohraničních škol a tamních nemajetných žáků a jejich rodičů zajišťováním učebních pomůcek a ošacení, poskytováním odměn, příspěvků na výživu, podpor a stipendií, přispíváním na jízdné do vzdálenějších škol, zřizováním ozdravoven, internátů apod. Jejím cílem bylo, aby vyrostlo „*zdravé, vzdělané pokolení, vychované ve školách moderních a*

²⁰³ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 123.

²⁰⁴ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 16; ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 123.

²⁰⁵ NA, ÚMŠ, inv. č. 710, kart. 59, dopis prezidia ministerstva školství a osvěty ÚMŠ ze dne 16. června 1945.

²⁰⁶ Jan Kapras v roce 1942 opustil pozici starosty ÚMŠ, jeho úřad převzal první náměstek starosty, který v čele spolku setrval až do konce války. MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 14-15.

²⁰⁷ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 123-124.

dobře vybavených“.²⁰⁸ Na valné hromadě proběhla volba nového výboru. Starostou ÚMŠ se stal František Stašek, který po návratu z koncentračního tábora organizoval národní výbor v Chebu. Ještě před vypršením svého mandátu však zemřel.²⁰⁹ Na následující řádné valné hromadě byl starostou zvolen Josef Wajs.

Stejně jako po první světové válce i nyní se ÚMŠ hlásila ke spolupráci s vládou a snažila se získat přízeň veřejnosti, což spočívalo ve zdůrazňování, že všechny úkoly nejsou schopny zvládnout samy státní úřady, ale že ruku k dílu musí přiložit celý národ. Tato forma obhajoby nebyla žádnou novinkou. Analogicky ÚMŠ rovněž doufala v lepší budoucnost českého národa. Pro připomenutí dlouholetého působení ÚMŠ a shrnutí jejich úspěchů promluvil František Stašek dne 5. prosince 1945 k příležitosti 65. výročí založení ÚMŠ v československém rozhlasu. Upozornil na to, že české školy v pohraničí neměly pouze pedagogickou funkci jako u jiných národů, ale především byly důkazem, že i pohraničí jednoznačně patří k českým zemím. ÚMŠ byla podle něj důležitým prvkem v zápase o politickou nezávislost národa.²¹⁰

Vláda kooperaci s ÚMŠ vítala, nezazněly žádné pochybnosti o její potřebnosti. Státní školská správa deklarovala, že co nejrychleji napraví škody, které válečný konflikt ve školství způsobil. S povděkem přijímala pomoc, kterou jí ÚMŠ nabízela. Aktuální situaci ÚMŠ přirovnávala k roku 1918, ale byla si vědoma toho, že okolnosti jsou přece jenom odlišné. Byla připravena podílet se na budování státu. Hovořila o jedinečné příležitosti, která umožňuje definitivně uskutečnit „*politické a hospodářské osvobození českého a slovenského národa*“²¹¹. Uznala, že nelze nijak zvrátit přítomnost Němců v sousedství Československa, proto je žádoucí alespoň zamezit jejich pronikání přes hranice. Nabádala k ponaučení z minulosti. Dosavadní zkušenosti potvrdily nutnost silného pohraničí, kde musí být udrženo a upevněno vše české.²¹²

Ze strany vlády byla sice ÚMŠ ubezpečována o bezvýhradné podpoře, ale část veřejnosti byla k dalšímu fungování ÚMŠ skeptická. Namítala, že v Československu už nebudou jinojazyčné menšiny, tudíž takový spolek nemá význam. Oprávněnost této kritiky ÚMŠ vyvracela upozorňováním, že za hranicemi stále žije nepřítel. Oznámila, že se soustředí

²⁰⁸ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 63, zápis o 58. řádné valné hromadě konané dne 8. července 1945.

²⁰⁹ Tamtéž; ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 124-125.

²¹⁰ NA, ÚMŠ, inv. č. 711, kart. 59, vzpomínkový výklad starosty ÚMŠ Františka Staška pronesený v československém rozhlasu dne 5. prosince 1945 k příležitosti 65. výročí založení ÚMŠ.

²¹¹ Tamtéž, inv. č. 712, kart. 63, zápis o 58. řádné valné hromadě konané dne 8. července 1945.

²¹² Tamtéž.

právě na pohraničí, protože je třeba, aby bylo „*duchovně i hmotně silné*“²¹³. „*Více než pevnosti z betonu a ocele je třeba budovati pevnosti ducha a státního i národního vědomí a cítění.*“²¹⁴ Hned po převratu se tedy pustila do práce. Některé školy v pohraničí byly totálně zdevastovány, jiné poškozeny, scházel inventář a učební pomůcky. ÚMŠ obdržela mnoho žádostí o pomoc školám. Věnovala peníze na nákup nejnutnějšího zařízení, učebnic, knih, pomůcek, školního rozhlasu, loutkových divadel atd. Pro děti přicházejících osídlenců zřizovala v pohraničí mateřské školy, do nichž přijala 50 zaměstnanců a povolala několik penzionovaných učitelek. V roce 1945 opět otevřela internát Boženy Němcové v Prachaticích a internát pro žákyně odborné školy pro ženská povolání a gymnázia v Broumově, který byl však v roce 1946 pro nepochopení místních činitelů zrušen. Pod svou ochranu vzala lužickosrbskou mládež, pro kterou založila ve Varnsdorfu a České Lípě první školy poskytující jí vzdělání ve vlastní rodné řeči. Ve Varnsdorfu to byly kurzy učiva měšťanských škol, přizpůsobené potřebám zemědělství a obchodu, a v České Lípě lužickosrbské gymnázium. V obou těchto městech zřídila pro Lužické Srby rovněž internáty. Nový internát otevřela také v Boru u České Lípy pro žáky Státní odborné školy sklářské. Počátkem roku 1946 zorganizovala akci pod heslem „Darujte knihy do pohraničí“, díky které se podařilo shromáždit a rozdat 35 000 učebnic a dalších knih. Pro děti, které neměly příležitost učit se za války v pohraničí češtinu, a pro děti českých reemigrantů ze SSSR, Francie, Německa, Rakouska, Polska, Maďarska a Jugoslávie, kterým působila obtíže neznalost mluvnice, připravovala jazykové a vlastivědné kurzy. Pro mladistvé uspořádala takových kurzů 11, pro děti školou povinné 116. Jazykové kurzy byly zároveň určeny pro děti, které neměly za války v pohraničí příležitost učit se češtinu. Do národní správy byly ÚMŠ přiděleny některé budovy konfiskované Němcům. Šlo o dva domy v Praze, které chtěla ÚMŠ získat do svého vlastnictví a vytvořit v nich hraničářskou kolej pro vysokoškolské studenty z pohraničí a zájezdový domov pro ubytování školních výprav, a o dva domy ve Varnsdorfu a stejně tak dva v Boru u České Lípy, které byly využity jako internáty. Zároveň ÚMŠ usilovala o navrácení svého majetku, který jí byl zabaven.²¹⁵

Na nouzi o práci si ÚMŠ rozhodně nestěžovala. Naopak. Pořád nacházela oblasti, kde by mohla být užitečná, což patřičně zdůrazňovala. Chtěla přilákat další lidi, především ty

²¹³ Tamtéž, projev starosty ÚMŠ Josefa Wajse na 59. řádné valné hromadě konané dne 26. října 1947.

²¹⁴ Tamtéž, inv. č. 710, kart. 59, oběžník ÚMŠ všem svým odborům a důvěrníkům ze dne 26. ledna 1946.

²¹⁵ Tamtéž, inv. č. 712, kart. 63, projev starosty ÚMŠ Josefa Wajse na 59. řádné valné hromadě konané dne 26. října 1947; ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 126.

mladé, aby se stali jejími členy.²¹⁶ Přesto už její činnost nedosahovala významu, jaký měla před rokem 1938. Navzdory tomu se představitelé ÚMŠ snažili za každou cenu udržet spolek při životě, což mimo jiné vyžadovalo nepřipomínat svoji prvorepublikovou minulost. Nebylo žádoucí, aby byla ÚMŠ spojována s érou první republiky, která byla v té době již v nemilosti. V říjnu 1947 poslala ÚMŠ prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí pozdravný telegram generalissimu Stalinovi k 30. výročí vzniku SSSR. Její představitelé chtěli být konformní se stávajícím politickým vývojem. V lednu 1948 publikovala propagační leták, v němž vysvětlovala, že ačkoliv už nemusí vydržovat školy v pohraničí, její péče o ně a o tamní děti je nepostradatelná. Na důkaz toho vylíčila žalostné poměry, které tam po válce panovaly. Výsledkem matečnické pomoci měla být stabilizace pohraničí, které by plnilo funkci bariéry proti německému náporu. Garancí toho byla podle ÚMŠ právě náležitě vybavená škola.²¹⁷

Po druhé světové válce Národní matice obnovena nebyla, avšak byly obnoveny původní organizace. Myšlenka sloučit národní spolky nezapadla, uvažovalo se o návratu SNJM. K tomu účelu vznikl začátkem roku 1946 přípravný výbor. Kvůli neshodám mezi členskými organizacemi a různým názorům na budoucí stanovy se však oživení SNJM neuskutečnilo. Těsně po ohlášení, že byl ustaven, z něj navíc ÚMŠ na protest vystoupila, čímž ho destabilizovala.²¹⁸ Po únorových událostech roku 1948 byl k dosavadnímu výboru ÚMŠ zřízen Akční výbor ÚMŠ, který „měl zrevidovat celý program spolku a sladit jeho činnost se zájmy státu, měl odstranit ze spolku členy, kteří neustále brzdili budovatelskou činnost spolku a zaváděli spolek do rukou reakčních sil“²¹⁹. Cílem tohoto Akčního výboru bylo spojit národní jednoty v Čechách s ÚMŠ a následně skloubit jejich činnost. V březnu 1948 byl vytvořen Akční výbor národních jednot a matic (dále AVNJM) společný pro ÚMŠ, Národní jednotu severočeskou a Národní jednotu pošumavskou. Stávající výbory těchto organizací byly rozpuštěny, místní odbory národních jednot a ÚMŠ se sloučily.²²⁰ O situaci, za jaké se tento proces odehrával, vypovídá postoj starosty ÚMŠ Josefa Wajse, který s tímto postupem nesouhlasil a byl jím dokonce zaskočen. Žádal o vysvětlení prováděných opatření, chtěl vědět, kdo a proč takto rozhodl. Odvolával se na schválení matečnického programu prezidentem

²¹⁶ NA, ÚMŠ, inv. č. 712, kart. 63, projev starosty ÚMŠ Josefa Wajse na 59. řádné valné hromadě konané dne 26. října 1947.

²¹⁷ ŘEHÁČEK, K. Ústřední matice školská v letech 1918-1951. s. 126-127.

²¹⁸ MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 21 a 24.

²¹⁹ Tamtéž, s. 17.

²²⁰ Tamtéž.

republiky a ministrem školství a osvěty z června 1945 a na platné stanovy.²²¹ Jeho intervence už ale vývoj věcí nezměnila. AVNJM převzal funkci přípravného výboru SNJM a bylo dohodnuto založit Hraničářskou matici, která by byla obdobou někdejší Národní matice a sdružovala by tedy všechny národní spolky. Hraničářská matice měla být součástí Koordinačního výboru pro pohraničí při ministerstvu informací. V průběhu příprav k ustavení nové instituce a diskutování o jejích stanovách se ukázalo, že jednotlivé spolky, z nichž se měla Hraničářská matice skládat, nejsou schopny domluvit se na jejím poslání. Proto ke vzniku Hraničářské matice vůbec nedošlo a bylo ujednáno zrušit národní jednoty i ÚMŠ. Další pokus o splnutí národních spolků v jeden celek opět ztroskotal. Stát deklaroval, že se o školství a osvětu postará úplně sám a podpůrné aktivity speciálních spolků nepotřebuje, ba naopak jsou mu na obtíž, jelikož komplikují jednotné řízení. Usnesení o ukončení existence ÚMŠ učinil AVNJM dne 19. října 1948. V lednu 1949 se do AVNJM přidaly národní jednoty na Moravě a Slezská matice osvěty lidové, aby se mohlo přikročit i k jejich zrušení. Likvidace ÚMŠ a národních jednot byla dohotovena 31. března 1951, čímž byla udělána definitivní tečka za jejich působením. AVNJM tím svůj úkol splnil a mohl být rozpuštěn.²²² Netýkalo se to pouze ÚMŠ, rušení spolků bylo pro tu dobu příznačné.

²²¹ NA, ÚMŠ, inv. č. 710, kart. 59, dopis starosty ÚMŠ Josefa Wajse odborovému přednostovi ministerstva sociální péče Boleslavu Vomáčkovi ze dne 19. března 1948.

²²² MALÁ, A. – POKORNÝ, J. – ŠPIRITOVÁ, A. *Ústřední matice školská a přidružené fondy*. s. 17-18, 21 a 24.

7. Spor Ústřední matice školské s Národní radou českou o národní kolek

Na počátku roku 1899 se projednávala záležitost zřízení centrální instituce, která by organizovala národní práci za účelem ochrany národní existence a reprezentovala by český národ doma i v zahraničí. Tyto debaty zatím zůstávaly ve fázi teorie, k jejich uskutečnění se nepřistoupilo. Teprve na základě pádu Badeniho a Gautschových jazykových nařízení byla v listopadu 1899 svolána porada zástupců českých politických stran o možnostech společného postupu. Diskuze vyústily ve vznik NRČ v roce 1900. Kvůli různým neshodám však tato instituce dlouho nevyvíjela téměř žádné aktivity. Členy NRČ byly všechny české politické strany kromě sociální demokracie a šlechtických stran (konzervativní velkostatek a ústavověrný velkostatek), dále spolky a samosprávy. Hlavním úkolem NRČ byla koordinace českých politických stran a jiných členských korporací v důležitých otázkách zájmů českého národa v habsburské monarchii i jeho příslušníků v cizině. S cílem získat peníze na tuto činnost se v roce 1903 zrodila myšlenka národního kolku.²²³ Nezbytnost jeho zavedení byla vysvětlována neproduktivitou velkého počtu sbírek na rozličné národní potřeby. Často prý byly pořádány sbírky pouze na místní nebo soukromé akce, leckdy bezvýznamné až pochybné, čímž byly ochuzovány sbírky celonárodního dosahu. Tvrdilo se, že veřejnost byla přesycena spoustou podniků, na které byla žádána o příspěvky. Národní kolek měl tuto situaci vyřešit. Soustředěním veškerých sbírek do jedné měl být vytvořen národní fond, z něhož by byly hrazeny všechny národní potřeby. Tento fond by spravovala NRČ jako společná národní instituce. Taková důsledná a systematická organizace národního života podle NRČ zajišťovala trvalou existenci národa a jeho schopnost lépe čelit nepřátelskému tlaku odpůrců jeho vývoje. Idea jednotného řízení sbírek a koncentrace jejich výtěžku plynula z představy, že malý národ jako ten český musí být silný, aby nebyl opomíjen a ostatní na něj brali ohledy a respektovali ho. Zároveň se NRČ obávala, že pokud k této reformě nedojde, finance na národní účely budou stále klesat. Příjmy národních obranných organizací nebyly nijak pravidelné a NRČ je pokládala za nedostatečné. Pokud by se zisky těchto spolků příliš snížily, hrozil jejich zánik, což nechtěla NRČ dopustit.

²²³ HLAVAČKA, Milan. Der Nationalstempel: Die Selbstfinanzierung der Nation am Rande der Gesetzlichkeit. In HLAVAČKA, Milan – POKORNÁ, Magdaléna – PAVLÍČEK, Tomáš W. et al. *Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in the 19th and 20th Centuries in Central Europe*. Prague, 2010, s. 248-250 a 252. ISBN 978-80-7286-163-7.

Uvažovalo se tedy, jak zefektivnit opatřování peněz na národní činnost. Družstvo Národního divadla v Brně si zkusilo obstarat prostředky na stavbu divadelní budovy pomocí národního kolku a doporučilo NRČ totéž.²²⁴ Tento krok se ukázal jako prospěšný. NRČ se dohodla s českými národními organizacemi na zavedení tzv. jednotné národní daně – národního kolku. Očekávalo se, že jím bude odstraněna dosavadní nejistota ohledně shánění finančních obnosů na krytí národních potřeb a zabezpečen stálý přísun peněz. Splnění tohoto předpokladu bylo ovšem možné pouze tehdy, jestliže by se národní daň vybíraná prostřednictvím národního kolku stala „*mravně povinnou národní daní každého Čecha při každém českém projevu a podniku*“.²²⁵ Národní kolek by musel užívat co největší počet národních korporací. Současně bylo nutné, aby upustily od uplatňování vlastních kolků. NRČ publikovala výzvu všem spolkům, aby své kolky nezaváděly. K tomuto prohlášení se připojila ÚMŠ, Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská, Národní jednota v Brně, Národní jednota pro východní Moravu, Družstvo Národního divadla v Brně, Spolek Národního divadla v Praze a studentský spolek Svěpomoc. Tato sdružení se domluvila, že pokud už jsou jejich kolky v oběhu, doprodají je a zruší, jakmile bude uveden do provozu jednotný národní kolek.²²⁶

K dispozici byly národní kolky různých hodnot, a to 2, 4, 6, 8, 10 a 20 haléřové. Byly kupovány a následně prodávány českými obchodníky a trafikanty. Měly být lepeny na vstupenky, pozvánky, členské legitimace a veškeré listiny a doklady.²²⁷

Ideálem bylo, aby výtěžek z národního kolku byl tak vysoký, že by umožnil financování veškerých národních potřeb. Bylo však jasné, že suma shromážděná prodejem národního kolku okamžitě nepokryje rozpočty národních institucí. Proto se i poté počítalo se sbírkami pro jednotlivé organizace. Nicméně se spoléhalo na to, že časem příjem z národního kolku bude postačovat a zcela vykompenzuje zvláštní sbírky. Snahou samozřejmě bylo co největší rozšíření národního kolku a vzbuzení zájmu veřejnosti o jeho koupi. K tomu byla nutná propagace. „*Přičiňmež se tudíž v zájmu věci národní o největší rozšíření jednotného národního kolku českého, vydaného za vznešeným heslem „Národ sobě“!*“²²⁸ Záleželo jenom na ochotě lidí, kolik se na národním kolku vybere. Doufalo se v jejich dobrou vůli, že i přes neexistenci normy, která by to dávala příkazem, se stane užívání národního kolku všeobecné.

²²⁴ NA, Národní rada česká (dále NRČ), inv. č. 87, kart. 70/3, sign. Národní kolek 1905, propagační materiál.

²²⁵ Tamtéž, poučení o národním kolku.

²²⁶ Tamtéž, propagační materiál.

²²⁷ HLAVÁČKA, M. Der Nationalstempel. s. 253.

²²⁸ NA, NRČ, inv. č. 87, kart. 70/2, sign. Národní kolek 1904, propagační leták.

České spolky a pořadatelé různých zábav se měly o kolky samy hlásit a lepit je na vstupenky. Jejich pořízením tak člověk drobným obnosem přispěl na národní účely. NRČ apelovala na veřejnost, aby navštívila raději zábavu, kde je garantováno, že část jejího výnosu půjde do národního fondu. Každý Čech se měl řídit zásadou nekupovat vstupenku bez národního kolku. „*Uvědomělý Čech nepřijme příště žádnou vstupenku do divadla, do koncertu, do veřejné produkce, přednášky, výstavy, do plesu a jakéhokoliv podniku se vstupným, dokud nebude opatřena národním kolkem!*“²²⁹ Předpokládalo se, že kdo investuje do nějaké vstupenky, nebude se zdráhat zaplatit cenu nepatrně navýšenou o hodnotu národního kolku. NRČ nabádala, aby nebyl vydáván a distribuován žádný jiný český kolek, a to ani v českých zemích, ani v zahraničí.

Proti myšlence národního kolku v podstatě nikdo nezaujal negativní stanovisko. Problém nastal, když mělo dojít k dohodě, jakým způsobem bude zisk rozdělen. To byl kámen úrazu, o kterém se vedlo dlouhodobé jednání. Výtěžek z národního kolku se měl stát stálým příjmem na národní účely. Rozdělen měl být pouze mezi „důležité“ národní organizace: ÚMŠ, české i moravské obranné národní jednoty, Sokolstvo a národní instituce slezské a dolnorakouské, české národní spolky, do jisté doby Národní divadlo v Brně, podpůrné spolky pro nemajetné studenty pražských i brněnských vysokých škol a NRČ.²³⁰

Po vzoru Družstva Národního divadla v Brně tedy NRČ přikročila v roce 1904 k zavedení národního kolku. Jak už bylo výše řečeno, smysl národního kolku mohl být naplněn jen tehdy, pokud by se k jeho užívání zavázaly všechny národní spolky, ÚMŠ nevyjímaje. Dne 10. září 1904 se NRČ obrátila na výbor ÚMŠ, aby přijal usnesení o užívání národního kolku. Jako argument uváděla příklady jiných korporací, které se k akci již připojily. Doufala, že ÚMŠ její žádosti vyhoví.²³¹ ÚMŠ slíbila, že bude tuto záležitost probírat 21. listopadu 1904.²³² ÚMŠ se zavedení národního kolku nebránila, ale byla ochotna k němu přistoupit jedině za určitých podmínek. Jejich dohodnutí k oboustranné spokojenosti rozhodně nebylo jednoduché. Jádro sporu spočívalo v tom, jaký podíl ze zisku ÚMŠ obdrží.

Peníze vybrané prodejem národního kolku zamýšlela NRČ rozdělit až po zjištění souhrnného čistého výtěžku za celý rok, z něhož plánovala rezervovat převážnou většinu pro

²²⁹ Tamtéž, inv. č. 87, kart. 70/3, sign. Národní kolek 1905, poučení o národním kolku.

²³⁰ Tamtéž, propagační materiál.

²³¹ Tamtéž, inv. č. 87, kart. 70/1, sign. Národní kolek 1903-1904, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 10. září 1904.

²³² Tamtéž, dopis Ústřední matice školské Národní radě české ze dne 14. listopadu 1904.

ÚMŠ.²³³ Ta to přijala jako hotovou věc a slíbila, že přestane vydávat vlastní kolek. Jestliže by tuto částku nedostala, byla připravena se ke svému kolku vrátit. Pak by si ale nedělala nárok na tržbu z národního kolku. To ovšem narušovalo představu sjednocení všech národních sbírek. ÚMŠ byla srozuměna s takovým rozsahem přidělené sumy, ale ještě to chtěla mít přesně potvrzeno. Požadovala zaručení pevného procentuálního podílu z čistého zisku už předem, a to ve výši alespoň 50 %. NRČ prosila ÚMŠ, aby nenaléhala na okamžité stanovení procenta a postupu, jakým bude s výnosem naloženo, protože organizace národního kolku byla teprve v začátcích. Současně NRČ pro zdar akce potřebovala, aby ÚMŠ nevydávala vlastní kolek. K tomu ÚMŠ byla svolná, ale pouze za předpokladu, že by mohla uplatňovat 50% slevu při nákupu libovolného množství národního kolku za účelem jeho prodeje ve prospěch ÚMŠ. NRČ nabídla slevu 25 %, což ÚMŠ odmítla a přesvědčovala NRČ o výhodnosti poloviční slevy – ÚMŠ by národní kolek nekupovala na úvěr, ale platila by v hotovosti. NRČ se nakonec podfídila. Trvala sice na tom, že výtěžek bude rozdělen až na konci roku 1905, ale vzhledem k tomu, že rok 1905 byl jubilejním rokem ÚMŠ, a také proto, že NRČ chtěla předejít konfliktu, povolila ÚMŠ 50% slevu na rok 1905. Na základě tohoto ústupku si však přály 50% slevu i Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská, Česká obec sokolská a Zemská jednota jednoty hasičské. I jejich požadavek byl pro rok 1905 splněn. Ani vstřícný krok NRČ neodradil ÚMŠ od vymáhání 50 % ze zisku z národního kolku. Dne 19. března 1906 NRČ ustoupila i v tomto ohledu. ÚMŠ protentokrát dosáhla svého, v jubilejním roce obdržela polovinu výnosu i 50% slevu. Ostatní národní korporace musely vzít za vděk zbytkem, na některé jejich aktivity už finance nevystačily.²³⁴

Po této zkušenosti dospěla NRČ k závěru, že je nezbytné národní kolek dokonaleji zorganizovat. Listem ze dne 5. února 1906 pozvala ÚMŠ na poradě o použití výtěžku z národního kolku a o jeho nové jednotné organizaci. Schůze se konala 18. února 1906. Jménem ÚMŠ jednal její místopředseda a zároveň předseda jejího hospodářského odboru Jaroslav Pospíšil. Ten oznámil, že ÚMŠ patří více než 50 % výnosu z národního kolku. Nicméně vyjádřil ochotu ÚMŠ vzdát se tohoto obnosu za rok 1905 ve prospěch Matice Palackého v Novém Jičíně, která potřebovala postavit školní budovu. Takové gesto by ale ÚMŠ učinila jen v případě, že by se k ní tímto způsobem připojily i další spolky, které měly nárok na zisk z národního kolku. Jenže část výtěžku z národního kolku už byla rozdělena.

²³³ Tamtéž, inv. č. 87, kart. 70/3, sign. Národní kolek 1905, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 16. února 1905.

²³⁴ Tamtéž, inv. č. 87, kart. 71/1, sign. Národní kolek 1906, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 18. července 1906.

Podmínka, pod kterou byla ÚMŠ svolná zřici se svého podílu, tudíž nemohla být dodržena, takže Matici Palackého nemohl být věnován čistý výnos z národního kolku pro rok 1905. Výbor ÚMŠ se na svém zasedání dne 24. února 1906 usnesl, že trvá na tom, aby ÚMŠ připadla nadpoloviční většina čistého zisku z národního kolku, což jí NRČ slíbila v dopise ze dne 16. února 1905. Dále bylo navrženo, aby se čistý výtěžek vypočítal tak, že se od hrubého skutečného příjmu z národního kolku odečtou náklady na výrobu kolku, výdaje spojené s prodejem kolku a s provozem kanceláře NRČ a provize spolků prodávajících kolek.²³⁵

ÚMŠ si osobovala právo na naprosto svobodné rozhodování ve věci využití přidělené sumy z národního kolku. Kromě toho chtěla mít písemně potvrzeno, jaká částka jí bude přiřknuta. Neustále zdůrazňovala, že se za žádných okolností nespokojí s menším než 50% podílem z čistého výnosu. Samozřejmě se nebránila vyššímu obnosu, pokud by nahradil příjmy ze sbírek speciálně pro ÚMŠ nebo jestliže by se ukázalo, že prodejem národního kolku matiční zisky z jiných zdrojů klesají.²³⁶

Dne 7. dubna 1906 vydal ústřední výbor NRČ ustanovení týkající se organizace národního kolku. 50% slevy ústředních národních korporací včetně ÚMŠ povolené na rok 1905 se rušily.²³⁷ 50 % výtěžku z prodeje národního kolku mělo vytvořit český národní fond, který by spravovala NRČ a jeho prostředky by použila k obraně českého národa a pomoci české menšině. Z druhé poloviny měly být vždy na konci roku vypláceny podpory národním účelům, podle možností dary národním institucím a hrazeny další nenadálé potřeby.²³⁸ Od této změny si NRČ slibovala posílení jednoty národního kolku, a v důsledku toho zvednutí výnosu.

Hned nato ÚMŠ dne 11. dubna 1906 rozeslala všem svým odborům oběžník, ve kterém je vyzývala, aby národní kolek už nekupovaly, protože ÚMŠ nemá předem fixně vymezen určitý podíl. Doporučovala jim vyčkat na vydání zvláštní matiční známky.²³⁹

NRČ odmítla nadále s ÚMŠ jednat o rozdělení zisku z národního kolku. Svých 50 % hodlala použít na vlastní „velké podniky“ a nechtěla je odevzdávat národním spolkům. Podle ÚMŠ bylo toto rozhodnutí „v rozporu s historickým vývojem národního kolku“. Zároveň si ÚMŠ připisovala zásluhy na jeho šíření, když tvrdila, že jeho prodej se rozmohl díky tomu, že si odběratelé mysleli, že většina výtěžku poputuje k ÚMŠ, což prohlašovala a slibovala i

²³⁵ Tamtéž, nedatovaný dopis Ústřední matice školské Národní radě české.

²³⁶ Tamtéž, dopis Ústřední matice školské Národní radě české ze dne 26. února 1906.

²³⁷ Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 11. dubna 1906.

²³⁸ Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 18. července 1906.

²³⁹ Tamtéž.

NRČ. ÚMŠ se proto usnesla vydat svou vlastní nálepkovou známku na památku pětadvacetiletého trvání ÚMŠ. Nelíbilo se jí vzbuzovat u svých příznivců dojem, že má zaručen převážný podíl z výnosu národního kolku. Byla rozhořčena faktem, že NRČ zavrhovala jakékoliv diskuze. Na základě toho ÚMŠ odvolala všechny své zástupce, které vysílala na schůze NRČ. Na druhou stranu ale povolila, aby delegáti NRČ na zasedání výboru ÚMŠ vysvětlili svůj postoj. ÚMŠ už neviděla žádnou naději, že by NRČ uznala její stanovisko. Neměla však v úmyslu vzdát se svého požadavku, aby měla trvale zajištěn určitý procentuální podíl z čistého zisku.²⁴⁰

NRČ byla přesvědčena o tom, že pro vzájemnou dohodu udělala maximum. Svolala například společnou schůzi, kde se mělo ještě znova vyjednávat, ale ÚMŠ žádala 40 % výtěžku ihned předem.²⁴¹

Dne 29. května 1906 se NRČ rozhodla doplnit své usnesení ze dne 7. dubna 1906 a vyhovět přání ÚMŠ na předem stanovenou kvótu ze zisku. Tento minimální zaručený podíl pro národní korporace včetně ÚMŠ se měl každoročně počítat z druhé poloviny výnosu. ÚMŠ mělo být z této sumy garantováno minimálně 35 %, tedy tolik jako všem ostatním důležitým národním institucím dohromady (Národní jednota severočeská – 10 %, Národní jednota pošumavská – 10 %, Česká obec sokolská – 10 %, Československá jednota – 5 %). Zbývajících 30 % mělo být vynaloženo na neodkladné národní účely a jako příspěvek moravskému, slezskému a dolnorakouskému odboru NRČ. Tyto nejnižší zaručené procentuální částky mohly být v případě přebytku zvýšeny, nejvíce by byla zohledněna ÚMŠ. Toto usnesení mělo prozatím platit jeden nebo dva roky, aby se ověřila jeho funkčnost. NRČ varovala, že neukončení sporů kolem národního kolku by způsobilo oběma stranám nesmírnou újmu.²⁴²

Ani tato nabídka ÚMŠ neuspokojila, stále trvala na tom, aby jí byl navždy zaručen obnos, na který měla dle svého mínění vzhledem ke svému významu oprávněný nárok. Rozhodla se vydat vlastní matiční známku. Vyšla však NRČ vstříc, když slíbila, že nebude veřejně komentovat, proč se nedospělo k dohodě. Na oplátku prosila, aby se NRČ v souvislosti s národním kollem nezmiňovala o ÚMŠ.²⁴³ NRČ vyjádřila lítost nad tím, že ÚMŠ už nemá zájem dále jednat.²⁴⁴

²⁴⁰ Tamtéž, dopis Ústřední matice školské Národní radě české ze dne 27. dubna 1906.

²⁴¹ Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 18. července 1906.

²⁴² Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 29. května 1906.

²⁴³ Tamtéž, dopis Ústřední matice školské Národní radě české ze dne 30. května 1906.

²⁴⁴ Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 1. června 1906.

Dne 18. června 1906 ÚMŠ vysvětlovala, že nemůže ustoupit především v záležitosti uzavření případné dohody navždy. Pokud by totiž k úmluvě došlo, ÚMŠ o ní nechtěla po roce znova debatovat, přála si, aby stanovené podmínky platily pro všechny časy. ÚMŠ prohlašovala, že její požadavek na 40 % z čistého výtěžku z národního kolku je vzhledem k její důležitosti jako instituce a jejímu významu pro národní kolek skromný, rozhodně ne přehnaný. Svědčil o tom podle ní i velký zájem o jubilejní matiční známku. Od jejího vydávání by byla ochotna upustit a k národnímu kolku se připojit, kdyby jí bylo natrvalo zaručeno minimálně 35 % čistého zisku. Byla přesvědčena o spravedlivosti takového návrhu.²⁴⁵ NRČ jí ale dne 3. července 1906 odpověděla, že 35 % z celého výtěžku ÚMŠ získat nemůže. Nabízela 35 % z jeho druhé poloviny s příslibem eventuálního zvýšení v případě přebytku.²⁴⁶

To ovšem nebylo konečné slovo. NRČ o věci znova jednala, když se jí samosprávné korporace dotazovaly, jak se mají postavit k nabízené a zasílané jubilejní matiční známce, když se zavázaly používat v rámci samosprávného úřadování národní kolek. „V zájmu zachování národní svornosti“ se NRČ rozhodla ustoupit a ÚMŠ zaručit 30% podíl z čistého výtěžku z národního kolku.²⁴⁷ Ani s tím nebyla ÚMŠ spokojena. Trvala na 35% podílu z čistého zisku. Pokládala to za nutnost vzhledem ke svým velkým potřebám. Doporučovala NRČ, aby ustoupila, což by přineslo oboustranný prospěch. NRČ by v ÚMŠ získala spojení a podporu v národnostních otázkách.²⁴⁸ 35 % z čistého příjmu bylo minimum, s kterým se byla ÚMŠ ochotna spokojit. Pod tuto hranici už jít odmítla.²⁴⁹

Na zasedání ústředního výboru NRČ dne 20. října 1906 padlo definitivní usnesení. ÚMŠ stejně jako v roce 1905 i teď dosáhla svého. NRČ jí zaručila 35 % z čistého výtěžku z národního kolku, který měl být vypočítán tak, že se od hrubého výnosu z kolku odečtou výdaje na tisk kolku, plakáty, tiskopisy a kolkovní porta a 50 % režie kanceláře NRČ. Určení obnosu, který si NRČ vyhradila na chod své kanceláře, vyplýval z faktu, že NRČ neměla žádné stálé příjmy, členské příspěvky ani nepořádala ve svůj prospěch veřejné sbírky. Proto potřebovala mít zajištěny alespoň nějaké finanční prostředky na zaplacení výloh spojených s provozem kanceláře. Z hrubého zisku z národního kolku měla zaplatit polovinu režie kanceláře. Tato dohoda měla být v platnosti pět let. Poté bylo v pravomoci NRČ provést

²⁴⁵ Tamtéž, dopis Ústřední matice školské Národní radě české ze dne 18. června 1906.

²⁴⁶ Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 3. července 1906.

²⁴⁷ Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 16. července 1906.

²⁴⁸ Tamtéž, dopis Ústřední matice školské Národní radě české ze dne 20. srpna 1906.

²⁴⁹ Tamtéž, dopis Ústřední matice školské Národní radě české ze dne 8. října 1906.

změnu nebo smlouvu zrušit. Pak by měla ÚMŠ nárok vydat vlastní matiční kolek. S tímto konečně ÚMŠ souhlasila, upřesnily se ještě detaily týkající se částky z národního kolku, která případně NRČ na fungování kanceláře.²⁵⁰

NRČ se snažila s ÚMŠ vyjednat výši kvóty z čistého výtěžku z národního kolku, kterou by jí každoročně vyplácela. Přitom musela lavírovat mezi dvěma proudy. Na jednu stranu chtěla odstranit dosavadní roztržitou organizaci v získávání peněz na národní účely, která spočívala především ve vydávání zvláštních kolků. Současně byla konfrontována s požadavky ÚMŠ, jejichž nesplněním by se idea sjednocení všech národních sbírek rozplynula. ÚMŠ byla silným článkem a bez její participace záměr nebylo možno realizovat v takové míře, jak se plánovalo. NRČ si uvědomovala, že potřebuje mít s ÚMŠ dobré vztahy. Nároky ÚMŠ však NRČ komplikovaly situaci. NRČ si nemohla dovolit ÚMŠ ze svého projektu vynechat. Pokud by nedošlo ke vzájemné dohodě, ÚMŠ by byla velkým konkurentem. V tomto sporu byla tedy ÚMŠ ve výhodnější pozici.

²⁵⁰ Tamtéž, dopis Národní rady české Ústřední matici školské ze dne 2. listopadu 1906.

8. Závěr

Zákony sice garantovaly právo na vzdělání v mateřském jazyce, ale v praxi se jejich ustanovení ukázala jako nedostatečná a různými kličkami snadno porušitelná. Tendence české strany zakládat české školy především v národnostně smíšených oblastech, kde české děti docházely do škol německých, vedla Němce ke snaze udržet návštěvnost svých škol nebo ji případně zvýšit dětmi z českých rodin. Proti tomu brojili čeští vlastenci a zřizováním českých škol chtěli odvrátit asimilaci českých dětí do německého prostředí. Systematicky podchytil budování českých škol měla ÚMŠ. Na první pohled by se zdálo, že teoreticky neměl vzniknout žádný problém, ale ve skutečnosti nebylo jednoduché, dokonce se mnohdy nepodařilo prosadit vznik české školy ani tam, kde k tomu byly zákonem dané předpoklady. Je třeba podotknout, že se zde bavíme o školách veřejných. V takových případech nastoupila ÚMŠ a usilovala o vytvoření školy soukromé.

Zrod ÚMŠ je spjat s vyhrocováním národnostních třenic mezi Čechy a Němci. ÚMŠ byla obdobou německého školského spolku Deutscher Schulverein, vůči kterému se vymezovala, ale zároveň ho svou činností a organizací napodobovala. Přitom neustále zdůrazňovala, že nemá útočný ráz jako její německý soupeř, který chtěl přilákat české děti do německých škol. ÚMŠ deklarovala, že jí jde pouze o uplatnění zásady „české dítě patří do české školy“ a německé děti získávat nehodlá.

ÚMŠ fungovala téměř sedmdesát let v různých společenských podmínkách, kterým se musela přizpůsobit. Byla nucena obhajovat svou existenci, aby přesvědčila veřejnost o svém významu. V letech 1880-1918 měla vyloženě obranný charakter; o podpoře ze strany úřadů vůbec nelze hovořit. Po roce 1918 se pasovala do role spolupracovníka a pomocníka státu. Své aktivity oproti předchozímu období značně rozšířila. První republika také uspokojivě nevyřešila otázku menšinového školství, která byla i tehdy aktuální a rovněž se stala ohniskem národnostních svárů. Po druhé světové válce se ÚMŠ opět postavila po bok státu s úmyslem pomáhat zejména při osídlování pohraničí slovanským obyvatelstvem. Původní poslání ÚMŠ, tedy zabránit odnárodňování českých dětí, logicky odpadlo, takže se soustředila na dobročinnou práci, kterou vykonávala i dříve, nyní to byla její hlavní náplň. Zatímco v první etapě byla ÚMŠ pro stát nežádoucí, po první světové válce jí vyjadřoval uznání a podporu. Tentýž postoj státu přetrvával i po roce 1945. Byla to však dočasná záležitost, ÚMŠ postupně ztrácela své pozice a nakonec byla zrušena.

Přes tyto odlišnosti v postavení ÚMŠ v různých společenských poměrech můžeme najít i společné prvky. V jejím čele vždy stála významná osobnost, která svou autoritou dodávala spolku důstojnost. Být členem ÚMŠ bylo považováno za prestižní záležitost. Zásadním problémem, kterým se představitelé ÚMŠ stále zabývali, bylo zajistit dostatek finančních prostředků. K tomu potřebovali mít silnou členskou základnu, aby mohli vybrat co nejvíce příspěvků, které byly hlavním zdrojem příjmů. Proto vyzývali veřejnost, aby se zapojila do matiční práce. Často si stěžovali na národní lhostejnost a vybízeli k zakládání nových a nových místních odborů.

ÚMŠ byla jednou z platforem, na které se realizoval národnostní boj. Z projevů na valných hromadách je patrné, že rétorika představitelů ÚMŠ vyznívala značně radikálně a pateticky. ÚMŠ neustále upozorňovala na nebezpečí německé rozpínavosti, čímž opodstatňovala svou činnost.

ÚMŠ spolupracovala s dalšími institucemi podobného zaměření. Na příkladu jejího sporu s NRČ o národní kolek je však vidět, že tato spolupráce nebyla vždy bez komplikací.

ÚMŠ nelze upřít záslužnou práci. V podstatě suplovala to, co měl zajistit stát. Zabývala se činností vzdělávací, ale i dobročinnou. Její několik desítek let trvající existence měla své společenské opodstatnění.

9. Prameny a literatura

Prameny:

- Národní archiv, Ústřední matice školská, karton 59, 60, 61, 62 a 63.
- Národní archiv, Národní rada česká, karton 70/1, 70/2, 70/3 a 71/1.

Prameny publikované:

- *1880-1930, padesát let Ústřední matice školské: Pamětní list vydany na oslavu půlstoleté činnosti Ústřední matice školské v Praze.* Praha, 1931.

Literatura:

- BARTOŠ, Josef. K pojmu a pojetí pohraničí v ČSR 1918-1938: Územní a národnostní principy a problémy. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy, 2003, s. 13-33. ISBN 80-86101-70-3.
- BĚLEHRÁDEK, František. Školství menšinové a Ústřední matice školská. In TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.). *Česká politika*. Díl V. Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky. Praha, 1913, s. 335-433.
- BROŽOVÁ, Věra – MOCNÁ, Dagmar. Popelka a Arnošt Biliánovi: „Obětinou v duši jinou“. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha, 2001, s. 216-225. ISBN 80-85917-79-3.
- ČÍLA, Ladislav. Otec hraničářů Dr. Jindřich Metelka. In *Padesát let české školy v Liberci: 1881-1931*. Liberec, 1931, s. 17-19.
- HLAVAČKA, Milan. Der Nationalstempel: Die Selbstfinanzierung der Nation am Rande der Gesetzlichkeit. In HLAVAČKA, Milan – POKORNÁ, Magdaléna – PAVLÍČEK, Tomáš W. et al. *Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in the 19th and 20th Centuries in Central Europe*. Prague, 2010, s. 248-258. ISBN 978-80-7286-163-7.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5.
- CHURAN, Milan et al. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. I. A-M. Praha, 1998. ISBN 80-85983-44-3.

- JIRÁNEK, Tomáš – LENDEROVÁ, Milena – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha, 2010. ISBN 978-80-246-1683-4.
- *Komenského slovník naučný*. Svazek II. Praha, 1937.
- KOŘALKA, Jiří. *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha, 1996. ISBN 80-7203-022-1.
- KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství*. Toronto, 1989. ISBN 0-88781-210-4.
- KYOGOKU, Toshiaki. Vývoj obecného školství na Moravě v 70. letech 19. století: K problematice tzv. „germanizace“ za německo-liberální vlády. In *Časopis Matice moravské* 120, 2001, č. 2, s. 433-451. ISSN 0323-052X.
- KYOGOKU, Toshiaki. Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století. Boj o české dítě. In BINDER, Harald – KŘIVOHLAVÁ, Barbora – VELEK, Luboš (edd.). *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867-1918*. Praha, 2003, s. 563-578. ISBN 80-7285-027-X. ISSN 1213-1199.
- MALÁ, Alena – POKORNÝ, Josef – ŠPIRITOVÁ, Alexandra. *Ústřední matice školská a přidružené fondy: Skupinový inventář*. Praha, 1963.
- MALÍŘ, Jiří. „Druhé“ moravské vyrovnání z r. 1914. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.). *Moravské vyrovnání z roku 1905: Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno, 2006, s. 87-102. ISBN 80-86488-36-5.
- MAREK, Pavel. Lex Perek a jeho osud. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.). *Moravské vyrovnání z roku 1905: Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno, 2006, s. 117-128. ISBN 80-86488-36-5.
- MĚCHÝŘ, Jan. České národní menšinové školství v Čechách 1867-1914. In KÁRNÍK, Zdeněk (ed.). *Sborník k problematice multietnicity. České země jako multietnická společnost: Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848-1918*. Praha, 1996, s. 67-84. ISBN 80-85899-17-5.
- MORAVEC, F. V. Česká politika obecněškolská. In TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.). *Česká politika*. Díl V. Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky. Praha, 1913, s. 195-334.
- OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. Praha, 1977.

- *Příruční slovník naučný*. Díl I. Praha, 1962.
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra. K dějinám Ústřední matice školské. In KODEDOVÁ, Oldřiška et al. *Učitelé v práci a v boji: Sborník vzpomínek a studií 1848-1918*. Praha, 1971, s. 70-82.
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Ústřední matice školská v letech 1880-1919. In *Paginae historiae: Sborník Národního archivu* 1, 1993, s. 178-195.
- ŠPIRITOVÁ, Alexandra. Případ učitele Josefa Krále. In *Paginae historiae: Sborník Státního ústředního archivu v Praze* 8, 2000, s. 62-66. ISBN 80-85475-67-7. ISSN 1211-9768.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl II. 1860-1879. Praha, 1933.
- TOBOLKA, Zdeněk Václav. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl III. 1879-1914, část 1. Období národní (staročeské) strany. Praha, 1934.
- TRAPL, Miloš. České menšinové školství v letech 1918-1938. In *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy, 2003, s. 109-117. ISBN 80-86101-70-3.
- URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha, 1982.
- ZAHRA, Tara. The Battle for Children: Lex Perek, National Classification, and Democracy in the Bohemian Lands 1900-1938. In FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (edd.). *Moravské vyrovnání z roku 1905: Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno, 2006, s. 129-143. ISBN 80-86488-36-5.